Francesc Costa Oller

EL CAMÍ REAL

DE BARCELONA A VIC

El Camí Real de Barcelona a Vic

Francesc Costa Oller

El Camí Real de Barcelona a Vic

Mataró, 2025

Per Camins Històrics

Al Vallès i al Maresme per camins antics (2012-2023)
El Camí Real de Parpers (2011-2015)
Congost,un viatge cultural i històric (2015)
El Camí Real de Barcelona a França (2016-2023)
El Camí Real de Barcelona a València (2016-2023)
Villuga Comentado (2018-2024)
Viajeros y caminos en la España del Quijote (2018)
Los viajeros ilustrados por los caminos reales de España (2019)
Llibreta de Camp. Arqueologia caminera (2020)
1802, Carlos IV recorre España (2021-2025)
El Cami Real de França. Projecte de l'any 1786 (2021)
Ambrosio Borsano. Discurso General (2022)
Conde de Darnius. Guía de los Caminos (2022)
Bibliotheca Caminera (2022)
El Paso del Noroeste (2023)
El pont del Lledoner. Una història de camins reals a l'Ordal (2023)
Jornadas y azares. Escenas de viajes (2024-2025)
El viaje por mar de Venecia a Constantinopla (2024)
Montserrat, cròniques de viatgers (2024)
Memorias del soldado Silvain Larreguy de Civrieux (2025)
François de Tours. El viaje por España y Portugal (2025)
William Beckford. Esbozo de España (2025)
Robert Semple. Viajes por España en 1805 y 1809 (2025)
El Camí Real de Barcelona a Vic (2025)
Johannes Limberg. Diario memorable del viaje por España en 1677
Friedrich G. Baumgärtner. Viaje por una parte de España el año 1787
El viaje a Constantinopla por los Alpes Dináricos el siglo XVI
Robert Southey. Cartas escritas durante una estancia en España

https://ub.academia.edu/FrancescCosta
https://archive.org/details/@francesc_costa
https://zenodo.org/communities/fco/?page=1&size=20

Índex

Viatgers cap a Vic	9
Ambrosio Borsano	9
El comte de Darnius	10
Francisco de Zamora	11
El baró de Maldà	17
Francisco Pi y Margall	24
Manuel Galadies de Mas	26
Camí del Vallès	35
Camí del Congost	45
Amb la Garriga a l'esquena	51
El Figaró	57
Les Casetes del Congost	66
Hem arribat a l'Abella	76
Aiguafreda	78
El camí s'acaba	83
Guerra i lladres als cingles	84
Contra els francesos	90
Tornen els francesos	101
Carlistes a les muntanyes	103
La Guerra dels Matiners	109
La darrera carlinada	122
En Bet de l'Abella	128
El segle dinou arriba	134
El tren de Sant Joan de les Abadesses	140
Turistes al Congost	150
Dos camins a Vic	157
El camí real antic	160
El camí real per Tona	164
Apèndix. El camí històric de Mataró a Vic	171

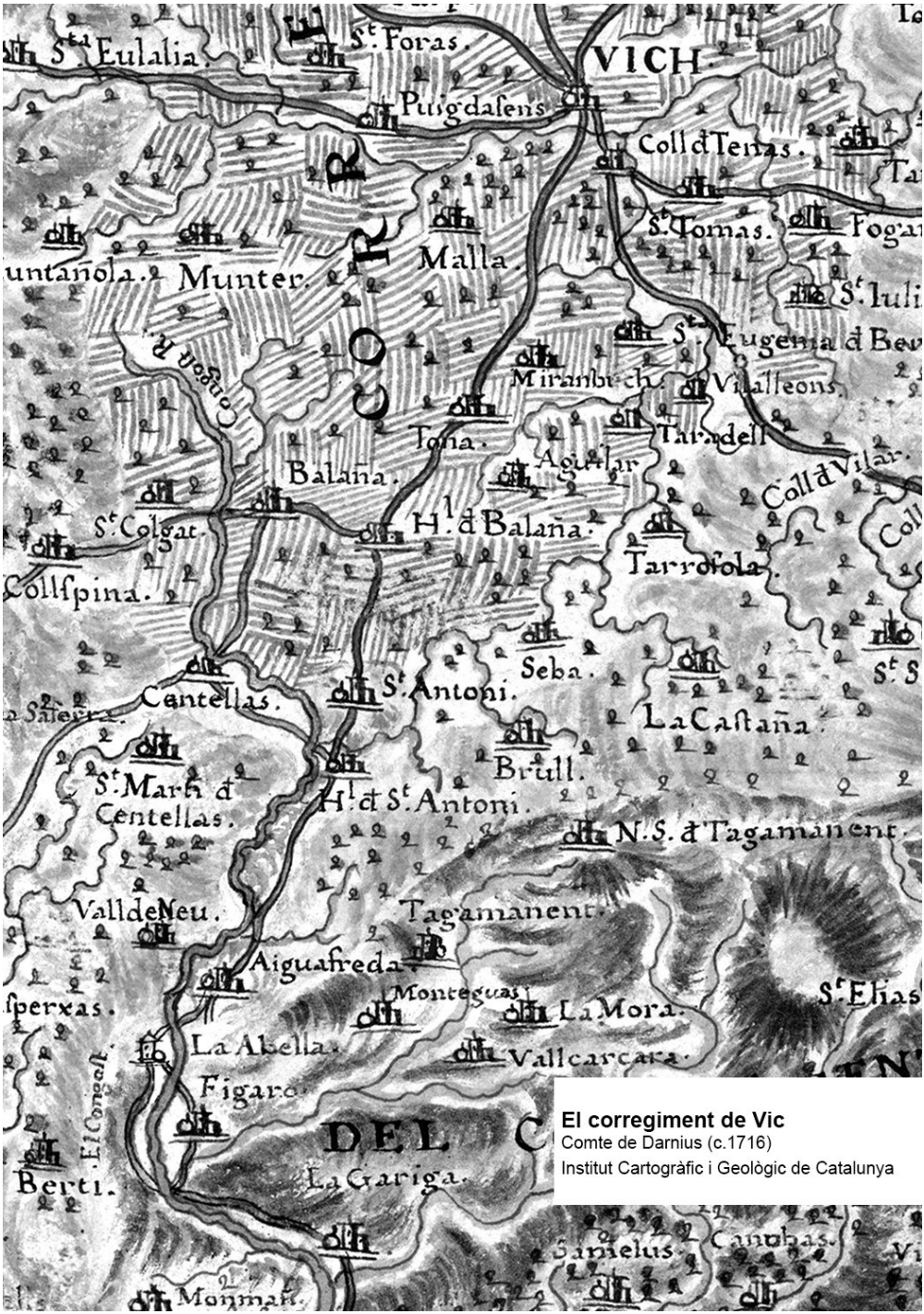

El corregiment de Vic
Comte de Darnius (c.1716)
Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya

Ibèrics arreu, i camins per trobar-se; es deien ausetans i els romans els varen civilitzar. Al bell mig de la plana que el sol alimenta i la boira amaga, hi varen establir la ciutat d'Ausa, que ara en diem Vic, i per anar-hi des de la llunyana Barcino, un camí ben fet obra d'enginyers amb els milliaris quan toca, i que un pagès els va trobar remenant la feixa. Silenci als papers fins als temps medievals.

Al *Dietari* de la Generalitat, al llarg del segle quinze, hi ha moltes notícies de funcionaris que hi passen, sobretot per anar a Vic a cobrar. També hi passa sovint el bisbe, tota una autoritat que esperen a la capital per tantes gestions oficials. Però un dia és mort, i és el 1421, aleshores hi va un funcionari «per emparar a instància dels deputats los béns del reverent n'Alfonso, bisbe de Vich, qui era passat d'esta vida lo diluns proppassat, per cert deute que deu al General». En una altre ocasió, el 1439, «partiren los honorables mossèn Pere de Darnius, mossèn Bernat Guillem Çamasó e en Johan de Llo per anar fer residència a la ciutat de Vich, per rahó de les morts qui són en la present ciutat de Barchinona». I el 1561, «partí de la present ciutat de Barchinona, per causa de la gran calor hi és, a la ciutat de Vich, lo il·lustre loctinent general, don García de Toledo, y dona Victòria, sa muller».

Els anys de la Guerra de Successió, pel Congost ressonen els escamots i les batudes. L'agost de 1705, «lo senyor oÿdor militar ha participat al consistori que la gent de so-

matent que levantà per orde de vostra excel·lència, a fi y effecte de impedir lo pas als commoguts de Vich en lo paratge del Congost, y juntament exterminar aquells, se troban vuy en la vila de Centelles y casas de Sant Antoni, y que nos mouran de allí fins y a tant tingan lo permís y llicència de vostra excelència. Y axí mateix que los dits commoguts se aurian ausentat tots de dit paratge del Congost, encaminant-se vers esta ciutat». Un altre notícia explica que el 1711 s'apleguen «totas las tropas en lo lloch de Tona esta tarda per gaurdar lo pas del congost y resguardar sas tropas».

Anem a seguir aquesta llarga ruta, però abans escoltarem les veus dels que hi passen i ho deixen escrit, que són molt pocs, a diferència de la ruta real de la costa, amb tantes notícies de primera mà.[1]

[1] Aquest estudi està format per textos publicats als meus llibres: *Congost, un viatge cultural i històric*, *El Camí Real de Barcelona a França*, *El Camí Real de França. Projecte de l'any 1786*, així com en diversos articles. La bibliografia es troba en aquestes publicacions.

Viatgers cap a Vic

Ambrosio Borsano

Ambrosio Borsano neix a Milà l'any 1633, soldat de l'exèrcit d'Espanya, dedica gran part de la seva activitat d'enginyer a l'arquitectura militar i a la cartografia. Es conserva manuscrit el *Discurso General* de l'any 1689 en què descriu el principat de Catalunya, «con la calidad de los terrenos, ríos, ciudades y plazas, en el paraje donde se allan situadas».[2] Una col·lecció de trajectes pels camins i ciutats principals, amb intenció militar.

«Saliendo de Barcelona asia levante, sobre el camino que ba a Girona y a Palamós, a tres leguas de Barcelona a un lugar que se dice Montmeló se dividen los caminos, el que va a Girona y a Palamós tira asia levante, y el de Vic asial norte. Caminando adelante del lugar de Montmeló acia al norte, sobre el dicho camino de Vic, a una legua pasando el río Besòs [riu Congost] dos veces asta el lugar de Granollers dónde se puede campear un exército sobre el mismo río Besòs, siendo el terreno deste lugar mui fértil de foraje, leña y agua, y es terreno de muchas viñas.

En continuación del dicho camino asi al norte, caminando por la val sobre el mismo río Besòs a una lengua de Granollers se alla el lugar de la Garriga, y más adelante de la Garriga, a media legua allase un logar que se dice Figa-

[2] Francesc Costa. *Ambrosio Borsano. Discurso General* (2022).

ró, y a cosa de otra media legua allase otro logar que se dice Aiguafreda, que asta allí puede yr la carrataría, que en adelante se toma el camino por el mismo río ariva, y se puede adreçar el camino cerca de una legua y media para entrar al llano de Centelles y abona para yr al logar de Tona, que en este logar se puede hazer plaza de armas de pasaje. Continuando el dicho camino asi al norte, acerca de dos leguas del lugar de Tona allase la ciudad de Vic, que se puede campear dónde se quiere con cual quiera exército haviendo bastante foraje y leña y agua».

El comte de Darnius

Oleguer Taverner d'Ardena, comte de Darnius, realitza un important treball cartogràfic com a resultat de la seva experiència al llarg d'anys a l'exèrcit, participant com a coronel de cavalleria en les batalles del seu temps, tot transitant pels camins de Catalunya. És autor de diversos mapes i d'una «Guia de los caminos mas principales del Principado de Cataluña, asi carreteros, como mas quebrados, por los quales pueden transitar exercitos, artilleria, carruajes y destacamentos», que acompanya el seu mapa de Catalunya de l'any 1726.[3]

«De Barcelona a Vic, passa al Clot, (donde dexa el camino que va a Mataró), y a poco trecho se passa la sequia que va a Barcelona por su puente, inmediatamente en Sant Andreu, luego al coll de la Trinitat con los fondos de Montcada, (y aquí dexa el camino que va a Manresa), y continuando sale al lugar de Montcada, passa el río Ripollet, me-

[3] Francesc Costa. *Conde de Darnius. Guía de los Caminos* (2022).

són de Fontfreda, (en donde dexa el camino que va a Vic passando por Sant Feliu de Codines), y atravesando el bosque de la Pineda Fosca, (al cabo de él dexa el camino que va de Montmeló a Martorell), sale en Montmeló, (donde dexa el camino que va a Hostalric), prossigue y alguna distancia passa la riera del Congost, luego al lugar de Palou, a la villa de Granollers, (donde dexa la carretera que va a Llinars, que passa por Cardedeu y Alfou, y el camino que va de Vic a Mataró), y antes de llegar a la Garriga passa diferentes vezes la riera del Congost, va al Figaró, y passando otra vez la misma riera sale a la Abella, y bolviendo a passar la misma riera va en Aiguafreda, después al mesón de Sant Antoni, y aquí se divide el camino en dos braços. La carretera passa en Centelles y Balanyà, el camino ordinario sube a la hermita de Sant Antoni y va als Hostalets de Balanyà, en donde junta otra vez la carretera, passa inmediatamente a Tona, y en derechura va a Vic. Este camino es todo llano, bueno y carretero, pero el pedazo del Congost es peñascoso y cerrado de montañas».

Francisco de Zamora

Magistrat a l'Audiència de Barcelona, fiscal de la Sala de Corte de Madrid i membre del Consejo de Castilla. Escriptor i viatger que escriu diaris dels viatges per Andalucía, Marroc i Catalunya.[4] La crònica que segueix és de l'any 1787.

[4] Francisco de Zamora. *Diario de los viajes hechos en Cataluña.* BNE. Manuscritos, 18.409.

Zamora ha arribat a Vilanova i després de creuar el riu Congost, toba el molí de Bramasacs, «en donde se muele y zierne por medio del agua que es de mina. Caminamos después por una vega en que se cultivan cáñamos y fardanias y al cabo de ella está Granollés en cuyo convento de capuchinos nos aloxamos. En este pueblo hay un mercado semanal, y dos ferias al año, se comercia en ganados, aves y toda especie de comestibles Hay una lonja en medio de la plaza muy capaz y elevada sostenida de grandes colugnas de piedra baxo la qual se refugian en días de agua los que vienen al mercado con sus géneros. Continuamos nuestro camino entrando a poco rato en el famoso paso del Congosto tan peligroso en tiempos de avenidas, como conozido por haverse fortificado en él en las reboluciones del siglo los naturales del territorio de Vique. Pasamos por el pueblo de la Garriga, cuya yglesia se acaba de hazer y anuncia ya ruina. Pasado el pueblo de la Garriga se halla la casa de Blancafort que tiene un molino por medio de cequia que toma de la riera Llerona. Después se halla el Figueró, pueblo pequeño pero hay agua viva, y un buen puente. Las casas del Figueró son de tapia, seguimos nuestro camino notando el aprovechamiento de las aguas por medio de represas, y zequias. Tomamos chocolate en la Avella, que es un pueblo infeliz en el que hay un puente de tres ojos hecho el año de 1740 que es bueno y útil. La posada miserable y sobre la puerta havía un enrramado capaz de habrasar un pueblo. El terreno es tardío hay una fuente y no es mala el agua. Fuimos al lugar de Ayguafreda en que no hallamos cosa digna de notarse, y así continuamos nuestro camino pasando por delante de la her-

mita de San Antón desde donde empieza la pesada suvida de este nombre que está tal qual compuesta. Desde lo alto se descubre a la derecha el castillo de Esparraguera antiquísimo, y a la yzquierda el de Centellas, famoso por las expediciones de la guerra de Suzeción. Todo este camino está sobre mármoles negros y algunos otros colores. En lo hondo y a la izquierda se ve a Centellas, villa buena y bien situada. Luego se pasa por los Hostalets de Balañá y a la derecha se ve Seba. Y luego se encuentra el lugar de Tona donde comimos, este pueblo se compone de más de 150 casas con su castillo. El terreno, desde aquí a Vique ya es más llano aunque cortado de algunos montes, y hay algún pradito. A la derecha se ve la villa de Taradell y a la yzquierda la retería de Malla, se encuentra el mesón del Bollo, muy malo pero famoso por la prisión que se hizo en él, después de un terrible choque, de la quadrilla del famoso Sarrallé con sus onze compañeros de los quales se ahorcaron la mayor parte. A poca distancia se descubre Vique y sus zercanías bien cultivadas pobladas de casas solas y antes de llegar se halla un trozito de camino bien compuesto por el actual corregidor. Antes de entrar hay sobre el rio Merder un puente de cinco ojos inútil para carros pues pasan por debajo y está bien malo».

Zamora, com a resum de la seva experiència del viatge, escriu el 1788 la: *Noticia del estado actual de los caminos de los pueblos principales del corregimiento de Vich y de otras partes que se dirigen a la misma ciudad proponiendo el medio de hacerlos carreteros*. I dóna notícies d'interès del *Camino carretero desde Vich a Barcelona*:

«Por este camino se dirigen las personas y géneros no sólo de esta ciudad sino también de los pueblos del número primero y segundo y de su carrera hasta Barcelona y Mataró. Para que esté buena esta carretera como combiene, es preciso se haga en la Riera nombrada *Lo Torrent del Bolló* distante de Vich una hora, un puente de extensión treze varas, elevación tres varas y de ancho aquello que corresponde al camino de ruedas; a un cuarto de hora del citado se halla otra riera llamada la Riera de Tona; combiene hacerse en ella otra puente semejante a la referida. Inmediatamente de dicha Riera se encuentra el lugar de Tona en cuyo lugar en tiempo de lluvias es excessivo el barro que hay y para evitarlo será preciso componer desde el un cabo al otro un riego con lambordas, que con esta providencia se quitaran las aguas pluviales y el camino quedará en juto y será bueno. Al último del lugar hay otra riera nombrada *Lo Torrent del Aveurador* en donde es necesario se haga otra puente igual a las ya insinuadas. Y desde esta hasta otra riera nombrada la Riera de Fontordera, que será a distancia docientas varas, combiene hacer un empedrado de la citada extensión: llegados a dicha riera deberá construirse otra puente más pequeña que las de arriba expressadas. Hecha la insinuada puente, se dexará el camino que oy existe, tomando a mano izquierda cosa de 250 varas en derechura y se tomará otra vez la actual carretera; de allí hasta el lugar de Hostalets de Baleñá, que será a distancia demedia hora, no necessita recomposición.

Al entrar a la calle de este lugar de Hostalets se ha de rebajar una roca de una vara de elevación y extensión 15

varas con la ensanche correspondiente a dicha carretera. Al llegar a las últimas casas del lugar de Hostalets, se ha de dexar la carretera existente y tomar a mano derecha a poniente, por un poco más a baxo de la que oy existe hasta llegar a la capilla de San Antonio que será a distancia de tres quartos de hora: y llegados a dicha capilla se cogerá otra vez la misma carretera, la que deberá seguirse hasta el Mesón de San Antonio que será a distancia de 200 varas; y llegados a dicho mesón se tomará a la derecha por abajo del actual camino hasta llegar a la fuente dicha de Malagana, que será a distancia de diez minutos; y llegados a dicha fuente bolverá a entrarse a la existente carretera.

De allí hasta la puente llamada de Martinet que será a distancia de un quarto de hora, está la carretera buena. Antes de entrar a dicha puente se ha de rebajar la roca un poco para quitar la subida; pasados a dicha puente se ha de tomar a mano izquierda, hasta llegar a la casa dicha de Llobeta, que será a distancia de medio quarto de hora y esto es preciso para eximirse de passar por la orilla del río que ya en años passados se passava en el mismo lugar; y al llegar en casa Llobeta se tomará otra vez la misma que existe, la qual debe ensancharse, hasta que tenga la anchura regular que la existente, hasta llegar al lugar de Ayguafreda, que será a distancia de quatrocientas varas; llegados a dicho lugar es preciso empedrarlo a fin de quitar la abundancia de barro que se compone en tiempo de llubias; ynmediatamente a cosa de tres cientas varas de distancia de dicho lugar, se hallará una puente que tiene de ancho tres varas, y dos palmos, y parece regular se ensanche hasta que tenga la precisa pasada; a distancia de

quinze varas hay una casa a mano izquierda la qual, parte de ella está edificada encima la carretera, sirbiendo de estorbo y embarazo a los transitantes, por cuyo motivo se reconoce necessario hechar a tierra aquella porción de casa nuevamente rehedificada, y entonces quedará el camino libre; y de allí hasta la *Gorga d'en Vila*, que será a distancia de un quarto de hora, está buena la carretera.

Llegados a dicha Gorga, se ha de romper una roca hasta que tenga el camino la anchura regular, y se deberá fabricar una puente de elevación 7 varas, de anchura 4 varas y dos palmos; para hacerse esta puente está la piedra calar y leña suficiente a medio quarto de hora; es una obra necessaríssima, respecto de que el paso de la Gorga es peligrosíssimo, y entra en este lugar el Corregimiento de Mataró. Y pasada dicha puente se tomará la carretera a mano izquierda a levante, hasta las casas del Congost, que será a distancia de media hora; se reconoce necesario practicarlo así por que la existente que passa a la parte de Cierzo, passa en medio de un terrible ribasso, en parage que no se puede edificar obra segura porque se caen en tiempo de llubias grandes pedazos de tierra. Por la citada parte de levante, es el terreno llano en que se puede prometer sea la obra segura, teniendo muy inmediata la piedra calar y leña.

Para la recomposición de dicha carretera, en el modo expresado, en algunas partes será preciso valerse de terrenos de particulares, pero como son la mayor parte hiermos de poco aprecio, y campos, éstos muy pocos, de calidad inferior, no puede ser considerable el coste. Esta carretera, por lo que toca el partido de Vich se alla intransi-

table, pero en terreno del de Mataró está muy mal tratada, y en muchos passos bien expuestos los transitantes. Combendría que el Gobernador de Mataró dispuciera la recomposición en el modo que fuese posible».

El baró de Maldà

Entre les pàgines escrites pel baró de Maldà al seu *Calaix de Sastre*, la fugida de Barcelona l'any 1808 en direcció a Vic, en ser ocupada la ciutat pels francesos, té interès per conèixer aspectes de la manera de fer el viatge pel camí real.

Ha sortit de Barcelona, «puix que així com fórem al coll de la Trinitat, o un poch mes a la vora de la montaña, y hermita sobras de Nostra Senyora de Moncada, en aquell camí no gaire bo ques diu lo Purgatori yans fou un poch de Purgatori, el havernos vingut per detràs un diable de francès corrent a caball, ab lo *arretez*, y avisat altre oficial per la averiguació del passe, luego tingué que baxar del birlotxo lo doctor Bardolet a trobarlo, il tingué entretingut lo Musiu, y a tots nosaltres un quart de hora, havent perdut tot aquell temps per no poder adelantar per la dinada a Granollés. Amàs de totes estas angúnias passat Moncada tingué lo doctor Bardolet tementse de un surtida de lladres, o contrabandistas, haventne vist ab armas en aquellas montañas, y que baxaban, si bé dexaren las armas, tement vulent regonèxer lo que nosaltras duyam; mas no fou res, y contents sen tornaren, haventlus donat lo doctor Bardolet, no se si mija pesseta o pesseta per bèurer, sent vinaters tots, y molts pèndrer lo gat.

Fredat nos fan vèurer a tot aquell terreno de allò ben solitari, sense personas, bèstias, ni carruatgas, fora de nosaltres, quant antes ab tants animals carregats, y traginers de tota mercaduria era professó feta, aduc no ohint los cants dels aucullets, tot sent de un gran dol. Llàstima nos causà al passar per la vora del lloch de Moncada, al vèurer a casi totas las casas cremadas y fumat un poch lo campanar, y parat de sa iglesia, així també ab altre costat, a la obra de Besòs y Ripullet en las montañas y plans en lo terreno dit Vallansana, vèurer a casi totas las casas cramadas de las aparendas y si també la iglesia y rectoria de Rexach en aquell turó de montaña. Condol que fa de vèurer quants mals han fet estos diablas encarnats, com indios bravos.

Gràcias a Deu, luego de dexats a Moncada, libres se pot dir de tots aquells tigres francesos, rezàrem lo Te Deum, ya sens temor de vèurer a cap més gavaig, ni italià, ni polaco, ni altras de esta maldita tropa, trobant ya gent de bé, o dels nostras, y per lo tant yans posàrem en lo sombrero llas bermelll o escarapelo, perquè tot lo mon conegui que no volem ser francesos, si que catalans castissos.

En tot est matí, después de serè lo cel, al amanecer se comensà a entelar y així proseguí entelat, mes no encara ab disposició per pluja; per allí, per camins extraviats nos vegérem aproximar a caball a Don Juanot Senmanat ab lo mozo de la torre den Sitjà, un tal Ros, y sens acercà en la continuasió del camí passat Moncada, y al ser cerca del poble de Mollet, dirigí Francesch ab las 3 mulas en lo birlotxe la ruta fins a passar per la vora de dit poble y sa iglesia y campanar quadrat, ab la campana grossa que se veia,

quens venia al devant en lo finestral, tenint que passar per cert caminet estret, esperantnos lo birlotxe ab las mulas y Francesch, en la carretera de direcció als hostals del Trench y de la Grua, en est últim quens devíam aturar per dinar a la esquerra de la carretera.

Com lo caminet aquell nos era estret, lliscós, argilós ab aigua de un petit regueral, com passar ab perills allí a lliscar, càurer a tota aquella empastissament y aigua; ditxa nos fou, havent encontrat antes tanta soledat en tot aquell terreno de Moncada, y antes la torre de Baró enterament deserta, que lo mosso de Don Juanet, me pujà a coll com un ruc, y així passarme com Sant Christòfol, per no donar allí de ancas a terra, al altre cap a trobar la carretera, haventma dit lo mosso, que així me portaria fins a Vich; y tot seguit, exits a la carretera hem dexats a la esquerra lo hostal del Trench, y a poca distancia de est lo de la Grua, quens hi quedàrem per dinar, y arribats a 3 quarts per las onsa, yns hi posàrem a 2 quarts per las 12; est fou bo, només en tenir que menjar la sopa y demés vianda ab culleras y furquillas de llautó, que sen diu or de la bòria, o de llumaneras, que nostras bocas no hi estan gens acostumadas, si que a plata, a no fusta o marfil.

Enfi, dinàrem, y nons feu novedat lo llautó en lo que manjàrem, tenintnos que acomodar ab semblants alajas, en hostals fora dels richs y acomodats com de Mataró, Arenys y altres semblants, y serà regular que que tot lo servey de plata lo tingan ben amagat per motiu dels gabaigs. En las postras del dinar tinguérem uns présechs com botxas de jugar y prou dolsas, de modo quens hen duguérem dos o tres, que se ficaren en la red del birlotxo,

y ab lo moviment de est corrian allí dintra, y tant que als treurels per menjar estaban ya prou macats, casi anantsen ab such, podentse ya de ells poch aprofitar, com així ne aprofità lo quen pogué lo Jaume per berenar.

A dos horas isquérem del hostal de la Grua, per las altres dos horas en la tarde a la vila de Granollers, volent fer visita lo doctor Bardolet al sr. rector doctor Cayetano Llobet, català y fill de Barcelona, y tenirli que parlar, a qual vila arribàrem ab cel algo més entelat y molt mes pedregam en lo camí, principalmente cerca de entrar a la vila de Granollers, a 4 hores tocadas, que hi entràrem, tocant llavoras las campanas de sa yglesia parroquial a festa, vigilia que celebraba solemne de Maria Santíssima dels Dolors, a quina yglesia no entràrem ab tot de ser a la vora, contígua a la rectoria ab portals de bona arquitectura, com de parroquians de Barcelona, si pujàrem a fer un rato de visita al sr. rector, ab lo sr. notari Nicolau Simón Labrós, natural de Granollés, qual encontràrem en la plaza a vora de dita yglesia, fugitiu de Barcelona, per lo que en la actualitat passa.

Escapàrem de Granollers per anar a fer nit, pensans primer en un casa dita del Lledoner a quart de hora distant de Granollés, y sent encara dejorn, sols 5 horas, volguérem avansar fins al poble de la Garriga ... tant traqueig de rochs y pedras en lo llarch rieral de 3 quarts, dexats cosa de mitja hora a Granollés, menudejar allí lo ruxim, y tèmer de arribar de nit a la Garriga, ahont dexat lo rieral, y ab algo millor camí, be que també ab masa la de pedregam, hi arribàrem a dos quarts de 7, mitja hora de entrada la nit, y així ben entelat lo cel.

Entràrem a son carrer prou llarch, fins que a la plaza, venint frente lo hostal, nos hi entràrem, y cabalment las dificultats foren com entrar al birlotxe, no podent passar per lo portal sent baix y estret. Diligència va, diligència ve, doctor Bardolet, lo Francesch i lo Jaume Sanoguera, per altra entrada de una casa, per a forsa de brassos entrarlo dintre, y se trobà lloch en aquell carrer amunt, a una de aquellas portas o portals ahont entrarlo, y no ser tampoc la entrada del hostal capaz per tenirsi custodit lo birlotxe.

Ya en això era un hostal desgraciat, y pitjor nos fou adalt, pujant ya per una prou dolenta escala, menjats alguns graons, y al mateix temps prou estrets, tenint que posar lo enteniment als peus, per no tropezar en algun d'ells y anantnoshen de custelles a terra, aixintnoshen ab algun cap trencat. Nos vegérem prou aburrits sent dalt, sens claus en las parets, ni cap quadro ni quadret de algun Sant Christo, de Maria Santíssima, de alguns sants y santas, com si fos habitació de algun gabaig; ni llumenera, ni candaleros ab candelas de seu, ab sols lo setrill d'oli de la cuyna, per penjar-lo a la porta de algun aposento, tenintnos que valer de alguns trossos de cerilla que portàbam o haventse valgut lo Jaume Sanoguera de una pedra y sobre de esta agafada un cerilla; con tant previngut en tot; ni taulas, ni cadiras, ni matalassos, ni llansols, ni cuxins pels llits, si sols màrfegas plenes de palla, que per forats en ditas màrfegas molta palla sen eixia afora.

A fes que bona nit nos podíem cert prometrer per dormir, y a no dormir poder estar quiets y descansats en los llits, durs com casi una pedra, ab sostres de fustas y algunas goteras, haventhi alguns forats, que sen passaba la

claró. Valgans lo forner de la Canonja, que allí era, y nos feu visita, conegut del doctor Bardolet, ens enbià algun matalàs per millor jaurer de la casa en que habitaba. Lo millor nos fou lo sopar, per lo que fou ben amanit en viandas y demés recapte, lo vi dols, bon pa y que, ajudats de la gana, tot nos sapigué bo, pensant lograr dormir y, a no, descansar.

Llevats vegérem ya un bon dia per marxar cap a Vich, y alò cap amunt a las voras de montañas havent passat hora de eixits de la Garriga per un lloch ben fúnebre nomenat Figueró, ronagas casi totas sas casas y carrer estret, sent de allí un poch apartada la parròquia a la montaña y tant sols baix al poble al últim del carrer de aixida de Figueró una capalleta del Arcàngel Sant Rafel, nostre gran patró, y meu, de parets ronagas, y també son campanaret sobre del frontis y campaneta ab tauladeta sobre; al cap de hora de passar Figueró arribàrem al lloch de Aigua Freda, distant dos horas de la Garriga, anant a parar a la plaza en que era lo hostal, al costat de la iglesia, sufragània de sa parròquia, que era apartada del poble, també a la montaña, trobant en la plaza, y en lo hostal ya a gent de bé, y de allò ben lluny a la canalla perversa dels gabatxos.

Mentre que Francesch donà a las mulas pa sucat ab vi, que ya prou lo havian afañat las bestiolas en los trepigs de pedras, rocas, anant a estonas mitg a tombullons las mulas en tot aquell camí de pujadas, baxadas, y graonadas dit lo Congost de allò ben infame, y antes així prou dolent, havent arribat a dir lo Francesch que encara que li donassen mil lliuras, no hi tornaria a passar. Tinguérem que vadejar 3 quarts de hora de eixits de la Garriga las aigüas

del Besós [del riu Congost] que comensa son origen desde la vila de Centellas, per ahont encara havíam de passar, no tenint ya res mes que fer en Aigua Freda ni en bèurer aigua freda, haventnos contentat en sols bèurer un poch de vi. Lo Francesch feu sirgar las 3 mulas en lo birlotxe y nosaltras continuant sobre las cavalcaduras, fins als Hostalets de Balañà, ahont anàbam a fer alto per dinar, y allí descansar fins a dos quarts de 4 de la tarda, per la sortida a la ciutat de Vich.

Ficats al principi per entre mitg de montañas nons era gaire plausible lo camí amés dels molts rochs y pedras ab sas giragonzas de estas montañas, encara no vistas a altras, que antas de descubrir a Centellas, per lo que pareixían fortalesas sobre ab troneras y fortificacions allí dalt, mes no obra de yngeniers, si que de la mateixa naturaleza, y a fes bonas que foren a posarsi canons en aquellas alturas, per matar gent nostra catalana a quants gabatxos se hi acercassen. Anant nosaltras pujant per aquell camí, sen anaban abaxant ditas montañas per dexarlas atràs, y així descubrint ya més terreno en altras mes distants.

Passàrem per cerca de la vila de Centellas a la falda de montañas, que dexàrem a la part esquerra, passant per altre camí allí a la vora de Centellas lo birlotxe ab lo Francesch y las 3 mulas, sent millor lo cami, y nosaltres al de la dreta en lo pas de cavalcaduras. Luego comensàrem la pujada ben pedregosa de Sant Antoni ab una capelleta a son principi, y del Congost, ahont trobàrem allí parats a dos fills del advocat doctor Juan Pujol, dels fugitius de Barcelona, com nosaltres. Acabats que hem hagut la empedrada pujada de Sant Antoni sens han luego examplats los espe-

rits veyent ya principi de la plana de Vich, y distants las montanyas de son circuhït, ab una molt agradable fresca, veyent ya la posada y Hostalets de Balañà, y a la esquerra a un quart distant de dits hostalets, la parròquia y campanar de Balañà, y ab prou ganas de dinar, que hi arribàrem a 10 horas tocadas. Entràrem al hostal, senthi ya lo birlotxo y lo Francesch ab las mulas.

Afes que era ben diferent aquell hostal del que dexàrem de la Garriga, per lo ben adornat en tota la sala de quadros de guix pintats, y de estampas de sants y santas, taulas y cadiras, y tot lo demés necessari de llits límpios y curiosos ab capsaleras pintadas y jaspeadas a tenirhi que fer nit. Com lo camí yans era diferent del que havíem dexat, per lo ya pla, principi de la deliciosa plana Vich, quedant lo cel serè ab alguna alegria del sol, y ben lluny la temor dels gabatxos, lo birlotxo fora de algun pedregam que trobàrem al passar dos horas distant antes de Vich per lo carrer del poble de Tona, y la parròquia de est, a no sols lo campanar en lo cim de una montaña, com vista de uns dos torreons después lo camí fou ben pla y seguit, havent descubert ya un poch a algun caserio de aquella ciutat y después ya tota.

Francisco Pi y Margall

Polític, assagista i historiador, nascut l'any 1824 a Barcelona. De petit es va interessar per la literatura col·laborant amb els escriptors romàntics Manuel Milà i Fontanals i Pau Piferrer.[5]

[5] *España. Obra pintoresca en láminas ya sacadas con el daguerreotipo, ya dibujadas del natural, grabadas en acero y en boj por los señores D.*

«dejé a mi espalda el Moncada y dirijime a Granollers. Villa es esta alegre y populosa, de buenas calles y mejores plazas. Atravesé sin detenerme un punto el pueblo de la Garriga y vime en breve encerrado en el fragoso Congost. Áspera, cortada, y peligrosa era la senda que seguía, trazada entre opuestas cordilleras de montes altísimos que me traían embargado el pensamiento con la variedad de paisajes que a cada paso me ofrecían. Cosa de tres leguas debe andar aquí el viajero sin ver otra cosa que montes a la derecha y a la izquierda, al frente y a la espalda; mas no creo pueda hacérsele enojosa la vía, ya que no le aquejen temores de que se le despoje de su hacienda por los forajidos que abrigan comúnmente estas asperezas, que no es cosa de buen llevar verse al volver de una esquina frente al frente con la boca de un trabuco.

Pasado el Congost, vime pronto en Aiguafreda, donde acertó a detenerse entonces uno de estos galerines que al parecer llevan encomienda de moler los huesos a cuantos pasajeros quepa la mala suerte de meterse en ellos. Veíanse a la portezuela del carruaje empolvados galanes aguardando con ansia el desembarco de las bellas damas que magnetizaron con sus ardientes ojos en las cortas horas de viaje que llevaban, mientras unos se desperezaban con mucho donaire a la puerta de la venta y otros acometían

---

Luís Rigalt, D.José Puiggarí, D.Antonio Roca, D.Ramón Alabern, D.Ramón Saez, etc. Y acompañadas de texto por D. Francisco Pi y Margall. Cataluña (Barcelona, 1842).

desaforadamente la cocina. Aguijé a mi alimaña y vime luego al pie de la subida de S. Antony.

Introdújeme en Tona y noté en los dinteles de las puertas entallado el año de fundación de cada casa: vi que algunas databan del siglo XVI, muchas del XVII, las mas del XVIII y las menos del siglo XIX. No quise ascender al castillo de Tona elevado sobre el pico de una montaña, ni penetrar en el gracioso pueblo de Taradell que vi a la derecha puesto sobre una margen escarpada, deseaba ver, lo que alcancé a corto trecho, la ciudad de Vich sentada sobre una riquísima alfombra, que tal puede llamarse su llanura».

Manuel Galadies de Mas

Advocat resident a Vic, autor de dos llibres centrats en la carretera de Barcelona a Vic. Les seves obres, plenes d'informació històrica, van ser escrites amb la voluntat d'intervenir en el debat sobre el projecte de la nova carretera, aleshores àmpliament discutit.

El primer, *Recuerdo histórico de la carretera de Barcelona a Vich*, publicat a Vic l'any 1846, parla així del Congost: «es un valle muy angosto, prolongado y tortuoso [...] que por espacio de dos leguas tiene más o menos aprisionado el río, encajonándole del todo en el lóbrego punto llamado *Pas de la moneda*, donde existe un pozo de hielo que abastece a la población de Vich, y después de aquel espacio va ensanchándose hacia el mediodía, dando lugar a las aguas para fertilizar una deliciosa vega, donde se admira una di-

latada acequia; y valle sombrío, caprichoso, que sumerge al viagero en opresivas ideas, mientras que no obstante lo quebrado del sitio, le presenta rápidas vertientes con esmero cultivadas [...]. Este profundo canal parece formado por la misma naturaleza para abrir paso desde las tierras no distantes de la costa a las de la montaña».

Més extensa és la descripció que publica al llibre *Nuevo almacén de frutos literarios*, publicat a Vic l'any 1849: «Congost, que presenta un compuesto de *Coll* y *angost* a la manera de *Ull-estret*, es un estrecho paso entre montañas; ó un lugar reducido por donde discurren las aguas al estrecharse entre dos montañas. El nuestro es un valle muy angosto, variado y tortuoso de sobre dos leguas de extensión, que parece formado por la misma naturaleza para abrir paso desde las tierras no distantes de la costa a las de la montaña, para que pudiesen internarse los antiguos Laietanos en la región de los Ausetanos. Al oriente tiene las alturas que se destacan de Montseny, hacia el S. los llanos del Vallés, al O. la cordillera que prosigue de Collsespina o Coll de la Spina a Puig-graciós, y al N. la grande meseta de Vich. Todos sus contornos están más o menos poblados, y antiguamente de seguro lo eran mucho más, como en parte puede denotarlo la circunstancia de estar ellos sembrados de pozos de nieve. Este artículo era antes muy usado de los vecinos: imponíanse sobre él obligaciones, cual lo hizo en 5 de noviembre de 1690 la población de Centellas y de sus parroquias foráneas, que se obligó a tener provisión de nieve desde pascua de Resurrección hasta el 1ª de noviembre, y también abastecía la casa del conde de Centellas hasta el día 30 del propio mes,

si él se encontraba en dicha villa. Es de mencionar un pozo hacia el llamado *Pas de la Moneda*, que es otro de los tres pasos del encajonado rio Congost.

Mientras que el canal de que se trata, sombrío y caprichoso, sumerge al viajero en opresivas ideas, le ofrece rápidas vertientes con esmero cultivadas, como si «el sol fertilizase allí los peñascos y creciese la vid en los nidos de las águilas». Así como el tránsito desde Cervera al Bruch en el camino general de arrecife de Madrid a Barcelona y el Coll de Balaguer en el de esta capital a Valencia suscitan la memoria de ataques de salteadores, asimismo la sugiere este Congost; y se dijera, que a sus trascantones y vueltas se asocian muy bien los pliegues, los acechos y zabullidas de que es capaz el corazón humano. Ya cerca de la entrada del Valle por la parte de Vich existe un llano denominado *de las forcas*, donde expiaban los malhechores sus crímenes; conservándose todavía recuerdo de cierta muy célebre ejecución que a 23 de mayo de 1711 se hizo en un tal Juan Quirse, bávaro de nación, que *ictu solopee* matara a una muger del mesón de las Codinas o cerro de S. Antonio. Y aun el citado *Pas de la Moneda* se cree vulgarmente llamarse así por la frecuencia con que en él los bandidos hacían saltar la moneda a los transeúntes. Como los ausetanos eran muy belicosos, tenían distintas cohortes en la milicia romana, y, según Plinio, eran de los pueblos más famosos del convento jurídico de Tarragona; ¿no habría, cuando los romanos, en nuestro Congost una vía militar, como la que menciona el sabio Caresmar en su erudita carta, a saber, la que se dirigía desde Barcelona a Olesa, cuyos pedazos están al pie de una o dos casas que se ven

desde el camino real de Martorell poco antes de entrar al estrecho, también llamado Congost? Bien nos despierta semejante idea la lápida tosca y maciza de 9 palmos de largo, que en cierta excavación se descubrió por el mes de febrero del año de 1842, a cosa de 1/4 de legua N. del pueblo de Ayguafreda, junto al camino real del Congost, con otras lapidas que sucesivamente aparecieron en el mismo punto. Esta lápida, que ofrece una inscripción romano-imperial, dirigida al emperador M. Gneyo Mesio Q. Trajano Decio, y a su hijo Q. Herenio Etrusco, y a otro que se interpreta Q. Valente Hostiliano, y en el año 254, que es el que corresponde al tercero del consulado de Decio y al primero del de Herenio Etrusco, que se leen en la inscripción, se conjetura seria un *milliarium* que señalaría la distancia del camino a *continentibus aedificiis* de la ciudad de Ausa, si es que no desde el pórtico de Aulo Mevío; puesto que en Italia no se contaban las millas *a columna áurea* erigida por Augusto, de la manera que en los caminos generales de España las leguas no se empiezan a contar, sino desde las puertas de Madrid, centro de todas las líneas que en el reino forman aquellos. Y crece esta idea con el hallazgo de las otras lápidas, que parece se hallarían al principio diseminadas a trechos; y está uno tentado a reconocer en ellas el objeto que mucho mas tarde tuvo Felipe II en las cortes de Madrid del año 1586, al ordenar se pusieran pilares en los puertos para dar a conocer los caminos en tiempo de nieve. Mas, no por el interior del Congost, sino por encima, al lado de levante, nos hace suponer la existencia de alguna vía militar el observar primeramente, que esa ruta correspondía mas en derechura al punto de donde se enca-

minaría hacia el mediodía la población ausetana; sin pretender empero, que ese camino fuese del número de los que dice Jovellanos, tan anchos, tan firmes y magníficos que sus grandes restos nos llenan todavía de justa admiración.

Esa ruta, que atraviesa un terreno elevado, libre de las eminencias del hondo Canal y de la afluencia de sus aguas, parte desde Seva y Brull, viniendo de Vich, sube la garganta de Collformich, toca el Pla de la Calma, y siguiendo hacia Tagamanent el distrito de Monteugas o Monteguas, desciende por Samalús. Por esos contornos hay no pocas tradiciones: de un camino carril, o cuando menos de que aquel fuera el real y ordinario; de un castillo antiquísimo en el pico de Tagamanent; de antiguos combates y refriegas, cual aun en tiempos de lucha esa dirección es el crucero de fuerzas; aparecen sepulcros que solían fijar los romanos cerca de los caminos más frecuentados; se ven desmontes, vetustos empedrados, paredones de sostenimiento, como en las *Caredas den Bosch*. Por fin los ausetanos se ponían mas en contacto con los numerosos laietanos que se extendían por las localidades que hoy día ocupan los pueblos de Cardedeu, S. Celoni etc.; y luego, al paso de poder torcer por la derecha hacia la célebre Faventia, enderezábanse en línea recta a la antigua Iluro, hoy Mataró, que les llamaría la atención por su dignidad, numeroso vecindario, sus riquezas y negociación, que se infieren del hecho de haber tenido colegio de seviros augustales».

Dos descripcions

Al llibre *La vuelta por España viaje histórico, geográfico*, de l'any 1872, hi trobem aquesta descripció: «Pintoresco, lleno de perspectivas, ora placidas y agradables, ora sombrías y melancólicas, todo el camino desde Vich a Granollers va ofreciendo sucesivamente al viajero una serie de emociones imposibles de describir. Al penetrar en el sombrío paso del Congost, dejando atrás aquel llano de Vich velado a lo lejos por las nevadas cumbres del Pirineo, y vigilado más cerca por el histórico y venerable Monseny, ante aquella naturaleza salvaje y agreste, en medio de aquel valle prolongado y estrecho que riega un arroyo y le ciñen entre sus graníticos brazos las escarpadas colinas, el espíritu se sobrecoge, y recuerdos de otros tiempos, fabulosas tradiciones, pavorosos hechos, ocúrrense al pensamiento, evocados por la aspereza del sitio, por el murmullo de aquellas aguas, por el susurro de aquellos árboles. El Congost, célebre en la historia catalana, preséntase a los ojos del viajero con sus recuerdos históricos, sus bravias y agrestes perspectivas, su majestuosa soledad. Mas lejos, el soberbio Monseny despliega toda su maravillosa riqueza. Ruinas de solitarios templos, restos de robustas fortalezas, terribles precipicios, árboles seculares por entre los cuales, ora con estruendoso estrépito descienden caudalosos ríos, ora murmuran con apacible voz misteriosos arroyuelos, va encontrando el viajero que se aventure por aquellas asperezas. [...] Allí, en el seno de aquellas montañas, al pié de rocas escarpadas y desiguales, por entre las que se precipitan hirvientes las aguas imprimiendo

con su continuo paso profundos surcos en la dura roca, y dejando flotar al viento sus altos penachos de blanca espuma, encuéntranse solitarias aldeas, pequeñas ermitas, en derredor de las cuales la naturaleza ha desplegado toda su grandeza, todas las inmensas galas de su Creador. Allí, de la cumbre de las montañas brotan inmensos grupos de nieblas que envuelven en su movedizo manto árboles y peñascos, aldeas y arroyos, sepultando en triste y pavoroso silencio todo aquel espacio; silencio que interrumpe a intervalos el siniestro rugido de la fiera, el agorero grito del ave de rapiña».

A la revista *La Renaxensa*, el mes d'agost de l'any 1875, hi ha una descripció d'un que hi passa mentre construïen la via del tren: «Lo viatjer que sortint de Barcelona vol visitarnos al sortir de Granollers cap cambi observarà en la campinya en son primer trajecte, o sia, fins a la Garriga; al sortir d'aquesta estació observarà luego alguna mudansa; lo terreno no es tant pla: montanyetas que van creixent ocupan lo lloch que ans ocupavan los dilatats camps del Vallès, luego lo terreno és accidentat y tot de sobte veu los vagons enclavats dintre fondos corredors oberts per la escoda y la pólvora en las vertents de las montanyas del Congost. Los aficionats a la geologia poden estudiar allí las diferents classes de rocas, algunas de ellas de una duresa estremada, lo que dona una idea de lo molt costós que ha sigut a la casa constructora aquesta obra. Al sortir de aquella mena de presó, pot extasiarse contemplant las més agradables vistas que se li presentan; ara és una petita població, quals casas agrupadas al entorn de la església pa-

rroquial, com las ovellas rodejan a son pastor, forman un quadro lo més pintoresco, que pot donarnos la imaginació d'un pintor, quadro animat per las ayguas rundinadoras del Congost produïnt un efecte màgich; ara es un llarch y artísticament elegant pont de ferro anomenat de ca'n Palau y després las vistas panoràmicas se succeheixen unas a altres, totas variadas, y cada qual més bonica, més poètica, més ideal y seductora».

Camí del Vallès

Comencem a **Barcelona** i toca sortir per *lo portal Nou*, aquí el camí real travessa una plana magnífica d'horts, mirada sorpresa dels viatgers que veuen tanta abundància. Otthobon dirà, «bajamos en dirección al mar hacia un llano rodeado de montañas con sus costas llenas de viñedos. En este llano hay olivares y árboles frutales, y también se siembra, porque es una buena tierra. Al final de este llano está situada Barcelona, como una puerta abierta a levante» (1567), i Laffi parla de la «bella plana plena d'horts i vinyes» (1670). El francès Chantreau veu «nombroses factories d'estampats i moltes cases de pagès amb cultius ben fets» (1792). Laborde passa per «una llanura larga, fértil y bien cultivada, cubierta de toda especie de árboles, regada por muchas acequias» (1800) i Desbarrolles fa notar que «els jardins verdejaven i elegants masies embellien el paisatge. S'anunciava la gran ciutat, i al nostre entorn tot respirava animació i vida» (1846).

Acabada la guerra de Successió, l'any 1719, prop de la sortida de Barcelona i al costat del Camí Real, hi edifiquen una construcció militar sòlida, el Fort Pio, per tal de garantir que els barcelonins fessin bondat. El comte de Darnius explica que el trajecte del camí a la sortida de la capital, «va derecho al Clot, donde deja el camino que va a Mataró, a poco trecho pasa la cequia que va a Barcelona

por su puente, ynmediatamente en Sant Andreu, luego al coll de la Trinitat con los fondos de Montcada, y aquí deja el camino que va a Manresa, y continuando sale al lugar de Montcada». Ara el trajecte també es pot fer, però trepitjant carrers de Barcelona, sobreposats a l'antiga ruta. A l'Arc de Triomf hi havia *lo portal Nou* i cal seguir diversos carrers, el de Ribes, el del Clot, el de la Sagrera i el carrer Gran de Sant Andreu, després, carreteres i trens.

El medieval i minúscul *Clotum Melis*, la primera població que troba el camí, poca cosa. El **Clot**, «una rengla de casas, moltas de novas y algunas pintadas, tenint al davant la carretera ample per tres coches de frente» (1790). Aquesta filera de cases vuitcentistes encara les trobaràs al carrer del Clot, totes d'un *alt*, com es construïen en aquell temps. Una sorpresa enmig de la vida moderna, memòria del vell camí, de quan viure era senzill, i aviat la torre del Fang, casal de temps pretèrits, el baró de Maldà diu que «és rònega i prou vella, ab un portal per entrar-hi tan baix, que un hom, a ser alt, s'hi té d'abaixar». El pont del rec Comtal és el primer contacte del viatger amb l'aigua, element que serà un entrebanc en tota la ruta. De fet, al cap de poc hi ha la riera d'Horta, un que hi arriba diu que «uns homes ens varen portar a coll per travessar».

Un conjunt de cases que van creixent a l'entorn del camí real i l'església, que ara és el carrer Gran de **Sant Andreu del Palomar**. Diu el baró de Maldà que és «medianament gran y poblat, consistint ab un carrer solament, que és prou ample y llarch, servint de carretera principal. Per

aquell lloch passa molta gent de contínuo, que fa alegre aquell poble» (1790). Un rengle de cases s'entrebanquen amb aigua, la riera, el torrent de Bogatell, la riera de Sant Andreu i el torrent de Can Dragó o Claris. Ara també hi ha molta gent per aquests verals, però del passat antic no queda res, només la memòria del recorregut en la trama urbana.

El camí s'acosta al rec Comtal, que de temps medievals porta l'aigua del riu Besós i les mines de Montcada a la plana davant Barcelona, per regar els horts i algunes fàbriques. Toquem les muntanyes de Collserola pel coll de la Trinitat, «ahont queda molt prop la tanca ahont se hi duen als sentenciats», i és que aquí, al costat d'un camí tant trepitjat, hi deixaven en didàctica exposició, durant dies, els cadàvers dels que la justícia havia penjat a Barcelona.

Travessar el coll de la Trinitat, pas de les planes de l'interior a la costa, altura moderada però feixuga, i un dia per afavorir el trànsit de vehicles varen dividir l'obstacle, una bona idea que la manca de manteniment va convertir en un petit desastre. Swinburne vol arribar a Barcelona, però no ho té fàcil. «El pas anomenat el Purgatori per poc no se'ns converteix en un infern, i vàrem arribar a pensar que els carruatges quedarien encallat entre les roques. Les panoràmiques a cada costat del camí sovint són encantadores. Però els passos són tan dolents, les carreteres tan esmicolades, profundes i perilloses, que no era possible gaudir de les belleses que ens envoltaven» (1775). Volkmann diu que «es travessa un pas estret anomenat el Purgatori, que també podria ser anomenat l'infern per als viatgers i els seus carruatges» (1785). Zamora insisteix, «el

paso estrecho de Montcada por uno y otro lado del zerro es miserable, y una berguenza que no se remedie a las puertas de Barcelona» (1786). Quan el baró de Maldà fuig de la capital a causa de l'ocupació francesa, passa pel «coll de la Trinitat, en aquell camí no gaire bo que es diu lo Purgatori». En un altre viatge parla de la carretera «nomenada lo Purgatori, y un tros de allò ben dolent que és en temps de fanchs». Jaume Galobardes, cronista de la guerra de la Independència, li dóna un altre nom, «pasava gent al yndret dit lo estret del rech». Un militar francès explica que prop de Montcada «passem una muntanya petita a través d'una excavació profunda oberta per aquest camí, i flanquejada per dos altes muralles per retenir la terra».

Baixar el turó i seguir la plana al costat del Besòs, ple de carreteres, gairebé per on passa el tren, i sota la muntanya de Montcada, que el segle onze vigila un castell i després és una església. A la dreta, a l'altre banda del riu, costes cultivades i cases de pagesos al redós de l'església de Sant Pere de Reixac. En l'acta de consagració del segle onze hi ha escrit que un dels límits de la propietat és el camí «que va de Roma a Espanya». El record de la metròpoli com a punt de referència, impressiona. El camí real deixa a la dreta la masia medieval de Can Santjoan i el seu molí, que aprofita l'aigua del rec Comtal, i també l'edifici d'una farga.

Arribar a **Montcada**. Amagats a la banda esquerra del Besòs, turons de Reixac, els pagesos, quan la vida els deixa respirar, passen el riu i fan negocis al mercat que el segle dotze s'estableix al costat del camí real. I com que les coses

arrelen, amb els dies aixequen cases i tallers i molins i hostals. En diran la *pobla nova*, del nucli habitat, i el segle catorze una església acabarà assentant la gent al troç, amb ferrers, corders, fusters, rajolers, tots els oficis. El primer foraster que hi passa i ho diu és Hernando Colón, fill de l'almirall, el 1519. Barreiros dóna algun detall, «és un llogaret de 20 veïns, més o menys» (1542). Otthobon parla d'un «lugar de 15 casas situado a la ladera de un monte. Encima de este monte hay un viejo castillo deshabitado» (1567). Zamora diu, «me baxe a ver el pueblo de Montcada sin haver en el cosa digna de notarse pudiendo solo hazerlo conocido esta montaña, su situación sobre el camino real y la famosa mina que últimamente se ha hecho para sacar las aguas subterráneas del Besòs y introducirlas en la azequia real» (1787). A mitjan segle dinou escriuen que «se compone de una hilera de casas construidas de vista al rio, sobre la carretera que dirije de Barcelona a Girona por Hostalric, con dos buenas posadas, parada de diligencias y algunas casas dispersas».

Quan hi passa el baró de Maldà, més endavant ho llegirem, els francesos ho han destroçat tot. El poble va rebre de valent, explica Galobardes, que ho viu, «als francesos anaren fins a dalt del toró de la Mare de Deu de Montcada, al qual en aquella ocasió hi havia una Yglesia, una casa, ab que y vivia un hermità ab muller y familia; totom fugí quedà un home adormit del somatens crech era de la part de Vic, y al mataren y an feran trosos cremaren la yglesia y damés casaria». El camí real ara és el carrer Major, memòria d'hostals, cases i botigues. En sortir, una aigua important, el riu Ripoll, Ripollet que diu un mapa antic, i s'ha

de passar a gual. A l'altre banda, i a tocar, l'hostal de Fontfreda acollia els vianants, i després el camí ressegueix el Besòs per la dreta i a gual la riera Seca, que un mapa en diu de Canalies. El mateix mapa, de mitjan segle divuit, senyala la ruïna d'un hostal, i s'ha de passar la riera de Caldes i el riu Tenes, també a gual. Arribarem a l'hostal del Trenc, de gran tradició, i el de la Grua, i la capella del Sant Crist. Aquest establiments eren tant populars que en algun mapa de la zona en diuen *los hostals*. A la Grua, Maldà hi menja content, «las postras del dinar, tinguérem uns présechs, com botxas de jugar, y prou dolsos».

Hi ha qui comenta que vora «Montcada se pasa varias veces a vado un rio llamado Besòs, en el que desembocan los pequeños afluentes» (1567), notícia curiosa perquè era ben establert el camí pel marge dret. Però un que hi passa el segle divuit explica que «los transitantes se ven en la presisión de seguir un largo tramo de arenal que se ha hecho por las avenidas del río Besós y de otras rieras caudalosas, han dejado perdido enteramente el camino antiguo» (1779). De la consulta documental es dedueix que la llera del riu era sovint modificada pels temporals d'aigua, i com que el camí passava arran, es convertia en fang i calia fer equilibris. Zamora diu que, «todo este camino aunqué de carros es muy malo» (1790). De Montcada fins arribar a l'hostal del Trenc no queda ni un mil·límetre de l'antic camí, carreteres, vies, i la canalització de riu l'han desfet. Després hi ha algun petit tram solitari, però la continuïtat la trobarem al carrer Sant Crist de la Grua, fet sobre la ruta històrica, que ens duu al nucli d'una població amb poca memòria de pedres.

De **Montmeló** el viatger Rosmithal diu que «es un lugar rodeado por una parte de selvas y lagunas, y por otra de altos montes» (1466). Un altre diu que és una *aldea*, i tothom passa de llarg pel mig de les quatre cases, però Zamora que es queda a dormir a la rectoria. Silenci dels que hi caminen, només la mirada del baró de Maldà, «A un mitg quart de hora de passada la casa o hostal de la Grua, és lo poble de Montmeló, lo referit lloc és petit, lo major número de de las casas queda a la vora de la carretera».

El camí real passava pel que ara és el carrer Major, i en sortir, ben a prop, senyala el baró, «se divideix lo camí en altres dos, lo un a ma esquerra, carretera dret a la vila de Granollers y a la ciutat de Vic, y lo de la dreta cap a Girona». De la cruïlla també en parla Darnius, la ruta, «sale en Montmeló donde deja el camino que va a Vic, ynmediatamente pasa la riera del Congost, el mesón del Recó, y en saliendo de él pasa la riera de Mogent, el arrebal de Vilanova, va al lugar de la Roca», i cap a França.

A la sortida de Montmeló, enfilant el camí, hi ha unes cases que ara en diuen el carrer de Vic; i a a prop, el Congost, que s'ha de superar de mala manera, perquè de pont no n'hi ha per travessar-lo. Davant, s'obre la plana fèrtil de Palou i, poc abans d'arribar a l'hostal de Junyent, un edifici que encara s'aguanta, es troba una cruïlla important. A mà dreta hi passa l'antic «camino regio per quem itur a villa Granullariorum ad Maritimam»: el traçat que, sortint de Granollers, es dirigeix a la costa. Si el seguies, toca pujar pel coll d'Arquer i baixar cap a l'Arrabal de la Roca, que és com es deia abans Vilanova, tot passant al costat del molí de blat de Bramasacs, d'antigor sòlida, que

un pergamí del 1152 en parla. Després de passar el Mogent el camí seguia la riera d'Ardenya, plena de molins i a l'altura de Can Boquet baixava cap a Vilassar. El viatger Francisco de Zamora hi passa l'any 1787, explica que «mas adelante se pasa por un molino que llaman de Bramesacs en donde se muele y zierne por medio del agua que es de mina, caminamos después por una vega en que se cultivan cáñamos y fardanias y al cabo de ella está Granollers».

Cap aquesta vila tancada dins de muralla, entre masies a l'entorn de gent que treballa la terra: l'església de Palau, Can Herbesa, Can Torres. No ens hi aturem, tot deixant l'ombra de la Porxada, toquem l'hostal del Lledoner, les masies de Can Pere, Can Juanet, Can Santpere de la Torre, l'hostal de Pulet, Can Baldic, Can Parets, Can Rajol i un entorn de pietat, Santa Digna, d'origen medieval que ha patit canvis perquè el temps la pietat no l'ha practicada; tant antiga que els pergamins ja parlen de la «capellae heremitanae videlicet Santa Digne, in domo Rovira de Sancta Digna», masia que la podem veure al costat.

Més masies i Can Terrers, del segle tretze, que és una altra cosa: un casal que encara fa girar els ulls, i al costat l'ermita medieval de Nostra Senyora del Camí, vinculada al traçat del camí real, que acollia els viatgers. Hi deixaven un ciri i una pregària abans d'afrontar el pas temut del Congost, de por i angúnia i potser mort. A dins del petit temple es conserva encara una làpida sepulcral dedicada a Quixilona, filla de Guifré el Pilós, que dóna testimoni de la seva antiguitat.

Poc després s'arriba al poble de la Garriga, que de fet és només un carrer en forma de serp, amb les cases obertes

esperant els vianants, perquè en vivien; i l'hostal desgavellat que va patir el baró de Maldà. Tràfec dels que van a fer negocis, pagesos, soldats, perquè de turisme res de res, que ningú no coneixia aquesta manera de passar el temps fins que l'indret el varen descobrir els modernistes de la capital, gent de diners i cases grosses, quan el segle dinou s'acaba i s'hi acosten quan el tren els hi porta. El senyor Maspons, la presenta així: «Heus aquí donchs un deIs grans atractius que té la Garriga, y una de las cosas perque los forasters tanta predilecció hi mostran. Apart de que sas ayguas therrnals y la proximitat, mellor dit, la unió del plá y la montanya, ab las bellesas naturals d'un y l'altre, que mútuament per lo contrast se realsan, la fan cada vegada més atractívola y bonica».

Camí del Congost

Es tracta d'identificar el trajecte d'aquest camí tot seguint la documentació i els mapes antics que donen informació. Exactament des d'inicis del segle divuit fins l'any 1848 quan la carretera nova deixa enrere el camí d'origen medieval i romà.

Als mapes més antics, de camins pocs, i són pobres en indicar topònims. N'hi ha un, però, de mitjan segle disset, el *Nova principatus Cataloniae descriptio* (Bibliotheque Nationale de France), sense camins però amb alguns noms de lloc, situats una mica a cop d'ull: la Garriga, *Vall de neu*, Aiguafreda, Tagamanent, Centelles i abans *la Torre*, que correspon al mas de la Torre, topònim que tot i senyalar una sola casa surt a diversos mapes de l'època. Un punt de referència del camí real.

El primer mapa que detalla el camí és de l'any 1705: *Environs de Vich en Catalogne* (Bibliothèque Nationale de France). El camí ve de la Garriga, passa pel Figaró i cap a Tagamanent. Després travessa el riu situant-se a ponent i el torna a travessar per anar al mas de la Torre. El camí torna a travessar el riu Congost i més endavant el torrent de Valldeneu, i arriba a l'Abella. Torna a passar el riu per anar a Aiguafreda i cap a Sant Antoni i Balenyà. Notem que a l'Abella hi ha una derivació que passa per Sant Martí i arriba a Centelles. Aquest és el trajecte clàssic, que ma-

pes i textos posteriors confirmen. El que és diferent és el tram de Tagamanent a l'Abella, amb l'error de situar el mas de la Torre al costat equivocat del riu, i fent passar a gual diverses vegades. Potser cal retenir que en aquest tram, amb el riu, molt encaixonat, el camí no era prou estable, com indiquen referències posteriors.

La primera notícia escrita és d'Oleguer Taverner, comte de Darnius, de cap 1716. Diu que de la Garriga es va al Figaró i després es passa el riu i s'arriba a l'Abella. Es torna a passar el riu i cap a Aiguafreda. Després cap a l'hostal de Sant Antoni, on hi ha una cruïlla, a l'esquerra a Centelles i Balenyà, i «el camino ordinario» puja a l'ermita de Sant Antoni i va als Hostalets de Balenyà on s'ajunta amb la carretera que havia deixat, i cap a Tona i Vic. Notem que el camí tota l'estona passa el riu a llevant i que el travessa dos cops, per entrar i sortir de l'Abella. Darnius explica el trajecte clàssic, amb dos passos a gual, un per entrar a l'Abella i l'altre per entrar a Aiguafreda, que aleshores encara no comptava amb un pont de pedra. Les variacions que assenyala el mapa francès precedent no les reflexa.

El compte de Darnius, és autor de diversos mapes de Catalunya, que podem situar cap a l'any 1720. El Mapa del *Corregimiento de Vique* indica un camí que passa per la Garriga, passa pel Figaró, travessa el riu Congost i entra a l'Abella. Torna a travessar el riu i passa per Aiguafreda i arriba a l'hostal de Sant Antoni. Aquí hi ha una derivació a l'esquerra cap a Centelles i a la dreta passa per Sant Antoni i Hostalets de Balenyà. Aquest mapa és la primera imatge gràfica del trajecte clàssic, amb dos passos a gual,

un per entrar a l'Abella i l'altre per entrar a Aiguafreda. Tampoc no fa referència a les variacions del mapa francès precedent.

Dos imatges setcentistes més del trajecte clàssic. De l'any 1720 és el mapa de Joseph Aparici: *Nueva descripción geographica del principado de Catalunya*. Després del Figaró passa el riu per anar a l'Abella, que no surt al mapa, i el torna a passar per entrar a Aiguafreda, i cap a Tona. Al *Mapa del Principado de Cataluña* de l'any 1776 com a novetat hi ha el topònim *Casetas*, del Tagamanent s'ha d'entendre. Després hi ha les dues travessies del riu, per entrar a l'Abella i un per arribar a Aiguafreda. I cap a Sant Antoni.

Francisco de Zamora hi passa l'any 1787 i ho explica. Diu que de la Garriga passa pel molí de Blancafort i cap al Figaró on hi ha «un buen puente». Passa per l'Abella on diu que hi ha «un puente de tres ojos hecho el año de 1740». Passa per Aiguafreda i per l'ermita de Sant Antoni, «donde empieza la pesada suvida de este nombre». I després als Hostalets de Balenyà, i cap a Tona i Vic. El mateix Zamora en un informe sobre les reformes que calen en aquest camí aporta diversos topònims. Parla de les *casas del Congost*, de la *gorga d'en Vila*, fa referència al pont de l'Abella i a Aiguafreda, a la *casa Llobeta*, a *la puente llamada de Martinet*, al *mesón de San Antonio* i a la *capilla de San Antonio*.

Les notícies de Zamora informen de diverses novetats de gran interès: al Figaró hi ha un pont per superar la riera de Vallcàrquera, a l'Abella hi ha un pont sobre el riu Congost per anar a Aiguafreda, i també parla del pont per

superar la riera de Martinet. Setanta anys abans Darnius no parla de cap pont i sabem que el de l'Abella el construeixen l'any 1740. Potser ens trobem davant d'una obra de reforma setcentista de l'antic camí medieval que va consistir en l'obra d'aquests tres ponts, que feien la vida més fàcil als que hi passaven.

De tota manera Zamora sap el paper cabdal d'aquest camí per les comunicacions i tràfecs comercials, i proposa diverses millores del «famoso paso del Congosto tan peligroso en tiempo de avenidas». De la Garriga fins a les cases del Congost no diu res, però d'aquest indret a l'Abella diu que la carretera, «que passa a la parte de Cierzo, passa en medio de un terrible ribasso, en parage que no se puede edificar obra segura porque se caen en tiempo de llubias grandes pedazos de tierra». Així que cal fer una carretera nova a llevant. I que cal fer un pont per passar el riu Congost a l'alçada de la Gorga d'en Vila a l'Abella, notícia que confirma el pas a gual per aquesta zona; «es una obra necessaríssima, respecto de que el paso de la Gorga es peligrosíssimo». Equívoca l'explicació, ¿perquè es passa la gorga a gual si el camí va per ponent? Però és que tots els mapes i les indicacions del propi Zamora deixen clar el pas a gual per entrar a l'Abella. Després d'Aiguafreda es tracta de fer una carretera nova que s'acosti al mas de la Llobeta i després cap el pont de Martinet, per un antic camí abans utilitzat, «y esto es preciso para eximirse de passar por la orilla del río». Finalment diu que de la riera de Martinet a Sant Antoni «está la carretera buena».

Rafael d'Amat i de Cortada, el baró de Maldà, hi passa el setembre de l'any 1808 i no dóna indicacions només es

queixa del «camí de pujadas, baxadas y graonadas, dit lo Congost, de allò ben infama, y antes així prou dolent». Diu que en un punt a «3 quarts de hora de eixits de la Garriga» han de travessar el riu, probable referència a l'entrada a l'Abella sense pont. Sobre les condicions del camí la colla del baró van sobre cavalleries, però tot i el mal estat general hi pot passar un petit cotxe de quatre seient: «lo Francesch féu sirgar las 3 mulas en lo birlotxe».

Coneixem tres mapes militars de l'any 1813, fets en temps de la guerra del francès. El mapa *Configuracion topografica del paso del Congost* fet per l'exèrcit espanyol el 18/7/1813 mostra un camí que passa tota l'estona pel marge esquerra del riu, i només el travessa dos cops, per entrar i sortir del poble del Figaró, que situa al marge equivocat del riu. Un error important en un mapa de guerra, i no és l'únic. Aporta els següents topònims: la Garriga, *Calle de Querolt*, el Figaró, *Congost*, referit a les cases, Santa Eugènia, *Casas de la Abella*, Aiguafreda, Sant Antoni i Centelles.

El mapa de cap a 1813 *Vic et ses environs* fet per l'exèrcit francès és fragmentari. Assenyala el pas del riu de l'Abella a Aiguafreda, la cruïlla a Centelles i la ruta cap a Balenyà passant per Sant Antoni. Notem, però, que marca el revolt de la pujada de Sant Antoni, camí que encara es conserva fòssil en una part.

De gran interès és el *Croquis itinerario de las montañas del Congosto*, fet també l'any 1813 per l'exèrcit espanyol, ple de topònims i camins. La ruta passa pel Figaró i a l'alçada del Mas de la Pedralba travessa el riu Congost i el torna a passar poc abans de la riera de Martinet, on cal re-

cordar que hi havia un pont. Després torna a travessar el riu Congost per arribar a l'Abella i després el torna a passar per anar a Aiguafreda i cap a Centelles o a Hostalets. Notem la variant a la plana de les casetes de Tagamanent, on passa el riu dos cops, cosa que d'alguna manera lliga amb el mapa de 1705, però amb cap altre, potser indicant la inestabilitat del camí en aquest indret, que Zamora proposava desviar.

El francès Louis de Marcillac hi passa el 1823, i diu que «a poca distància d'Aiguafreda es passa el Congost a gual». Com que fa el camí en direcció a la Garriga, s'ha de tractar d'una referència a la necessitat de passar el riu sense pont a la sortida de l'Abella.

Francesc Pi i Margall hi passa a cavall cap a l'any 1842. No dóna cap informació del trajecte però explica que estant a Aiguafreda: «acertó a detenerse entonces uno de estos galerines que al parecer llevan encomienda de moler los huesos a cuantos pasajeros quepa la mala suerte de meterse en ellos». Aquesta notícia indica que la ruta era possible fer-la amb petits cotxes a cavall, com un *galerín*, amb capacitats de transport reduïda. Per una notícia del mes de febrer de l'any 1843, sabem que hi havia una línia regular de *galerines* de Granollers a Vic: «que sale todos los dias de esa para Vich». De tota manera «con dificultad pasan las caballerías de carga por lo intransitable en que se halla». El 1848, amb la carretera nova en funcionament, el transport regular va ser més accessible. Una notícia d'abril parla de «los ómnibus que hacen esta carretera», un transport de grosses dimensions, com una diligència, adequat per moltes persones i càrrega.

Amb la Garriga a l'esquena

I un dia t'atures i mires. Foraster en aquestes terres, d'aquells que només hi passa de llarg i no recorda el nom dels pobles ni veu muntanyes. Anar i venir. Abans una molèstia de carretera estreta, i a poc a poc. Ara anem ràpids amb els cotxes però hem sacrificat l'harmonia d'un riu que les imatges en blanc i negre ens fan estimar. Sí, el Congost. Escoltar les paraules dels viatgers que hi varen passar i ho expliquen, mig espantats del lloc, feréstec i solitari. El riu, amb urgències de primavera. I d'arbres pocs, que els pagesos treballen les costes verticals, vinyes i miracles de pedra seca. El segle dinou tot ho sacseja, quan la carretera nova, feta sobre el mal pas medieval, i el tren de vapor, endrecen el país.

Cap a les muntanyes encaixades que tinc al davant, altures plenes de verd, roques i camins. Seguir el riu i no el deixaré fins reposar a Hostalets, d'aquí unes hores. A peu que hi ha coses per mirar, i per recordar les que ja no hi són. Resseguir el corriol entrebancat que a vegades l'aigua s'enduu, i que era camí del rei, per anar a Vic, cap el nord.

Comencem on el poble de **la Garriga** es va desfilant, cap al lloc de Querol, seguint trams del camí antic que ara decoren aquest final de la població, amb edificis que li fan costat i la memòria del passat agrícola. A la vora hi ha un racó medieval prop del riu, en una plana de camps encesos quan arriba el temps de segar. És Blancafort, un món. Casa forta i torre mil·lenària per vigilar els que passen pel Congost i també hostal per traginers i els que s'aventuren

al perill que habitava sota els cingles. Un molí de dues moles per fer farina, que recull l'aigua del riu, i el rec de Monar que l'hi acosta. Però l'aigua s'estalvia, que després de moure la sobirana viatge enllà per afavorir els pagesos veïns. Amb els anys, al costat de la fortificació s'hi aixeca una masia ben sòlida, i és el segle disset; era molt bo treballar aquesta terra que ho donava tot, que el sol visita i els Blancafort vigilen. I una capella per donar tantes gràcies a la Mare de Déu dels Misteris, també dita del Roser.

El Traginers amunt i avall pel camí, i un d'espavilat que passa sense pagar impostos, i a la justícia no li agrada. Va ser el mes de novembre de l'any 1704 la: «Aprehenció feta a Francesch Fortuny, parayre, de la vila de Centellas, trobat en lo terme de Sant Esteve de la Garriga, y en lo Camí Real que ve en Barcelona, y en lo torrent dit de Querol: primo, set palms de estamenya setsena negra; ítem, tres canas estameña catorzena premsada color musco; ítem, tres canas estameña catorsena premsada color vert; ítem, dos canas un palm y mig estameña blanca setsena; ítem, set palms estameña catorsena sa color; ítem, sinch canas set palms y mig cordellats blanchs».

El camí real, quan només es viatjava a peu o a cavall, passava a tocar Blancafort i seguia pel camp que hi ha al davant, fins a trobar el que ara és autovia, i cap al Figaró. Per això hem de triar un trajecte menys exposat, pel nostre camí de descoberta, i cal travessar el pont de Can Jacob, vora els Pinetons, i nord enllà. Pacífic Congost, riu que fa salts i soroll, i una dona renta la roba i peixos que volen pescar, en una postal de dos colors. Aviat passo el túnel de la Moranta, sota la carretera, i comença el viatge enmig de

natura, veïns de Can Morull que també en diuen el *Bon Retiro*. Enfilem un corriol estret al marge dret del riu, sota generosos arbres ben alimentats, plàtans. Un corriol ple de sorpreses, i és la companyia de la vegetació de ribera. Ara una petita platja plena de roques blanques, o un racó que llueix una pedra gegantina i de colors daurats. Branques per sostre, arbres que el vent ha escapçat i no et deixen passar. I la gorga, poc abans de sortir de la teranyina vegetal, i que la sents arribar perquè avui l'aigua baixa generosa i dringa enmig dels salts.

Si aixeques la mirada veus acostar-se el pont de Can Palau, aèria presència, per on el ferrocarril, que varen construir amb esforç el segle dinou, travessa el riu a una altura considerable, i fa camí endins les muntanyes. Obra de rajoles i ferro, atrevida, que l'any 1931 va veure com els trams metàl·lics els feien nous perquè les locomotores cada vegada pesaven més. El passarem per sota i una ullada a Can Palau, mas bonic enmig d'arbres. I de seguida el gual de la Peçola ens ajuda a travessar el riu Congost amb dignitat, i a donar un cop d'ull a l'aigua en moviment. Toca caminar per una plana que ressegueix un corriol mínim, a prop de la carretera, i el notable soroll dels enginys mecànics que llisquen ràpids. Ara aquest indret és àmbit de feréstegues criatures, animals i botàniques. I a muntanya les costes oblidades de Can Palau i Can Prades. Postals ensenyen el treball dels pagesos, la vinya que recula, i el bosc que s'ho comença a menjar tot. Ara matolls.

En aquest territori que caminem, enmig les muntanyes, les zones de pas estret que als antics espantaven, venen seguides per espais oberts que al llarg del segle han treba-

llat moltes mans, endreçant horts i vigilant la vinya. Ara trepitgem una d'aquestes planes, de vegetació desordenada, i arbres a terra, que aquí el vent ha treballat. I restes de terrasses de pedra seca. Però ens agrada una obra antiga, de fa nou segles: la sèquia o rec Monar. Neix a la resclosa que hi ha sota Gallicant, on pren l'aigua que feia rodar el molí de Blancafort. Tocarà seguir-la una estona, i si en començar es tracta d'una obra feta de formigó, aviat és camí sobre la terra nua, com sempre ha estat. Ara, en aquest matí, amb el sol de costat, moments d'aigua que no para, amb la pinassa i el verds, i els reflexes d'aranyes amatents.

El rec Monar, de pas discret, era massa prop de la carretera antiga, i a vegades hi passaven algunes coses dolentes: «El coche perteneciente a la administración de diligencias de esta ciudad [Vic] que salió para Granollers a la una de la madrugada de ayer, sufrió un fuerte vuelco, cayéndose desde la carretera a la acequia del molino de Blancafort junto al pueblo de la Garriga [...] dos personas sufrieron daños de bantante gravedad, y casi todas las restantes recibieron algunas contusiones. Varios efectos del equipaje de los pasajeros quedaron hechos trizas, y hubo bastante confusión a causa de la falta de luz, que según voz pública fué apagada al cambiar el tren de animales en la parada del Figaró, hasta que el dueño de la casa de Blancafort acudió con su propio carruaje y se llevó a su casa a los afligidos pasajeros, que fueron también auxiliados por los mozos».

Arribem a una cruïlla, i si girem a l'esquerra toca baixar al riu i travessar-lo a gual. Pedres que ajuden però si

plou res a fer, que hi ha perill. Si ens hem atrevit, perquè l'aigua ho permet, explorarem l'altra banda. Després de caminar uns minuts cal estar amatents que hi ha un corriol a la dreta que ens durà a la resclosa del rec Monar, i cal anar-hi, que és un lloc de gran bellesa per la bassa que fa el riu i les pedres blanques que l'aigua ha polit. Tornem enrere i de seguida trobem un altre pont del ferrocarril, el de Can Mas, que també passem per sota. Un sender penjat al costat d'alzines i pedres retallades a la muntanya ens durà a tocar les restes variades del molí de Ca n'Oliveres, paratge d'interès, i abans corrua de veïns a moldre. Bona vista sobre els turons de la serra dels Pins, i la masia de Can Mas, imponent casa de pagès, de finestres amb reixes de ferro rovellades, decorada amb balcons de volta, i alguna ruïna que la vegetació desfà. Veuràs el pont de ferro verd d'un tren lleuger que ara no treu fum, i el riu a sota, pacífica estada, arbres de ribera, aigua fresca.

Fem camí i passarem per les restes d'un forn de ceràmica amagat a l'esquerra, després la font del Pontet al marge d'un rierol, i dalt la pujada la ruïna d'un altre forn. Unes passes enllà podem pujar a veure una petita cova; s'acaba el camí natural i arribem a un espai urbanitzat amb fàbrica, restaurant i piscina, i toca girar cap a la carretera.

Si no passem el riu perquè baixa senyor, i ningú no hi ha posat el pont que cal, continuem cap al Figaró, per on el camí medieval passava. I era dolent d'allò més, que un dia el rector de la Garriga vol anar a Vallcàrquera, però les pluges ho fan difícil, no pot passar i ha de tornar a casa. Aviat hem de seguir un corriol mínim al costat de la car-

retera, tocant la barrera de protecció dels cotxes. Notem que el recorregut antic ara és la carretera que varen obrir el segle dinou i que tantes vegades han fet més gran.

Altura oberta sobre paisatges del riu, i la primavera d'arbres sense fulles, encara. Parets de roca que l'aigua treballa, vista als cingles i la resclosa. Al davant una muntanya massissa tanca el camí, és la Roca de Gallicant, pedra sòlida que l'aigua no ha pogut torçar, i el riu aquí ha anat a trobar sortida bastint un bonic meandre. El riu no l'ha torçada però la civilització moderna l'ha perforada, per passar-hi els cotxes. I a sobre fa segle hi havia les forques, jurídica afirmació d'ordre medieval.

Ara deixem el corriol escàs i seguim la carretera antiga i també sota el pont de Can Mas, un altre tram. Quatre passes i les cases de Gallicant, porta adovellada, finestres de pedra, l'olor del temps, medieval. Veïnat d'un sol carrer, una fàbrica inútil i abans un hostal. Indret amb llegenda: «Mes amunt de la Garriga, hi ha un petit arrabal que vulgarment s'anomena Callicant, constituit per mitja dotzena de casas pertanyens al poble, que abans he anomenat, y ahont deixa lo qui va a Montmany lo cami-ral per atravessar la riera del Congost y ficarse de sobte a la montanya. Lo veritable nom d'aquell caserio es Gall-hi-cant y contan los habitants de aquellas casas que dintre de una roca que allí hi ha al peu de la carretera, hi canta lo gall, de qual tradició ha pervingut lo nom ab que aquell lloch és conegut. Afegeixen emperò, que per sentirlo cantar, lo viandant ha de donar primer un cop de cap a la penya, ab lo qual desperta lo gall que dintre viu moltas centurias ha, y canta desseguida».

Un pont sobre el riu Congost és el punt de trobada dels que passen per un o altre trajecte. I enfilem cap el poble del Figaró, ara per sobre asfalt però seguint el trajecte del camí històric. Aviat tornem a ensopegar amb el ferrocarril, i anem per sota del pont de Gallicant, que ara en diuen de Sant Jordi. A l'esquerra un notable i artístic pont de ferro, pels que van a peu i volen conèixer l'altre cantó del riu. Cal anar-hi, boniques vistes sobre el Congost, que aquí circula engorjat. Segles de llimar la muntanya, pedra de tons blaus, i el *gorch bullidor*, mig amagat.

Quatre passes i hem arribat al poble del Figaró.

El Figaró

Darrera la Roca de Gallicant s'hi amaguen dos pobles, el que la mirada acosta i el que he après en imatges en blanc i negre. Tanco els ulls i veig el bell racó sota el molí de Baix, el gorg on l'aigua passa enmig de gegantines parets de pedra esmolades; és el laberint de les roques d'en Guillem, espai de natura potent que un castell de broma malmet. Un instant de memòria, i ara no hi és, anivellat, cimentat, que aguanta la carretera.

Per aquí l'any 1787 hi passa el viatger Francisco Zamora i diu que és: «pueblo pequeño pero hay agua viva, y un buen puente» i que les cases són de tàpia. I l'any 1808 és el baró de Maldà, i sembla que tampoc no havia millorat el panorama, diu que és «un lloch de allò ben fúnebre, nomenat Figueró. Rònagas casi totas sas casas y carrer estret, sent de allí un poch apartada la parròquia a la montaña, y

tant sols baix el poble al últim del carrer de eixida de Figueró una capalleta del arcàngel Sant Rafel, nostre gran patró y meu, de paret rònaga, y també son campanaret sobre del frontis y campaneta ab tauladeta sobra». Els anys quaranta del segle dinou Madoz explica: «le fertiliza la riera de Congost, que cruza el valle intermedio de las 2 parroquias por el Figaró, cerca del cual, tiene un puente, en el camino real de Barcelona a Vich; también discurren por él varios torrentes y arroyos que desaguan en dicha riera. Ademas de los caminos vecinales, hay la citada carretera, que conduce a Vich, y todos están intransitables».

Poca cosa per un indret que, certament, era poca cosa, un camí i una casa, la dels Figueró que el segle catorze és hostal on vivia la bonica Artiguella, l'amiga del rector de Monteugues, església cap a les muntanyes, que era la parròquia. El pas del temps va fer que una ferreria i altres serveis aixequessin parets, i sense pressa neix un nucli rural amb la capella que un dia visita el baró de Maldà, homenatge al seu sant. I aviat molins, de moles que treballen el blat, el de Baix al costat del riu, el del Mig al costat del camí real, a tocar de les cases del poble, i el molí de Dalt enfilat a les terrasses, feina de pagesos.

Passen els segles i no passa res. Fins que la carretera nova l'any 1848 fa el trànsit més fàcil, i molta gent de Vic i Barcelona s'atreveixen a un viatge que abans era incert. Un segle, el dinou, difícil i violent, pels conflictes continuats, amb soldats i batalles al Congost, que no són gens favorables a assentar gent i negocis. El poble ha d'esperar temps millors per arrencar, i les novetats arribaran amb el tren i el final de les guerres carlines.

Torno a tancar els ulls, i veig aquesta plana d'horts entre la carretera i l'aigua quan encara no hi havia cases. El riu, presència senyora, ribera d'arbres i treball, harmonia d'ombres i gent que passeja escoltant el dringar, i els colors del vent. D'això, ara res, però és que res de res, trepitjat i amagat, el riu, passa com qui no vol. Mirada a les feixes treballades amb esforç, a la costa de la muntanya, penjades, terreny guanyat a natura, amb pedres ben posades. Feixes que un dia els forasters compraran per quatre rals. Aquests casalots modernistes esquitxats per les altures.

Pujo a la plana que hi ha sota els cingles del Bertí, restes del castell de Montmany, parets sense sostre que el vent esmola. Més aviat una casa forta sobre el congost, però oculta, pels perills. M'agrada passejar per aquestes altures raonables, coll de Tripeta enllà, i asseure'm a esmorzar a la taula de pedra sota el puig Ciró. Quina vista els dies de sol, la vall i les muntanyes. I a sota, en una plana que és com un graó entre el riu i on ara estic abrigat, que fa vent, unes casetes petites a la mirada, i aquestes ruïnes feudals.

A la vora, i sota el petit serrat de la Terma, una casa on va néixer Antoni Romaní Oller, fill d'un altre Romaní que es deia Josep, i net d'en Sebastià, un home del segle disset. Pagesos que treballaven la solella del mas del seu nom, vinya i oliveres, horts i una mica de blat, i un forn de calç, ara inútil. Del mas Romaní de Sant Pau de Montmany en parlen pergamins del segle quinze, una família arrelada a la terra i a les parets, que a inicis del vuit-cents varen veure com esborraven el seu nom dels títols de propietat.

He arribat a mig matí al Figaró, ara núvols al cel i una mica de vent i un sol escàs que de tant en tant s'explica. Vinc de Gallicant i he seguit la carretera fins la cruïlla, i entro al poble pel carrer Major, que és l'antic camí real medieval. Encara conserva el trajecte i algun record del passat, domèstica imatge de cases aixecades al seu costat. És diumenge i la gent està amagada. Hi passaré aprenent de cada esquerda, de l'ombra dels carrers mínims, de finestres envellides. No hi ha sorolls i la humitat a les parets hi fa néixer colors. Cal anar amb els ulls ben oberts i resseguir els detalls que parlen. La casa sòlida feta per en Josep Sauquer l'any 1722. La magnífica porta adovellada de la casa que l'any 1673 el ferrer Ramon Masacs va manar aixecar, i una de molt assemblada feta per Pau Vilardebò el 1681. Una bona època aquest final del segle disset. I el molí del Mig, una cosa vella i una senyora que mira contenta amb un mocador al cap, postal amiga. També Ca l'Espelta, pedres rodones i gastades. I l'edifici tancat que va ser hostal del camí real.

Arribar a la plaça Major i aixecar el cap ullant l'edifici noucentista de Can Ventureta, amb una torre per mirar què passa, ferro de forja als balcons, vidres de colors. En una casa hi ha una placa que recorda que l'any 1908 varen fer el pont que travessa el riu i va a les cases de Montmany i a l'estació, substituint el que hi havia, fet el 1849. Abans, a gual o amb palanca, si l'aigua es deixa. Unes escales ens porten a l'església de Sant Rafael, edificada l'any 1776 i reformada el 1850.

Cal entretenir-se amunt i avall pels carrers estrets de la costeruda població. Veuràs casals que el verdet decora. Pa-

rets velles, cases sense sorolls, de veïns al cementiri. Tot té un aire d'ahir. Uns graons de pedra que les herbes es mengen. Cases abandonades, carrers que semblen d'un altre món, amb poca esperança, i una persona que passa els fa viure cinc minuts. El carreró que del molí duu a l'església, i les façanes sense vida. Treballs de ferro a les reixes, i una obra mestre d'un artesà amb ofici sota l'església. Ara, curiós, voldria saber la història d'un casal abandonat en una cantonada, tancament rovellat i un arbre, jardí i records de gent que no conec.

Seguir el carrer Major i més cases i traces de coses passades i també edificis moderns d'arquitectura adotzenada, enlairats, que busquen el cel. I l'antiga capella de Sant Rafael i Santa Anna, però hi han aixecat una casa a sobre. Deixem el carrer en trobar la carretera, que ara és aquí que la vida es belluga, on es va establir el Congost Hotel, l'Ajuntament, l'escola, les botigues, els restaurants, i els cotxes s'aturen. Diumenges moguts de parroquians que hi diuen la seva.

Les Escales de l'*Angelus*, a la dreta, serveixen per pujar bufant i de cop poble amunt. A la part alta veuràs el record del passat agrícola als Horts del Colomer, amb cebes i coses de menjar, endreçada mostra de les terrasses que formaven el Figaró pretèrit. Una agricultura esgarrapada a la muntanya, a bagueny, sota el turó de Can Plans, abans que els turistes i la fil·loxera ho canviessin tot. Un que hi passa s'enamora de «los huertecitos que tanto valor tienen en aquel punto por ser los únicos que abastecen y recrean dicho pueblo», era el 1846. I en aquests verals, Can

Fuster del Rec, un mas del segle disset, racó tradicional. I el molí, que no serveix per moldre.

Quan el tren hi arriba, l'any 1875, el trànsit de vianants és intens. I si molta gent de la capital i ciutats grosses passaven l'estiu a la Garriga, ara comencen a anar més amunt. El Figaró ja no serà més un carrer de pagesos, que els de Barcelona comencen a bastir casalots que arquitectes hàbils edifiquen a l'estil del moment. I els d'aquí fan diners venent les feixes. Obres fetes quan el segle vint començava, ho són les cases Gallart, Mestre, Delgado, l'Ajuntament i el, diguem-ne, castell de Rubinat. Casals enfilats amb moltes habitacions, que les minyones també les portaven de Barcelona, per fer la feina, i havien de dormir en algun lloc. Residències de formes entretingudes, color i nervi, i vistes al Bertí.

Un d'aquests forasters que passa l'estona al Figaró és Antoni Bori i Fontestà, i l'any 1902 ens explica coses: «En la carretera de Vich, devant per devant de lo Grau del LIop y de la serra anomenada Cuspinera, rampeja cap a la montanya d'en Plans l'aixerit poblet del Figaró, districte municipal de Montmany y agregat a la parròquia de Vallcàrcara. Els econtorns son fèrtils y exhuberants de vegetació. Regalats per una pila de fonts que fan del poblet una verdadera esponja, ofereixen excelents panoramas, ja sia mirant cap a Puig-graciós ja cap a Tagamanent, guaytes alterosos que veuhen a sos peus escórrers el migrat Congost, quinas ribas son també frescas y regaladas. A fruhir de tan hermosos indrets me 'n anava un matí, cuan a Can Nisio, l'aixerit hostaler del Fígaró, vareig tenir una agra-

dable sorpresa. L'expert dibuixant-pintor en Modest Urgell hi esmorsava.

—Y donchs, vostè per aquestas terras?

—Que s' ha de fer! Be hem d'aprofitar l'estiu pera bosquejar alguna cosa.

Y, com se pot suposar, la primera pregunta que 'm dirigí fou si al Figaró hi havia cementiri.

—Per això —li observava— s'haurà d'arribar fins a Vallcàrcara.

Aquí de la conversa, una vehina se m'atansà pera preguntarme si jo era 'l de las cèdulas. L'Urgell hi feu una rialleta bondadosa, y 'm digué qu' ell també havia sigut embestit en iguals termes.

—Y encara més —afegí— aquí hont me veu, he hagut de donar mil explicacions pera que 'm servissin esmorsar. A bon segur que si hagués sigut el personatje per qui preguntavan me'n hauria hagut de tornar en dejú cap a la Garriga.

Y vareig compendre alashoras l'aborriment que 'ls habitants del Figaró tenian al de las cèdulas que, justament havia senyalat aquell dia pera distribuir aquells paperets que, diuhen, justifica la personalitat dels vehins, espolsant-los de passada la butxaca. [...]

Part d'amunt del Fígaro y agafant la carretera que dú a las minas del Socau, per entremitj d'un tremat d'esbarzers y de vidriella, s'arriba al molí de Vallcàrcara en una sotalada per hont s'escorra una fressosa riera. La soletat d'aqueixas vessants ens du a la memòria la de *Els sots ferèstechs* magistralment descrits per en Casellas y de què parlarem altre dia. Altrement, l'efecte que produheix la casa

del molí, tota enrinxolada de verdor, evoca a l'Urgell la definició de la felicitat (no recordem si d'en Klar o d'en Balzach) ensopegadament retreta aquí dalt en aquella hora hermosa del diumenge.

—Figureuvos,—deya'l pintor,— una caseta blanca, petita, lo que'n diríam polida en extrem, ab tota mena de flors que's desmayan per la teulada, que la enjoyan y la perfuman; ab voliors d'aucells que hi cantan enamorats, que's confonen ab las papallonas dauradas; ab montanyas floridas per respatller; ab murmuri de rius y de fonts, y ab un cel clar que tota la inonda de llum..., això, això és la felicitat; però no hi entreu pas a la caseta si voleu fruhirla; no hi entreu, perquè, tancat a dintre, tot això tan bell, tot això tan desitjat ja no ho trobariau...

El zum-zum dels banyariquers que volavan enlayre de nostres fronts, ens distragué fentnos girar y gosar d'una perspectiva llunyana, ahont entre 'ls esbarzers y las motas de romaní se distingian els contorns esborrats dels bosquerols que baixavan a missa.

Clara y vibrant ohírem aleshoras la campana de Vallcàrcara. Desseguida aparegué 'l campanaret com surgint de las brollas, y a mesura que anavam pujant, prenia cos la taca negrosa de l' iglesia ab el contrast barroer que delatava aquell campanar emblanquinat, refet sens dupte ab molta posteritat a tot lo restant d'edifici.

L'efecte de conjunt s'ha de veure de lluny. La casa d'en Xicola que s' allarga cap à la dreta ab desnivell cap a la riera, te una era al devant hont els gaballons apilats esperavan la batuda, y estira sos porxos y corrals fins à la paret mateixa del cementiri que dona accés à la iglesia.

Els camperols, ja arribats, havían oit el segón toch y calia sols la vinguda del senyor Rector pera desenxonxirse y deixar la conversa de la sega dels blats, de la enasprada dels monjetars y d'una pila de cosas de que parlavan frech a frech del fossar esperant que la rematada els cridés a la missa. Y l'Urgell vinga dibuixar y engrescar-se ab aquell recó tan simpàtich y tan escayent, perfumat per unas pomeras y ombrejat per un lladoner d'ample brancada, mentres jo'm feya càrrech de totas aquellas vessants resseguint ab la vista la masía d'en Planas, la grandiosa y assoleyada rectoría, a Can Pere Mestre, i Can Parralvis, surmontant la engallardida casa de DosRius aixís anomenada per aixecarse en un planell a quin peu s'ajuntan las ayguas de las rieras del Socau y d'en Bosch, entre un tou de falgueras.

A l'altra vessant de l'iglesia y per damunt de la font del castanyer, rampeja en una gran extensió l'anomenat *Bosch negre*, fantàstich y frondosíssim en altre temps y ara aclarit per las profitosas talladas. Es opinió, per aquí dalt, que si hi entrés un remat no sabria pas eixirne. Tot lo mes que fan, es vorejarlo cuan las aglans cauhen del espès alsinar, y encara prefereixen carratejarlas pera no arriscarse a abocarhi 'ls moltons.

De retorn vareig veure al senyor rector de Vallcàrcara resseguint ab la mirada com el llapis del Urgell donava'ls últims tochs a la nota. Y la rematada crida 'ls vehins a la missa, quins quedaren convidats per'assistir l'endemà a l'enterro del pobre Zidro, un dels jayos mes estimats d'aquestas feréstegas clotadas».

Deixem el Figaró, i caminant a tocar la riera de Vallcàrquera, veïnat de muntanya ple de coses interessants, ermites i fonts, que queda a la dreta i convé visitar, un altre dia, però. En aquest racó trobaràs notícies dels Xicola el segle tretze, habitant en un mas, edifici que encara el pots veure al costat de l'església de Sant Pere, enmig d'una natura poderosa i un rierol amable. Una família de pagesos sota la muntanya del Montseny, que faran d'alcaldes i es dediquen també a l'explotació d'un molí fariner, del que queden les ruïnes per recordar-ho. I que un fadristern va anar a parar a Mataró i es va fer rics amb els negocis del cotó.

La passo, la riera, pel pont de Ca l'Andreu que també en deien de la Riereta, antic de debò, de centúries fa, que tots els documents ho diuen. Ara ja no hi són les pedres històriques, que han bastit una carretera nova i un pont de formigó que l'aguanta, amagat. Però una imatge és record del pont que hi havia aquí fa cent anys, i al costat els camps treballats i el riu que els rega. Tot natura, penso en els verds.

Les Casetes del Congost

Deixem el Figaró en pau i endavant. De gran interès el trajecte que comença, perquè el camí real medieval que hem seguit travessant el poble continuarà un quilòmetre, l'únic que es conserva en un espai obert, perquè la carretera no l'ha malmès en construir-la en un altre indret.

A la dreta i enllà es veu Can Pareres del Pla, un casalot d'estiueig digne d'històries de por. Dormir aquí una nit de llamps i trons ha de ser formidable. I a l'esquerra, a tocar, el riu Congost, i quan trobis un forat baixa a la llera, cap a on hi ha cases, i trobaràs un conjunt de roques treballades per l'aigua que formen un paisatge curiós. Quan el riu baixa de valent aquí hi passo estones engrescat amb el soroll i els esquitxos.

Seguim a tocar d'un conjunt de cases bastides al llarg del camí. Una entre totes crida l'atenció, és antiga, i papers de segles fa expliquen que Can Sant «afronta a lleban ab lo Camí Real, a mitg dia i ponen ab la Riera». I així és encara. Ens aturem davant aquesta vellura, de pedres que reforcen les finestres, del color roig de la terra, i aquest aire de temps caducat. Els de Can Sant han vist guerres i dies de sol, el riu esverat ha resseguit els fonaments que l'aguanten i la gent que passava ha demanat un got d'aigua. Irregulars i gastades, les parets, que enyoren l'arrebossat, ho conten prou.

Fem jornada i trobar cases una mica solitàries, que s'han aplegat sense por de la humitat, que aquí és senyora quan no fa sol. Una petita urbanització. A diferència del poble que hem passat i el que passarem, aquí el camí real no ha estat motiu d'antic poblament, no s'han fet cases acompanyant la ruta, potser perquè de molins n'hi havia al Figaró i a l'Abella, i de ferrers eren famosos els d'Aiguafreda.

Aviat un pont que travessem per anar a Santa Eugènia. Però he d'explicar que el camí que volem seguir doncs ja no hi és, que anava endavant, sense passar el riu i a trobar

la rectoria. En aquest indret, amb l'aigua a la vora, així com a l'any mil, hi havia la casa forta del Congost i la seva església. Ara és el mas Santaeugènia i l'església de Santa Eugènia del Congost. Un racó que cal tocar. Una petita meravella pels que busquen coses boniques i són aquestes cases de color vermell potent i plenes de detalls medievals. Les portes adovellades, les finestres gòtiques, l'escala, que les herbes habiten, d'accés a l'entrada, feta al nivell del primer pis. Tot té un caràcter de fortalesa. S'ensuma la por dels segles de poques ànimes, de la soledat al costat del riu, de la ventura de cada dia. I a hora llevant, sense ningú a la vista, amb el cel tapat i a punt de fer un xàfec, aquí mig, torno al temps de caminar a peu amb angúnia, i sóc en Martí que va a la feixa.

Plana fèrtil enmig del Bertí i el Montseny, terra dedicada d'antic a la vinya i moltes masies a la falda de la muntanya, a un cop de pedra del camí real, espai on el Congost s'obra i deixa respirar els conreus. El lloc no tenia l'entitat física d'un poble però papers setcentistes ja en diuen les *Casetes del Congost*: masies de Can Pere Torn, Can Pere Artigues, Can Fulló, la Torre, Can Seguer, el casal del Torn, al sot de la Guillotera, i d'altres més allunyades, a la teulada de les muntanyes. Notem que la Casanova de Can Pere Torn a finals del segle dinou era hostal al peu de carretera i que ja no hi ha ni una pedra on s'aixecava. Ara, el territori és el municipi de Tagamanent, o del nen amagat.

Endavant i un nou pont i després ens acostem a veure l'edifici de la rectoria i l'esglesiola que l'acompanya. I a sota les restes del camí real medieval, quatre passes vora el riu, record, i pensar que quan plovia fort l'aigua sobre-

eixia i el fang ho amarava tot, perquè aquí el trajecte antic era a tocar. Complicada situació que el segle divuit algú ex-plica que es podia arreglar fent un camí més amunt, cap a la Pedralba, casa de senyors.

Una foto de l'any 1917 i un comentari ens ensenyen la Pedralba, la joia de l'entorn, de pedra medieval, sòlida, tancada als perills, i de gòtica reforma: «Al cor del Congost troba l'excursionista aquesta casa de bell aspecte senyorial que'l fa aturar una estona a contemplarla. Es evident la noblesa de son origen, manifestada en los escuts qu'ostenta en sa portada y en lo pou». I el mite que tothom deia, «no trobem fonament per assegurar, com la gent del país, que sia la casa payral del nostre immortal Conseller de Barcelona en lo sol fet de ser coneguda en la comarca per ca'n Fivaller». No ho era.

Remeno papers a veure què trobo. Resulta que l'any 1751 hi ha a Barcelona un matrimoni singular. El nuvi, de trenta set anys, és Joan Fivaller i Rubí i Clasquerí (1714-1799), pròcer de Catalunya, senyor d'Almenara Alta, senyor de Margalef, senyor de la Torre, senyor del Pradell, senyor de Fornells, senyor de Monars, senyor de Fenollar, senyor de la Gramatxa, senyor del Mèdol, i senyor de la casa de Rudors. Un senyor de senyors, vaja. La núvia és més joveneta, en tenia només vint-i-un. Era na María Antonia Bru i Descatllar (1730), senyora de Reart, senyora de Besora, senyora de Copons, senyora de Tona, senyora de Granollers, senyora de Gurb, senyora de Palou, senyora de Palaudaries i ¡atenció! senyora de la Quadra de Pedralba. Això vol dir que la propietat del mas formava part del patrimoni de la família Bru i que per aquest casori passava a

mans dels Fivaller. Deu seu en aquest moment quan a la casa forta de la Pedralba, que ja existia el segle dotze, li fan obres d'ampliació i marquen la propietat dels Fivaller amb el magnífic i propi escut del lleó, a la porta principal, sobre les dovelles.

Fill del matrimoni va ser Joan Antoni Fivaller de Bru i Clasquerí (1758-1846), que representa el moment en que la nissaga arriba a l'esglaó més alt de la noblesa. És casa el 1784 amb Maria Bernardina Taverner i González de la Cámara (1760-1834), una senyora que no era de menystenir, comtessa de Darnius i de les Illas per part de pare, i marquesa de Villel per part de mare; que aportava també el patrimoni Taverner. Joan Antoni esdevé gentilhome de cambra del rei l'any 1789, regidor degà de Barcelona el 1808, i duc d'Almenara Alta el 1829. Però no n'hi havia prou i vol ser nomenat *Grande de España*, així que es trasllada a Madrid a fer els tràmits. Hi estarà tres anys, els va costar un dineral, i ha de demanar un crèdit. El baró de Maldà, que els coneixia, fa broma d'aquest neguit: «serà cosa de tenir-se que eixamplar lo portal de sant Antoni quan entrien per est a Barcelona los nous grandes d'Espanya ... ab tots los honors corresponents a grandesa».

En aquesta terra que trepitjo hi ha el Tagamanent, muntanya sagrada, plena d'històries que cal contar, mentre amb pas constant fem camí. Una de l'any 1883, i diu que: «Girando su visita pastoral hubo de llegar un obispo de Vich a Tagamanent, iglesia situada, como saben muchos, en la plazoleta que forma abrupto pico en los confines del Vallés a más de mil metros sobre el nivel del mar.

Que el cura allí destinado más que gozar una rectoría se vé convertido en ermitaño forzoso, incomunicado del mundo, llevando vida frugal y miserable, no hay que decirlo. Sin embargo, el bondadoso prelado extasiado no dejaba de repetir: '¡Qué sublime espectáculo! ¡Qué delicioso vivir en estas alturas!'. El cura iba nombrándole todos los puntos que desde Tagamanent se divisan y que no repito porque no los recuerdo y acabado el repaso de geografía catalana, vuelta a empezar sin perdonar un solo pueblo, ni rio, ni montaña. El obispo oía la relación lleno de embeleso; pero al cabo no pudo menos que decir: 'Note usted que esto ya me lo ha explicado tres veces: ya podemos retirarnos'. 'S. I., – repuso el cura con disimulado tono–, al cabo de un rato ya se ha cansado del sublime espectáculo, calcule qué ha de sucederme a mí después de tantos años de ver siempre lo mismo'. Agradóle la agudeza al obispo y trasladó inmediatamente al cura a una rectoría menos pintoresca, pero más lucrativa».

I ara una història dels beneficis de l'advocació, i és de l'any 1891: «Contan que aquesta Mare de Deu fou trobada al cor d'un dels boschs de la rodalía de Tagamanent per un pastor que guardava moltons. Un pich l'hagué trobada, corregué a dirho a tot lo poble, y heusaquí que tot seguit la reculliren y van portarla a Barcelona a l'iglesia de Santa María del Mar; mes la santa imatge no volgué per casa seva aquellas grandiosas naus y altas columnas de pedra, sino que s'estimá mes l'asprositat de las montanyas y la frondositat del bosch; donchs quan la comitiva que l'havía acompanyada torná al seu poble, va quedar sorpresa de veure'ls arbres sechs, marsidas totas las plantas, lo cel

nuvulós y trist, sens que se sentís un aucell en lloch, ab tot y ser al temps del any en que'ls arbres tenen mes sava, las plantas mes ufana, lo cel es mes blau y'ls aucells se senten per totas parts, alegrant ab las sevas passadas la terra que's dexonda y saludant a la primavera que arriba. —Miracle, —feu lo mes vell de tots los que allí's trobavan;— la Verge'ns castiga perquè l'havem treta d'aquest indret que ella s'havía triat per fersen la seva estada: correm a cercarla y portemla aquí de nou.— Y axís ho feren. Van tornar altre vegada a Barcelona, y se la endugueren al seu poble. Al arribar al terme los hi esperava una solemne professó, y prenent lo senyor rector la santa imatge, va portarla a l'iglesia. Llavors restá tothom alegrement maravellat al veure aquells boschs sechs y marsits lo día abans, tant tendres y richs d'ufana com poblats d'aucells, que ab sas canturías alegravan aquells llochs hont feya poch hi regnava la tristor y la mort. Desde llavors, aquella imatge, que encara avuy se hi conserva, es coneguda per la Verge de Tagamanent».

Viure dalt del turó no era gens fàcil. L'any 1934 un rector s'hi estava tot l'any i un periodista de Barcelona li diu si està content, i ell explica com s'ho feia: «Como la hormiga de la fábula, en verano hago provisiones para el invierno, en cuanto me aísla el frio. Y almaceno granos, sobre todo arroz, y salo carnes y guardo patatas. Todo en pequeñas proporciones. Ha habido invierno en que un saco de arroz me ha durado toda la temporada. El pan lo amaso yo mismo y lo cuezo en el horno. Generalmente, lo hago en cantidad suficiente para una semana. Tengo conejos y gallinas, y alguna vez, algún domingo, me sirvo de ellos

para comer. Pero muy de tarde en tarde y sólo en las grandes solemnidades. El agua que bebo es de cisterna. Es agua, por lo tanto, de lluvia, recogida del tejado».

Ara toca caminar sobre asfalt i cases noves, amb l'ull amatent als cotxes assassins. Passem a tocar del forn de calç i el pou de glaç de la Pedralba, unitat de producció, amos de l'entorn fa mil anys. A ma esquerra, a l'altre banda del riu, mig amagats per la vegetació hi ha dos edificis venerables, el mas de la Torre i el seu molí, ara una ruïna. Al costat s'han trobat restes d'una vellúria, el camí romà. Tot i que només és una casa, els mapes centenaris recullen el seu nom, la Torre, com a topònim important, punt d'orientació.

El camí real medieval anava pel marge esquerra del riu, on ara hi ha la carretera, i no hi ha cap corriol que ens permeti de fer el recorregut, tot és asfaltat i no han deixat ni un pas mínim. El trajecte després del molí de la Torre fins l'Abella és el tram més engorjat de tot el Congost, lloc «muy a propósito para los salteadores de caminos», sota penya-segats. Crec que aquesta zona és la que algun llibre antic anomena *Pas de la Moneda*, renom tal vegada relacionat amb l'acció d'haver de donar la *calderilla* als professionals. Notem que en aquest lloc hi ha el torrent de Valldeneu, adequat per fer-se escàpols cap el Bertí després de les malifetes. I que una notícia situa els pagesos de remença a Fontmolsa assaltant els que passaven.

El poeta Miquel Costa i Llobera ens fa sentir les esgarrifances pròpies de tant terrible indret:

«La bruxa y l'home fan via
per solitaris camins,
entre roures y sureres
qui fan més fosca la nit.
Del Congost entre les roques,
ja senten l'aygua allà endins».

Ara però, com que no podem seguir el trajecte antic, cerquem una alternativa tot pujant a les muntanyes. Passem el riu Congost i al costat d'una depuradora hi ha el *Camí de l'Anna*, com indica un rètol. Corriol enmig de natura viva, una sorpresa quan hi passes sense haver-lo tastat. L'han obert aprofitant les restes d'antigues feixes de pedra seca, sota els cingles i amb el tren a tocar. Quan surts de la vegetació d'alzines poc crescudes estàs en un petit altiplà amb agradable vista al riu i la carretera. Notable l'estretor del Congost en aquest lloc, amb la presència de cingles verticals. Postals antigues ensenyen la casa de Fontmolsa, víctima del progrés, i també la cinta de la carretera ofegada sota el pes de la muntanya. Sense la casa, el nom bonic no s'ha perdut. Arribem al gran viaducte de Fontmolsa, una obra magnífica d'enginyeria ferroviària, que no em canso de mirar. Aquests pilars gegantins, l'arc que fa la via, el soroll del tren quan passes per sota. Perquè per sota hem passat, espectacle potent.

Toca pujar pel torrent de Valldeneu, un tall que ha fet la natura als cingles. De fàcil pas per un camí tranquil que adornen formacions rocoses que els ulls s'enduen. Feréstega presència. Molses i soroll del vent que talla la pedra. I dalt l'estimball la sagrada presència, entre la pinassa, de

Sant Pere de Valldeneu, que la cinglera aguanta. Aturar-se a la plana davant l'església, amb la mirada oberta sobre el Montseny i la serra de l'Arca, turons i masies, i els pobles que anem a visitar. Avui fa sol, tot és verd i el cementiri és contrapunt. Una ullada darrera al país de Tagamanent, punxegut, on savis del pinzell varen desenterrar un animal prehistòric dels grossos.

Fa estona que hem entrat al municipi de Sant Martí de Centelles, i ara de baixada pel coll de Sant Pere, sota els cingles del Cerdà, ullant Can Benet, la Casanova, la Rectoria i el torrent de tal nom, que cal passar. I acostar-se a un antic forn de calç, ruïna industrial notable, i cap el mas Oller, del segle tretze, gegantina construcció. Una casa amb dues cares, la del darrera necessita una ma de pintura, però al davant una polida restauració ressalta els valors antics de l'edifici. Aquí es criaven burros catalans, de tant de renom que s'exportaven a tot el món. No deixeu de tocar les alzines centenàries que hi ha al costat.

Per fer calaix els amos del mas varen fer trossos unes feixes davant la casa, perquè els forasters volien cases per passar l'estiu. Soleia agraïda, i dues dotzenes de construccions que cal resseguir. Tenen uns cent anys, són diferents i encara fan goig, amb jardins generosos i teulades amb punxa, potser a la moda austríaca. La Villa Peñafiel, la Torre Ascrea, Can Farré, la Torre Giannina i l'església de la Maredeu del Angels, que només té unes dècades de vella, recés de barcelonins que els diumenges cercaven la pau espiritual.

M'acosto a l'estació i després de mirar-ho tot, cap a les cases de l'Abella.

Hem arribat a l'Abella

Sí, ja hi som. Francisco de Zamora passa per les cases de l'Abella a les darreries de segle divuit, i ell que era *alcalde del crimen*, escriu sentència: «es un pueblo infeliz ... la posada miserable», però «hay un puente de tres ojos hecho el año de 1740 que es bueno y util». El senyor Madoz diu que es tracta de «un puente de tres arcos denominado de Aiguafreda; pero que a pesar de este nombre, ha sido y es conservado por los vecinos de Valldeneu, que hacen en él los reparos necesarios». I cinquanta cases hi havia a la parròquia de Sant Pere de Valldeneu, que és com es deia fins que l'any 1845 esdevé el municipi de Sant Martí de Centelles.

El camí real que no he pogut seguir, aquí el retrobo, és el carrer Nou. Les imatges d'antigues postals m'acompanyen i algunes cases velles ajuden la memòria, però ara tot són edificis de fa quatre dies, sota un petit cingle on hi ha el ferrocarril. Camí enllà trobo uns horts al costat del riu, i s'acaba de sobte el trajecte. Però continuava. El camí medieval ara desaparegut sota la carretera, poc abans de l'Abella travessava el riu Congost per primera vegada, i ho feia a gual. I després de passar per la població, un carrer només, el tornava a travessar, de qualsevol manera, fins que es fa el pont que encara està ben dret. En uns centenars de metres el camí creuava el riu dues vegades, no ho havia fet des de la Garriga ni ho tornarà a fer. Potser a causa de la importància antiga dels molins de l'Abella, o a causa de la dificultat de travessar la riera d'Avençó, un

forat considerable que no varen tapar amb un pont fins la carretera del segle dinou.

Recolzat al pont vell, que brilla encaixonat sota l'autovia, amb els ulls cap a parets que desfà el temps, i alguns horts sembrats. I busco el que resta del gorg de la Serra o d'en Vila, una mica més avall, vora l'ombra del que era un molí, que de molins de farina és la història primigènia de la contrada. Miro la memòria de postals i unes senyores vestides de diumenge que van a missa. Un carro davant la porta adovellada de l'hostal, la *posada miserable*, que ja no fa patir ningú. Imatges que mantenen el record de quan aquestes quatre cases eren una cosa sòlida i el blat no parava. M'agrada passar enmig d'aquests pocs carrers sabent el que he après. I la casa de la finestra de ferros treballats, buida, a la plaça. I en Francesc, notable fill de l'entorn, m'explica una història de llamps i trons d'un tal Matagossos que només tenia una dèria: matar una família del poble. I d'aquests verals era fill el carlí Bet, un altre home violent. Pel carrer les portes callen, fins que algú les fa parlar. A cada cinc metres, tots els pecats capitals.

L'any 1890 en Josep Reig situa l'Abella: «En una vall y al peu de la riera del Congost, que passa encaixonada entre las casas d'Abella y'l mur de la carretera. Aquesta riera, que produheix magnificas cascatas que devallan de las resclosas naturals que forman las penyas, separa 'l terme de Aiguafreda, qual població se troba a pochs passos, estant únicament separada d'Abella per un pont de pedra de tres archs sentat damunt de roca viva y en la dita riera del Congost. Població, 238 habitants. L'aspecte del poble es típich per demés. Consta d'un sol carrer y una plassa, y 'ls

edificis son rònechs y sensa cap classe d'arquitectura notable. Ab tot, es curiosíssim l'aspecte d'aquellas edificacions enclosas dins d'aquella vall besotejada per las aiguas del Congost».

Aiguafreda

Després del pont enfilem cap a Aiguafreda, que és aquí mateix. Tenim davant la carretera i girarem a trobar el carrer del Pont. Abans d'entrar-hi cal acostar-se a la riera de l'Avençó tot un món, porta del Montseny, àmbit d'ermites, Sant Salvador i Sant Miquel de Canyelles, gel dels pous de glaç, tres molins fariners, i aigua a vessar. I dalt les muntanyes dolmens que ens parlen de la gent que treballava la pedra.

En una nota de l'any 1935 el mestre Salvador Llobet explica: «Aiguafreda, población de quinientos habitantes a la que se llega después de atravesar el simpático barrio de la Abella formado por vetustas y tipicas construcciones, y el rio Congost, cuyas aguas van royendo pausadamente su lecho rocoso camino del Besós, donde desemboca. En Aiguafreda, donde puede proveer la carne el excursionista, tiene fama la de cordero. Lugar muy apropiado y excelente para el veraneo, la agricultura, en cambio, es de escasa importancia porque las montañas rocosas que lo circundan le niegan la necesaria fertilidad para su desarrollo. No obstante, es la última población, siguiendo hacia el norte, donde tienen vida cultivos mediterráneos como el olivo y

el viñedo que se ven esparcidos en los lugares soleados de la montaña».

Tirem cinc segles enrere que aquí no hi havia poble, quatre cases a tocar del camí del rei, que treballaven el ferro, famosos tallers que varen donar nom al veïnat de les Ferreries, perquè el soroll dels malls era ensordidor. Conec un poble que del carrer on s'hi varen ajuntar els ferrers en diuen de les Moles, que el soroll fa la cosa. I calia un hostal pels passavolants, i un carnisser, i un manescal, i el pa. No! el pa no el compraven, duien el gra a la mòlta en un dels molins de la contrada i cap a casa a coure al forn. M'agrada entrar en els masos rònecs que la pluja, el vent i el sol han ajupit. Busco el forn, si aguanta. Aquí a quatre passes, sota els turons, a la ruïna de la Casanova el forn hi és.

Temps quan la història era de les masies, que la gent vivia i treballava a les muntanyes, pagesos escampats que es trobaven cada diumenge sota espadat cingle, a l'església de Sant Martí del Congost, magnífica residència de Déu, que abans en deien Aiguafreda i ara en diuen Aiguafreda de Dalt. La va fer construir la gran abadessa Emma, que no parava de tenir iniciatives piadoses. Si t'agrada seguir esglesioles, arreu veuràs la memòria de la senyora, filla d'un pare notable, el Pilós, que va deixa Catalunya sembrada de cristians.

Passen segles i això pren gruix, que al costat del camí hi ha paletes, fusters, teixidors, i serveis espirituals a la capella que edifiquen l'any 1678 dedicada a la Immaculada Concepció, per estalviar-se la pujada cap a Sant Martí. I en deien Aiguafreda de Baix d'aquest carrer llarg per on pa-

ssen els traginers, els soldats i a vegades el senyor bisbe. A mitjan segle dinou, Madoz explica al seu diccionari que el municipi: «Cuenta con 120 casas, 60 de ellas ocupan la una y la otra orilla del camino, las demás están dispersas por el término». Tinc a les mans una fotografia de cap a el mil nou-cents. Mirada a les costes sobre el poble, orfes d'arbres, tots els mil·límetres de terra aprofitats per treballar els pagesos de Casanova, de Cruïlles, de l'Aragall, del Saüc.

A peu, ara pel carrer del Pont i el Major, o sigui per l'antic camí real ple d'edificis. La primera vegada que hi passes és important, tot és nou i ho veus amb sorpresa, d'una manera que els veïns han oblidat. La meva és una mirada retrospectiva, plena d'imatges en blanc i negre. Carrer Major de terra i el record del fang quan plou. Cases baixes *amb un alt*, que diuen cadastres ancians, i encara en queden algunes de les que es feien servir el segle divuit, atrotinades. Portes amb dovelles, una cosa sòlida, domicili de benestants. Can Casals, la darrera ferreria, ara una casa vella i prou. La rectoria, ample balcó amb voltes i esgrafiats. Ca l'Espardenyer, del segle setze, feta per un ferrer. Detall modernista potent de la reixa arrodonida de Can Franquesa. Ca l'Olesa del segle setze, vermell de la terra. Una casa de nines del temps dels forasters, de punxeguda teulada i ull de bou. El gran edifici del convent de les Missioneres de Natzaret, de l'any 1894. Els dos cafès, de parròquia abans dividida per la manera de pensar. El carrer estret de la Mora, i la plaça, el centre del món antic. Església de Santa Maria, que l'any 1877 esdevé seu parroquial. Enderrocada i aixecada de nou, ara és un edifici

d'aquells que en diem *modern*, per identificar-lo. Plaça de records, plena de vida, que el diumenge aquí s'hi troba tothom.

Faré un tomb darrera les cases, horts veïns que beuen del Congost, camps d'enciams i patates i cebes, memòria de l'antiga vida de pagès. La font d'en Pinós, sota plàtans gegantins i un gorg on l'aigua arriba després de fer salts entre roques. L'oblidada platja de Gorriac on els forasters es mullaven els peus. La resclosa de Can Banyeta. I si passes per la carretera veus el grandiós edifici de la foneria d'en Serra, de màquines tèxtils, on hi treballava tothom. I els carrers de cases noves, a llevant.

País d'hostals, el més antic i medieval, a la plaça, fent cantonada, al costat de l'església, on el baró de Maldà va passar una nit i diu que hi: «refocilàrem nostras ventres, traquejats de sèurer sobre de las cavalcaduras». És el *mesón de Aigua-freda* que llegim en alguns papers i que va patir les violències carlistes, que el varen cremar i destruir del tot, punt i final d'una llarga història. Hostals antics eren el d'en Queló, casa del segle divuit que encara aguanta, però ja només hi dormen els amos. Del segle dinou la fonda de Can Vila o de Can Mingo. L'excursionista Artur Osona parla de l'hostal de Can Met, també anomenat d'en *Calixto*, segons les èpoques. Encara queda l'edifici, és el bonic casal de Can Puig, amb capelleta i tot. Altres noms d'hostals ressonen: el dels Enamorats, el de Can Barré. I el de la Polla, a tocar del camí real, a les afores de la població; un edifici ara la deriva, que encara mig aguanta el vent i la pluja, i un dia d'aquest s'ha acabat. Interior de fusta deteriorada on hi ha un rètol que diu 1817, potser l'any que el

varen obrir, tot just acabades les baralles amb els francesos; i un mapa de l'any 1857 parla de la dedicació gastronòmica de l'indret. L'Osona diu que: «en lo estanch y cafè solen hostatjar a personas de calitat y per cert que relativament hi ha bastant confort». Es podia menjar i dormir a molts llocs a Aiguafreda, poble de pas.

M'acosto a veure les pedres velles de l'hostal de la Polla i a pensar històries de traginers i guàrdies civils, de viatjants de betes i fils de Sabadell, i de la senyora Pepita que va passar a peu per aquí i anava a Mataró, però venia de Vic, i aquesta història és certa que me la va contar el senyor Parés, que l'havia conegut. I de la tartana que duia els forasters a les cases que hi ha més amunt, a la colònia la Llobeta, enllà del poble, on era descampat, enmig de conreus i amb el riu a cinc minuts. Ara, aquest indret, la colònia, és un monument al temps. Passar entre edificis tancats i amb la vida que ha quedat glaçada en les postals que fan reviure els dies de gent contenta. Finestres que no s'obren, detalls que un arquitecte va imaginar, la capella desfeta.

Deixem enrere Aiguafreda, poble agradable, de mesura humana, de veïns que es coneixen i tortell el dia de festa. On el mes de novembre de l'any 1864: «una mujer ha dado a luz a un niño con dos cabezas perfectamente conformadas e iguales, teniendo por base un solo tronco; solo los cuellos y cabezas eran aisladas». I aviat, la riera de Martinet, lloc màgic on em perdo sovint. Camins estrets, aigua, gorgs, coves i passar-hi la tardor trepitjant fulles humides de roures. I amagat del sol quan l'estiu carrega. Però avui és el camí real que resseguim, imaginant-lo. Després de

travessar el poble passava veí del riu i pel «puente romano sobre el arroyo de Martinet», que, com tants ponts romans, no és romà.

El camí s'acaba

Després d'Aiguafreda el camí medieval era inestable, el baró de Maldà que hi passa l'any 1808 diu que: «Ficats al principi per entre mitg de montañas, no'ns era gaire plausible lo camí, a mes dels molts rocs y pedras ab sas giragonzas de estas montañas». Passava pel costat esquerra del riu, a la vista del Mas de les Canes, fet per Martí Llavina el segle setze, amb una torre de guaita enmig d'una plana de conreus i un molí de blat que és una ruïna. Aquí varen descobrir restes d'història romana, uns mil·liaris de quan les legions. I anava a trobar l'hostal d'en Pinós, que papers de mitjan segle dinou en diuen Hostal Nou.

Aviat, la masia de Can Oferil i el petit veïnat de Sant Antoni, a tocar del camí real, que era un indret preparat per oferir benestar al foraster de pas. Les necessitats gastronòmiques i de descans, a l'hostal de Sant Antoni o de les Codines, amb un molí al costat. Les necessitats mèdiques a l'hospital de Sant Antoni, bastit pel senyor de Centelles. I les espirituals a la capella de Sant Antoni, també de les Codines. Tot això és història, ara ni les masies, ni l'hostal, ni l'hospital, ni el molí; només l'ermita, que amb les carreteres noves la varen fer viatjar uns centenars de metres enllà, on està assentada.

El compte de Darnius explica que «el camino ordinario sube a la hermita de San Antoni y va als Hostalets de Balañá»; abans hi havia una cruïlla a l'esquerra per anar a Centelles i després a la casa de Balenyà i als Hostalets, per retrobar la ruta principal. Zamora, però, segueix el camí *ordinario*: «pasando por delante de la hermita de San Antón desde donde empieza la pesada suvida de este nombre que está tal qual compuesta». Restes sòlides del camí real les trobaràs dalt del turó, i a quatre passes el pla de les Forques, bonica panoràmica de l'entorn, i cap a Hostalets de Balenyà. Però aquesta jornada la trobareu més endavant, que abans de seguir la ruta cap a Vic, hem de llegir unes quantes històries de les coses que han passat sota aquestes cingleres.

Guerra i lladres als cingles

El pas del Congost, llarg corredor tallat entre muntanyes, amb moments d'una gran estretor, i les parets dels cingles que et venen a sobre. Quan no hi havia carretera i el camí era precari, lloc adequat per paranys de bandolers i sorpreses militars en temps de baralles. Trajecte obligat entre ciutats principals, Barcelona, Granollers i Vic, dominaves les altures i no passava ningú. Per això els soldats de totes les guerres hi han deixat la por, la metralla, la vida.

Poca cosa sabem dels temps antics, però a mitjan segle quinze quan els remences feien de les seves, al Congost s'hi estaven: «tot lo dia tenien ocupat lo camí de Vich a Barcelona, especialment en les vores de Font Molça, lloc

escollit per sos damnatges, puix no feya gaire hi mataren un traginer y en la setmana precedents al procurador fiscal Serradeboix».

Camí ple de dificultats, una cursa contra la sort, i el segle disset passar-hi viu no era fàcil i els que manaven feien sentir la seva veu amb legals instruccions: «Per lo que clarament se veu los grans delictes enormes y atroços casos de robos, homicidis voluntaris, que los lladres, bandolers y mals homens de seguida, que vuy ab tanta llibertat y vilipendi de la justitia temporal, sens algún temor de Deu, tenen opprimida molta part del present Principat y Comptats, fent noves y nunca vistes ni oydes oppresions als habitants y caminants per dit Principat y Comptats, no acontentantse de robar a les persones lo que aporten ab si y lo que troben en llurs cases. Pero encara sen aporten les persones prese no volent llibertar aquelles, com si fossen moros o alarps, sino ab rescat, fent pagar molts centenars de ducats per cada persona, amenassant los cada momento, que si de prompte no sels proveheix ab lo rescat, quels degollaran, posant los les dagues al coll, les pistoles en los pits, punyint los ab les dagues y fent los mil altres cruels vexations entre barbaros y heretges no oydes; y lo que pijor es sens fer exceptio de persones, se atravexen a cativar com de fet han cativats a molts ecclesiastichs, que ja molts rectors dexen les rectories y los parrochians en conditio de morir sens sacraments, que sinó es dintre llochs populats y ben murallats no y ha seguretat alguna; axi que vehent la necessitat tant extrema, desitijant esta ciutat obviar dits danys y provehir de convenient remey y reprimir la temeraria audacia y atraviment de dits lladres y mals homens,

moguts voluntariament, zelant la honrra de Deu y de sa magestad, lo be publich, pau y quietut dels habitants en esta comarca de Osona, y per lo que lo molt ilustre y reverend sor Don Anthon Gallart bisbe de Vich nos ha representat en lo consell, havent pres parer de moltes persones, considerat y consultat moltes vegades, se ha resolt y determinat per los consellers y Concell de la present ciutat de Vich per remey de tans danys y excessos a beneplacit de sa Exª les coses seguents.

Primo, que sia elegit per dits consellers y Consell en capita un cavaller de aquesta terra, al qual sien donats quaranta soldats, los quals sien homens de llurs casas si es possible, o fills de pares coneguts, y que no degan res al rey, homens de pena y treball, aptes per lo exercici que han de fer, dels quals se han de provehir dos en commissaris, lo hu dels quals haje de ser loctinent de capita, y faran dita expulsio de día y de nit continuament, perseguint los lladres y bandolers hontsevulla que de aquells sapien nonas, y en particular per tota esta plana de Osona y cami de Barcelona, posantse en aguayts, fent los parades y altres ardits de guerra, com de sa bona industria se confie, y per ço deu ser dit capita persona bellicosa y de treball, perque puga fer les diligencies pera capturar bandolers lladres (gent que ordinariament estan en muntanyes) son menester, com es caminar a peu, patir males nits, mal menjar y dormir, y altres excessius treballs que dita expulsio aportara, lo qual haje de estar subordinat al conseller en cap y demes persones nomenadores per la superintendentia de dita expulsió».

Arriba el segle divuit i tot néixer ja hi ha batusses, que molt soroll va fer la guerra de Successió. El mes de maig de l'any 1705 és quan els que manaven a Vic pacten l'entrada de Catalunya a la guerra defensant Carles d'Àustria, i d'aquesta manera comencen les hostilitats entre els bàndols que defensaven les dinasties confrontades. De seguida, els vigatans «determinaron salir a campaña, assegurando los passos del Congost», i el virrey Velasco envia tropes contra Vic: «Emprendiendo los maestres de campo Don Gerónimo Moxó, y Don el Thomás Marti, sacar a los paysanos declarados por Carlos Tercero del Congost, partieron a Granollés a quatro leguas de Barcelona, donde se hallavan partida de migueletes, y algunos somatenes de los lugares que avian obligado a la guerra, que no deseavan. Saliéronles a recibir los de Viqué, y otros: encontrándose en la riera, o ria de Granollés, y chocando fueron obligados a retirarse los migueletes, y somatenes con algún daño, acompañándoles Don Thomas Martí; quedando prisionero Don Geronymo Moxó, al qual llevó al Congost Joseph Moragues, llevándole despues prisionero a Vique. Sucedió este choque a quatro de agosto».

Dies després les tropes del virrei hi tornen, també amb gens d'èxit: «También trajo dicho capitán Birolá a Francisco Puig y Sorribes una carta circular del Principe, con orden de esparcir copias por el Principado, instando a los pueblos para acudir promptos con armas al primer aviso de la venida del Rey, como se executó. Partieron a Vique los cabos advertidos de esta noticia. Picó la espia, y dió aviso a Velasco, como faltavan del Congost muchos Paysanos. Mandó luego Velasco partir de Barcelona ciento y

treinta cavallos, y quatrocientos migueletes, para que unidos con los somatenes que se hallavan en Granollés, embistiessen al Congost. Llegaron hasta la falda de la montaña, salieron a recibirles los pocos que se hallavan en defensa de aquellos puestos, y obligaron a los soldados a retirarse a Granollés con alguna pérdida, y de esta villa a Barcelona, y a los somatenes a sus lugares. Sucedió lo referido el dia 15 de dicho mes».

El fet va comptar amb les paraules d'un poeta que escriu la *Cançó nova, al feliz succés dels vigatans al declararse per nostre rey Carlos Tercer (que Déu guarde) y la estada del Congost:*

«Per lo any mil set cents, y sinch comptaven
partint de Vich ab alegria, y pler,
posantnos en campanya, sols per fer
lo servey del Rey Carlos Tercer.
De juliol als vint y dos baixàrem,
lo camp posàrem a baix lo Congost,
molts mossos de fortuna, cavallers, ciutadans,
demnos tots a la una las mans. (...)
Al dia quatre, ab gran alegria,
feram quadrilla baix al Figueró,
Granollés baixàrem, lo comú animós
un dels comendants nafrarem del dos.
Per ser Moxó poch pràtich de la guerra,
volant per terra lo varem gafar,
don Thomàs Martí escapa dintre Granollés,
no crech vulla enfadarnos may més.

Sabran com los somatents de montanya
dels del Vallès podran pendrer exemplar;
com més galants quedàrem per podernos salvar,
de ells varem un batlle matar».

Coneixem algunes coses que varen passar al llarg de la guerra.

El mes de juliol de 1705: «Lo die present, a las dos horas de la tarda, lo consistori ha rebut dos plechs de cartas per propris del deputat real ques troba en la Garriga y del ohidor militar ques troba en la vila de Moyà, avisant ab ellas que lo dia XXI del corrent per la tarda, Puig y Regàs, ab la comitiva de numerosa gent y ab altre que de pròxim esperavan, acupaven los puestos del Congost, a fi y effecte, segons intelligència tenian, de anar a la Garriga, Centelles y Moyà per a suspéndrer als dos consistorials y al comte de Centellas».

El 25 d'agost del mateix any: «Vuy, a las deu horas del matí, lo senyor oÿdor militar ha participat al consistori que la gent de somatent que levantà per orde de vostra excellència, a fi y effecte de impedir lo pas als commoguts de Vich en lo paratge del Congost, y juntament exterminar aquells, se troban vuy en la vila de Centelles y casas de Sant Antoni, y que no·s mouran de allí fins y a tant tingan lo permís y llicència de vostra excellència. Y axí mateix que los dits commoguts se aurian ausentat tots de dit paratge del Congost, encaminant-se vers esta ciutat».

Del dia 2 de març de 1711: «Lo general Sormani y don Rafel Nabot me han participat aver tingut la nit passada y esta matinada diffarents avisos com un cos de tropas dels

enemichs eran ja a Hostalrich, a hont avia de anar lo duch de Noalles, y que també a esta plana de Vich se vindria a formar altre cos de exèrcit entrant per tres parts, ço és, per la part del Grau de Olot, de Ripoll y de Sant Hilari, y se creu que a un mateix temps penetraran lo Vallès los de Hostalrich. A vista del què me ha dit lo general Sormani tenia resolució de congregar totas las tropas en lo lloch de Tona esta tarda per guardar lo pas del congost y resguardar sas tropas».

El mes de març de l'any 1714 la premsa francesa explica que: «els habitants de la vil·la de Centelles han estat atacats dos cops per un gran nombre de voluntaris i miquelets, però s'han defensat amb tant de valor i fidelitat que els rebels han estat obligats a retirar-se amb pèrdues, i per venjar-se han saquejat el petit lloc d'Aiguafreda».

Contra els francesos

I de guerra torna a anar la cosa, ara del segle dinou tot just començat, que la canalla gavatxa ataca. I dos vegades hi va haver violència al Congost amb els forasters, quan la guerra del Francès i quan els Cent Mil Fills de Sant Lluís ocupem el país.

El mes de juny de l'any 1808 hi ha el primer contacte: «Los franceses han estado forzando el paso del Congost por espacio de tres dias, y ayer se retiraron a esta ciudad [Barcelona] con tal perdida y destrozo, que daba lástima el verlos». Confiat, l'equip local, però hi va haver segona volta el mes següent, ho explica un cronista de l'exèrcit foras-

ter: «La divisió Chabaran es va posar en marxa tota sencera. Va ser enviada al Vallès després que els dies 30 de juny i 4 de juliol entrés a Granollers. El dia 5 es va presentar a l'entrada de les desfilades del Congost, que s'han de creuar per anar a Vic. Els insurgents, situats dalt les muntanyes properes, s'havien imaginat que la seva presència havia d'impedir l'entrada a les desfilades. Després d'haver dissenyat un pla audaç, van baixar de les seves muntanyes per fustigar la nostra avantguarda. El general Bessières, que la comandava, van fer fingir la retirada, per atreure'ls cap a la plana. Varen caure el parany i es van afanyar a la seva persecució, però de sobte es varen veure encerclats pels nostres caçadors i els soldats, i un gran nombre d'ells van ser morts o ferits».

Un any després la guerra continua i el mes de juny del 1809 al Congost hi passen coses. Hi ha una detallada crònica de Joaquim Roca i Cornet: «Alarmada la ciudad de Vich con la noticia de la aproximación de los franceses, pero deseosa de rivalizar con los heroicos habitantes del Vallés, llamó a las armas a sus somatenes y cuerpos de migueletes, que a las órdenes del coronel gobernador D. Miguel Osorio y otros dignísimos gefes, formando tres divisiones fueron a apostarse en el Congost é inmediaciones de la Garriga, en Puig-graciós y en San Felio de Codinas. Fortificóse particularmente esta villa temiendo las represalias de las imperiales, fuertes de mas de 14.000 hombres, y capitaneados ya por el mismo Saint-Cyr. Grande humareda indicó el dia 4 a los nuestros que el franco habia puesto sobre Caldes su mano devastadora. Así era en efecto,

mas sus avanzadas se retiraron, después de haber pegado fuego a las primeras casas, temerosos de ser sorprendidas.

De nuevo avanzaron el 6 hasta Caldes los enemigos con reduplicadas fuerzas que mandaba el general Pino, y sin detenerse apenas siguieron camino de San Felio. Atacaron a medio día los puntos de Montbuy y Terlas, que con tesón sostuvieron los nuestros hasta las dos de la tarde, en cuya hora forzado el primer puesto por la derecha contraria, tuvieron que replegarse nuestro centro y derecha que cubrían el camino recto de Caldes y el monte Terlas, pero todavía hicieron resistencia hasta la noche, convenientemente situados a corta distancia de San Felio. Acampó el francés en las posiciones que acababa de tomarnos con pérdida de 1 oficiales y muchos soldados. En su parte al general en gefe no pudo menos el general Pino de hacer justicia al valor de los catalanes diciendo: 'que no había visto una resistencia tan tenaz, y que por consiguiente era preciso enviarle mas soldados para penetrar en la villa de San Felio de Codinas'.

Dueño el enemigo de las alturas que dominan esta población por el lado de Caldes, y auxiliado con tropas de refresco renovó el combate a la mañana siguiente, ciñendo con todas sus fuerzas la villa, cuya posesión le fueron disputando nuestras gentes, calle por calle y esquina por esquina, hasta que a despecho de aquél se retiraron a Colldeposas y San Clemente Mártir, como a unos tres cuartos de hora, resueltos a defender alli el paso de Castelltersol o el de Centellas. Los imperiales quisieron tomarse diez dias de descanso antes de continuar su marcha. Con esto dieron lugar a que se reforzasen los somatenes y migueletes

con algunas compañías de Manresa y Vich, y con el tercio de Talarn al mando del barón de Eroles.

La población, abandonada casi de todos los habitantes, fué entrada a sangre y fuego, no perdonando el vencedor a los ancianos ni a los heridos, y enfermos que habia en el hospital. El daño en las propiedades que en aquella ocasión hubo de ocasionar el que venia para hacer la felicidad de los españoles, se hace subir a mas de 200.000 duros; cantidad no exagerada si se considera que allí habían reunido los vallesanos sus riquezas, creyendo seguro el punto, y que las casas incendiadas por el enemigo pasaron de un centenar.

Molestado a todas horas por nuestras guerrillas que le mataban cuantas centinelas avanzadas ponía, determinó Pino atacar nuestros puestos el 15 por la mañana. Después de una empeñada defensa tomólos por la tarde el francés, quedándole abierto el paso a las villas de Castelltersol y Centellas, a donde se encaminó el siguiente 16. Allí se había dirigido también Lecchi con el convoy y prisioneros, pasando por la riera del Congost, y picado en su retaguardia por los paisanos del Vallés. No detuvo a los de Centellas el estar cubiertos de nieve los montes para refugiarse en ellos, dejando abandonada la población a la aproximidad de los enemigos. Entráronla éstos por la tarde del mismo 16, robando, destruyendo y asesinando con el furor que solían. Señaláronse principalmente con el incendio de 110 casas. La iglesia les sirvió de hospital; pero no satisfechos con tal profanación, la saquearon, destruyeron sus altares, mutilaron las imágenes, destrozaron el órgano, e hicieron ridicula befa del diablo de San Miguel, del perro

de San Roque y de la loba de San Lupo, patrón de la villa, cuyos objetos se llevaron al evacuarla del todo en 18 de junio.

El 17 entraron los imperiales en la ciudad de Vich. Situada hacia el estremo occidental del llano de su nombre, poquísima era la defensa que a las cuatro divisiones en que tenia Saint-Cyr divididas sus fuerzas podía oponer; asi es que prefirieron los migueteles y demás gente armada del territorio utilizar con mas ventaja su denodado esfuerzo en la escabrosidad de los montes y en la guerra de guerrillas para la que tan bien su natural inclinación les disponía. Tras ellos dejó la ciudad la mayor parte de sus moradores que no se sentían con ánimo de sufrir la vista y el hospedaje del invasor».

Una notícia del 12 de juny parla de la força de Lecchi*:* «Ayer baxó por Centellas y el Congost y durmió en Granollers una división francesa con los enfermos, y se cree van a Barcelona. El Comandante de San Feliu de Codinas avisa, que observó en el pueblo de Centellas antes de ayer como 1200 franceses con muchos carros y acemilas, y que había todavía mas tropa en sus inmediaciones. Aunque ha corrido la voz, de que el enemigo habia evacuado a Vique, no se ha confirmado, bien que hay fundados motivos para creer no tardarán en verificarlo».

Una altre acció, aquesta vegada reeixida, té lloc el mes de febrer del 1810: «Los enemigos en número de 40 o 50 hombres, con 400 o 500 caballos, evacuado Sabadell y todos sus contornos, se dirigieron a la Villa de Granollers el dia primero del corriente, y en ella solo se detuvieron el tiempo necesario para dividirse en dos columnas iguales,

una que marchó camino real de Vich y otra de Gerona; hicieron alto aquella noche, la primera acampada desde la Garriga al Figaró, y la otra desde Cardedeu a Llinás, y al rayar del dia siguiente partieron respectivamente hacia Vich y Hostalrich. Quedan en el dia situados, los primeros desde Vich, que ocupan a Tona con sus avanzadas media hora mas acá, y guerrillas que rondan por los alrededores de Centellas; y los otros desde las cercanías de Hostalrich a San Celoni, donde han puesto, según se asegura, dos piezas de artillería en una altura inmediata, que llaman Puig de Bellver.

Hallábanse las Compañías de Reserva de este partido, parte en el pueblo de Castellar, y parte en la presente villa [Caldes de Montbui], quando supe de positivo al anochecer del dia primero aquel extraordinario movimiento del enemigo: tocóse generala, y andando toda la noche, me marché con 200 hombres hacia el Congost, dando orden a los de Castellar que fuesen siguiendo, como lo practicaron. Al llegar a las orillas de aquel paso, hora que serian las quatro de la madrugada del dia dos, vi la inmensidad de fuegos que mantenían los enemigos, y escogiendo después uno de los puntos ventajosísimos, que ofrece un terreno, que sí quisiéramos, no mancillaria el francés sino con su sangre, contemplé como a las siete de la misma madrugada empezó a desfilar la columna.

Nada podíamos 200 hombres contra ella. Fué preciso mirar como pasaba la vanguardia compuesta de 200 caballos, y unos 700 infantes; seguía un comboy de muchas acémilas cargadas, mucho ganado lanar y vacuno, y algunos carros cubiertos; venían 16 piezas de artillería, lo me-

nos, con su escolta correspondiente de caballería é infantería , y luego entraba la retaguardia con unos 10 hombres de infantería y 150 de caballería; el silencio que guardábamos hasta entonces, rompíase de improviso, iban llegando las demás compañías nuestras sin ser vistas de los franceses, y reunida a nosotros mucha gente de la comarca, se saludó al enemigo con una descarga general, que bastó para manifestarle nuestros buenos deseos; paróse, y retrocedió la columna algunos momentos, pero fué siguiendo luego hacia su destino, acompañada un buen trecho de estos mozos, que le sostuvieron el fuego mas de una hora sin cesar. Una partida de franceses se empeñó a desordenarlos, vino con mucha determinación, pero halló su merecido; se les persiguió constantemente; 20 se vieron caer muertos, pero seguramente, que fueron muchos mas é infinitos los heridos; pues se halló después un buen trecho de la carretera quasi cubierta de sangre, y algunos sesos y pedazos de testa escampados en aquellas rocas».

Anem a seguir l'acció de Puig-graciós, que va tenir lloc els dies 2 i 3 de novembre de l'any 1812: «S.E. el General en Jefe D. Luis Lacy mandó la acción, el cual, estando seguro de que los vándalos con 120 infantes, 600 caballos y algunas piezas de artillería debían hallarse reunidos en el Vallés el primero de este mes, para penetrar al día siguiente, a la ciudad de Vich, reconcentró la mayor parte de nuestras fuerzas, y aunque siempre muy inferiores a las contrarias trató de oponerse cubriendo las principales avenidas y formando una linea desde San Feliu de Codinas hasta el Pla de la Calma que dista unas cuatro horas. La derecha, punto más accesible, y que superado ofrecía al

enemigo la ventaja de envolver todos los demás, la hizo fortificar y con los regimientos de Fernando VII, Baza, Tarragona, Leales Manresanos, dos compañías del de Cazadores de Cataluña y cuatro piezas de artillería, confió su defensa al segundo Comandante General Barón de Eroles.

En las posiciones que dominan al pueblo de la Ametlla, que consideró como centro, apostó a los regimientos de Cazadores de Cataluña y Ultonia a las órdenes del Jefe de la 4ª Sección el Coronel D. José Manso. Para defender el Congost de la Garriga, mandó parapetar a 500 hombres de Palma y Borbón y a la compañía de Cazadores de San Fernando sobre la cortadura de la carretera, encargando muy particularmente se quemase el puente al primer anuncio de ataque. Al resto del batallón lo destinó a sostener las alturas que denominan a este punto, izquierda de toda la linea, que puso a cargo del Mariscal de Campo D. Francisco Milans. S. E, el General en Jefe con la caballería y dos Cuerpos de la primera Sección, Mataró y Cardona se mantuvo todo el día 1º en Centellas para estar más en proporción de salir al encuentro del enemigo si, como era de recelar, contra marchaba alguna de sus divisiones para tomar el camino de San Hilario que debia suponer descubierto. Luego que conoció S. E. no tenía ya tiempo para ejecutar el movimiento, dejó a la caballería con la orden que en el caso de que el enemigo rompiese por el Congost lo detuviese al salir aI llano, tanto para dar más tiempo a los habitantes de la ciudad de Vich, como para que las demás tropas pudiesen acudir a hacer una nueva resistencia, y al amanecer del día 2 con el resto de la reserva, man-

dada por el Jefe de la primera Sección el Coronel D. Miguel López Baños, se dirigió S. E. al centro.

Parece que la llegada del General en Jefe fué la señal del ataque. Vió estaba decidido a romper por aquel punto; en el momento pidió refuerzos a la derecha y mandó adelantar al batallón de Cardona a las primeras posiciones que defendían con el mayor denuedo las tropas de Manso, estaba entre ellas Ultonia, que igualmente se cubría de gloria. Cuantas impetuosas cargas hizo de frente al enemigo fueron rechazadas por el regimiento de Cazadores de Cataluña y del de Ultonia al extremo de resistira a bayonetazos y quitarse unos a otros las bayonetas de sus fusiles: pero la superioridad del número le facilitó al cabo el flanquear y envolver los primeros parapetos; rompe entonces el fuego de los segundos parapetos en donde estaban la compañía de Granaderos y primera de este regimiento, y el fuego horroroso que estas les hacen, contienen algún tanto su osadía, pero atacan nuevamente; mandó entonces S. E. tomar la inmediata posición, a la espalda y al apoyo de la ermita de Puiggraciós defendida por una compañía de Cazadores de Ultonia y una porción de Cazadores de Cataluña. En el momento llega Cardona y le hace cargar para imponer a los que ufanos con la adquisición de los primeros parapetos que tanto les había costado, se precipitaban con más furia a ganar la segunda posición. Se consiguió contenerlos, ó iba S. E. a empeñarse a arrojarlos de la primera, cuando observa que había cedido enteramente la izquierda, y que la caballería, artillería y una columna de infantería enemiga se introducía a paso muy vivo sin obstáculo en el Congost de la Garriga.

Como en lo más angosto debía encontrar a lo menos el de la cortadura y su detención en el estrecho ofrecía con tanta ventaja el atacarlos de flanco, haciendo retroceder el centro a la posición inmediata del Grao del Pla de la Garga más susceptible a ser defendida con menos fuerzas sin aguardar a las de la derecha que por no haber sido ni aun amenazada consideraba corriéndose rápidamente hacia el centro, mando al Coronel Baños que con el batallón de Mataró, que aun no había entrado en acción, se precipitase sobre el Congost; la compañía de Ganaderos que se adelantó al resto del Cuerpo por estar más a la mano, aún llegó a tiempo de hacer una mortandad terrible en la retaguardia que iba acabando de pasar. Al ver al enemigo irresoluto en Ayguafreda por la presencia de nuestros Coraceros a las inmediaciones del Hostalets, tomó el General nuevas disposiciones para atacarlo; pero antes que pudo asegurarse si había adelantado su vanguardia hacia Centellas, sobrevino una densa niebla que hacía demasiado aventurada la ejecución por ser factible el que causase desunión. En aquel entonces el Coronel Manso con su regimiento de Cazadores de Cataluña y el de Ultonia con dos compañías de Mataró estaba en la posición del Grao y tenía cortados los caminos y trabajó incesantemente su tropa, formando nuevos parapetos, y esto a la vista del mismo enemigo que formó su batalla a un poco más de tiro de fusil. Llegada la noche se determinó el enemigo a ocupar el pueblo de Centellas. Hasta las cuatro de la tarde no pudieron verificar la entrada los enemigos en la ciudad de Vich, habiendo costado a los vándalos mas de mil doscientos hombres fuera de combate».

El general Lacy en carta privada culpa de la derrota Milans del Bosc, que havia de baixar amb les seves forces des del Pla de la Calma i «nada hizo». També al fet de no seguir les seves ordres: «en lo que con mayor tesón insistí fué en que en el momento de romperse el fuego en la linea se destruyese un puente colocado sobre una cortadura del Congost con objeto de obstruir el paso al enemigo en el caso de que llegase a forzar la posición».

Tenim la versió francesa de la mateixa batalla: «atravesé el pueblo de la Garriga con el general Lamarque y la brigada Beurmann, y me dirigí sobre Ayguafreda por Figueró. El coronel Petit flanqueaba la derecha de este camino; pero, el general Expert falto de medios de transporte para sus heridos en los caminos dificiles en que se encontraba atascado, le fué forzo tomar posición en Puigracioso, y por este contratiempo, las alturas que cubren la izquierda del camino dexaron de guardarse. El enemigo se aprovechó de esto, y vino a atacar la columna del centro por su flanco izquierdo lo que nos puso en cuidado a causa de la estrechez del camino entre dos montañas muy escarpadas; pero la bizarría de una compañía de voltisures del 79º regimiento mandada por el subteniente Marro, y de 4 compañías del 4º batallón del 60º regimiento baxo las ordenes del capitán Bambardier, que mandé subiese hacia el enemigo por una pendiente casi inaccesible entre las grietas de las rocas, amedrantó al enemigo tanta audacia é intrepidez, fue arrojado de allí, y la marcha de la columna fué asegurada. Al llegar a Ayguafreda, el capitán Fargue, mi edecan, que yo había enviado al general Expert, vino a avisarme de que este general había sido obligado de detener-

se, y que el enemigo en mucho número estaba reunido delante de él. Me determinó entonces a transladarme sobre Centellas, afin de situarme sobre las comunicaciones de los insurgentes con Vique, y caer sobre su espalda si intentaban atacar la brigada Expert. Llegué a Centellas a las nueve de la noche». Les tropes franceses es dirigeixen a Vic i es queixen que per arribar-hi tots els camins «presenten grans obstacles, i el de la Garriga és l'únic pel que podem arrossegar l'artilleria, però aquest també és el mes perillós, el que de manera més constant està controlat. La ruta segueix sempre el llit rocallós del Congost».

Aquest final d'any 1812 la situació militar de la zona era complicada, davant el Congost «se estaba batiendo con los franceses todo el exército español».

Tornen els francesos

Els anys del Trienni Liberal, temps d'atrevits canvis polítics, acaben malament. L'estiu de l'any 1822 els que volien que Fernando VII tornés a ser un rei absolutista, i deixar al calaix la Constitució, es varen llençar a les muntanyes contra el règim establert al crit de Riego. I a aquesta terra dura i estratègica del Congost l'hi va tocar feina, perquè era fàcil de controlar el pas des de les altures dels cingles, i aquí s'estaven les colles de revoltats. Vic aïllat i deixat a la sort de les armes, ciutat que tantes vegades patiria aquest segle de violència sectària.

La premsa de l'època ens acosta escenes de batalles. El mes de juliol de l'any 1822 els facciosos tenien bloquejat el

pas del Congost: «La gabilla de Mosén Antón y el Flaquer se mantienen en el Congost interceptando la comunicación de Vich con esta capital y aguardando refuerzos de otras facciones que están en marcha para reunirsele. Misas se halla en Ripoll con 800 hombres segun relación de un sujeto que acaba de llegar de Puigcerdá, al parecer para dirigirse sobre Vich». Dos mesos després sabem que «Targarona no ha abandonado su posición sobre Torrelló, y se ha concretado a hacer dificultosa la provisión de harina para Vich. El panadero de Tona ha interceptado constantemente la comunicación desde Barcelona con Vich, ocupando la cordillera desde Collsuspina hasta el Congost; en el dia se halla su grueso en Centellas, y su fuerza total es de 400 hombres».

És el mes de maig de 1823, Ramon Maneja, comandant de la tercera companyia de caçadors del partit de Vic, una força constitucional, explica que: «Hoy a las cinco y media de la mañana he salido de Granollers con la compañía de mi mando, dirigiéndome a la Garriga, en donde he sabido que en el pueblo del Figaró se hallaba una partida de doce facciosos de la gavilla de Many de Palou. Inmediatamente he dispuesto se adelantase ácia dicho pueblo el teniente D. Juan Lluch con una guerrilla, y al llegar a él ha sabido que habían echado a tierra la Lápida de la Constitución, marchándose por el camino del Congost ácia la Abella, y en este último pueblo supe que se hallaban a medio cuarto de hora, y creyendo hallarlos en el mesón de Aiguafreda, me dirigí allá, en donde supe acababan de salir para Centelles, y con el fin de alcanzarlos hice avanzar dos guerrillas por derecha é izquierda y yo con el referido teniente marcha-

mos por el centro. Las guerrillas y yo entramos a un tiempo por distintos puntos en Centelles calando bayoneta, y les matamos siete, entre ellos un oficial llamado Claramunt. Les tomamos todas las armas y municiones y dos caballos, sin tener por nuestra parte la menor desgracia, en la inteligencia de que los cinco que quedaron debieron su salvación a la ligereza de sus pies, y a las montañas vecinas en que se guarecieron».

De tota manera els defensors de la constitució tenien mala peça al teler quan l'exèrcit dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, enviat per govern francès per acabar amb l'experiment polític avançat, entra a Espanya l'abril, i en pocs mesos l'ordre absolut torna a regnar. Pel Congost, els soldats forasters hi varen passar moltes vegades, però sense angúnia, que ningú no els va molestar.

Carlistes a les muntanyes

I arriba el dia que mor el rei Fernando VII, i comença la guerra entre els que defensaven la corona pel seu germà Carlos i els que la volien per la seva filla Isabel. Un conflicte que durarà dècades i deixarà sang i misèria a la Catalunya interior.

I un altre cop per la banda del Congost hi ha sarau. I gent de casa que el protagonitza, com el cap de colla carlí conegut com *El herrero de Aiguafreda* que tenia «100 hombres en las cercanías de Vich», i això era el 1835. El setembre del mateix any: «El benemérito comandante de armas de Granollers don Felipe ColI el día 4 de los corri-

entes atacó y batió con una columna de Urbanos a la facción de Puigoriol en la rectoría de Monmany hiriendo a algunos y persiguiéndoles en su dispersión por las montañas del Congost, rescatándose del poder de los bandidos al benemérito cura párroco de la Garriga. De otros encuentros no menos favorables se da parte de la banda de Olot, anunciándose por todas partes el triunfo de las armas de S.M. la Reina. Barcelona 9 de setiembre de 1835».

Una altre acció sonada: «El comandante D.Francisco Bellers en el día de ayer desde Centelles, da parte a S.E. el general en gefe, que habiendo salido de Vich en la mañana del mismo dia con una columna de 300 infantes y 30 caballos para situarse en la mañana del 16 sobre Aiguafreda, según las órdenes de S.E. para proteger la marcha de la columna salida de esta capital; a su llegada al pueblo de los Hostalets, supo que los rebeldes en número de 700 infantes y algunos caballos ocupaban a Aiguafreda. Con esta notícia se dirigió al citado pueblo y halló a las alturas de la izquierda posesionado al enemigo, y su caballería inmediata al pueblo. A su vista tomó las medidas conducentes, y los atacó haciendo inútiles sus esfuerzos para sostenerse, quedando dueño de la última posición a las nueve de la noche. Dice que no puede detallar a punto fijo la perdida de los rebeldes; pero que ha visto muertos 8 hombres y 2 caballos; por nuestra parte murió el sargento segundo Manuel Ferrer, herido un carabinero, y contuso de alguna gravedad el subteniente D. José Viñas. Recomienda la conducta de todos y el valor y bizarría que de costumbre manifiesta el capitán de caballería D. Jorge Pereira. Concluye por decir que hallándose abandonadas y pilladas la mayor

parte de las casas de Aiguafreda, determinó alojarse en Centellas para al amanecer de hoy ocupar el punto que tiene señalado. Barcelona 16 de mayo de 1836».

Els escamots carlins malvivien del que robaven a les cases de pagès, de les contribucions forçades als pobles aïllats de muntanya i de les quotes per transitar a les zones que controlaven. I el Congost era un lloc de fàcil recaptació als que hi passaven: «Con fecha del 11 del actual escriben de Vich, que a unos tragineros que conducían ocho cargas de sal a aquella ciudad por cuenta de la hacienda pública, les detuvo la facción de aduaneros establecida en Congost, espidiéndoles una guía cuya copia acompaño; es de advertir que la firma que dice Pedro Vila corcobado, es el nombre de un liberal de dicho Vich, encargado de la fábrica de cartuchos, y han tomado por mofa su nombre como lo es el contenido de la guia. Copia. Real aduana del Congost de Carlos V, que Dios guarde. Habiendo encontrado el señor José Serra y Raimundo Bonet, naturales de Santa Eulalia de Riuprimer en el puente del Figaró con ocho borricos como vds. cargados de sal sin guía de Carlos V, hemos tenido a bien recogerlas por nuestros ranchos, por lo que les damos las gracias a vds. de semejantes acontecimientos, y sepan que no pasará un mosquito sin guía del real servicio de Carlos V. Puente del Figaró 7 de octubre de 1836. El encargado de dicha aduana. Pedro Vila, corcobado». Més, encara: «El miércoles último cinco facciosos mandados por un fraile detuvieron en el pueblo mismo de Aiguafreda a una familia de Vich. Hiciéronla reconvenciones y amenazas porque no pagaba las contribuciones; mas por fin la dejaron en paz sin duda a costa de

algún sacrificio pecuniario. Nada diremos acerca de la connivencia que arguye por parte de aquel pueblo el hecho de tolerar que un puñado de bandidos atrepellen así a los pasajeros, pero se que se hace desear se tomen medidas que hagan cesar este escándalo de continuar exigiendo contribuciones a mansalva los restos de las hordas del oscurantismo, sobrando fuerzas para estorbarlo».

Vet aquí unes accions de l'any 1839: «Ocupábanme también las reclamaciones del pueblo de Vich, que ostigado siempre por los grupos facciosos que habian llegado hasta el punto de cortarle las aguas, y privada por otra parte de materiales con que alimentar sus fábricas imploraba mi auxilio; en su consecuencia emprendí mi marcha a Moyá, desde donde dispuse que la segunda brigada bajase a las Garrigas a recibir el convoy preparado para Vich, y yo me dirigí con la primera a Centellas para proteger la subida del convoy en el desembocadero del Congost al Llano de Vich. Reunidas ambas brigadas en punto de los Hostalets, pasó el convoy a Vich donde llegamos el dia 5 del actual». I també: «El comandante de armas de Roda, en la madrugada del 22, verificó una salida en la cual alcanzó a 4 rebeldes hijos del Esquirol, los cuales fueron muertos en su fuga; como igualmente la ronda de aquel partido haber dado muerte a un fraile capuchino que de mucho tiempo se empleaba en robar a los viajeros que pasaban por el Congost».

Notem la queixa del tràfec que feien alguns traginers amb els carlistes: «haber sido detenidos entre Torá y Biosca, entre el Congost y Vich, entre esta ciudad y Olot, y entre Olot y Camprodon varios tragineros, que, escudados

con su pase comercial, se permitían acudir a aquellos puntos en momentos que los ocupaban fuertes colunas enemigas, y que me hallaba operando a sus inmediaciones con tropas de S.M. Cualesquiera que hayan sido los motivos que la Real Junta haya tenido antes de mi actual mando en Cataluña para establecer los llamados pasos comerciales, que son un salvo conducto para proveer de todo, mediante una pequeña retribución, a las colunas enemigas, y a sus fortificaciones establecidas a corta distancia unas de otras en todo el Principado, jamás permitiré que escudados los enemigos con la buena fe de esa Corporación, hagan su trálico causando en realidad con él perjuicios de gravedad y trascendencia al servicio militar del Rey N. Sr.».

Amb la guerra acabada, molts carlins desmobilitzat, sense ofici ni benefici i amagats a les muntanyes, es dediquen a robar els que passen pels camins, a segrestar i assassinar. La premsa publica moltes notícies de colles de bandolers que tothom coneix com trabucaires.

El març de l'any 1842: «A la una de la tarde de hoy en el Congost han salido seis facciosos armados con ademan de detener a algunos transeuntes, la mayor parte nacionales de Torroella de Mongrí. Daba la casualidad que a unos cien pasos mas adelante caminaban cinco soldados de infantería, los cuales a los gritos de los viajantes han atacado con decisión a los facciosos hasta llegar a las manos y andar unos y otros a puñetazos en medio de la carretera. Los gritos de somatén que daban los viajeros y la decisión de los soldados han hecho abandonar el campo a los ladrones, con la sola circunstancia de haber salido uno de los soldados un poco estropeado de la mano».

El mes de maig del mateix any: «De Granollers nos dicen que ayer en la Garriga hubo una especie de alarma a consecuencia de haber algunos latrofacciosos capturado en el Congost a un rico propietario de Vich, llamado Sastre. Sin duda a estas horas se halla gimiendo el infeliz en alguna cueva de la Guilleria». Les accions criminals no paraven, i les autoritats armen sometents per fer front al perill. Els mesos d'estiu s'organitzen diversos grups que van a la cacera de trabucaires i dels seus còmplices, masovers i propietaris que els amagaven. Així el mes d'agost afusellen Francisco Oltra i és enterrat a la Mora.

Un escamot segresta el dia 11 de desembre al propietari Andreu Fàbregas, de Sant Martí de Centelles. Aviat forces comanades pel tinent coronel Baixeras es posen en marxa i arriben a la Calma el dia 24: «y el 25 por la mañana dió con los foragidos con quienes tuvo un fuerte tiroteo en los barrancos del Burgués y la Mora cuyo resultado ha sido la muerte de dos bandidos y otro herido, cogiéndoles dos famosos trabucos, mantas, gorros y otros efectos, y consiguiendo la libertad del propietario Fábregas». Sembla que un dels morts va ser Jaume Cortada, propietari de Sant Cebrià de la Mora, que ajudava els bandolers i va ser afusellat.

El mes de febrer de l'any 1843: «Al llegar esta tarde el galeón que sale todos los dias de esa [Granollers] para Vich, a la mitad del barranco del Congost fue asaltado por una gavilla de latro-facciosos llamados trabucaires, compuesta de diez o doce hombres. Desde luego exigieron cuanto dinero llevaban los pasageros, y después de haber registrado detenidamente el galerín, obligaron a dos de los

pasageros que les siguiesen. Uno de ellos es un propietario muy rico de Cervera y el otro el hijo mayor del alcalde de Centellas, capitán en la actualidad de la Milicia nacional de aquel pueblo. Mientras los malhechores estaban perpetrando el crimen un viajero que venia montado de Vich observó desde una altura que el galerín estaba detenido por algunos hombres armados que reconoció ser ladrones. Volvió entonces grupa a su caballo y dirigióse a todo escape al pueblo mas inmediato dicho Aiguafreda, en donde reunióse inmediatamente toda la fuerza disponible y salió en seguida en persecución de los malhechores; pero desgraciadamente no pudieron alcanzarlos por haber ya desaparecido, se cree en dirección a las montañas de Monseny».

La Guerra dels Matiners

Un altre cop aquest pas estratègic ha de viure violències i mort, quan la revolta torna a esclatar, i els carlistes a la muntanya, des setembre de l'any 1846. Moltes són les cròniques que ho expliquen, en seguirem algunes.

Una acció del mes d'abril de l'any 1847: «Los facciosos que estuvieron en el Congost, cerca de Aiguafreda, de que dimos cuenta ayer, iban capitaneados por el cabecilla Grau. Este se dejó caer en la nueva carretera, donde estaban los trabajadores que la están construyendo, y empezó a hacerles un sermón, en el que no se escasearon las expresiones de 'nuestro amado Rey', 'la necesidad de que todos se levantasen a favor de los derechos de Montemolín', etc., etc.,

algunos de aquellos incautos dejaron las herramientas para seguir al ilustre caudillo, cuando, mientras estaba catequizando a los trabajadores, se presentaron dos compañías de tropa, y empezaron a balazos contra el predicador y acompañamiento. La facción empezó a tomar las alturas huyendo, y tuvo un herido y dos prisioneros. Parece que unos 12 o 13 vizcaínos de los que estaban trabajando en la carretera se marcharon con los bandidos; pero a estas horas ya se habrán arrepentido de su aturdimiento». Dies després: «ayer por la tarde entraron tres matinés presos, entre ellos uno herido de bastante gravedad, de resultas del choque que tuvieron los cabecillas Grau y Puigagut en las inmediaciones de Ayguafreda con una columna de tropa del regimiento del Príncipe, habíendo quedado la gavilla que mandaban aquellos enteramente batida y dispersada, sin que puedan encontrar eco ni prestigio en parte alguna».

L'any 1848 el Congost és centre de tota mena d'accions militars. El mes d'abril: «los facciosos han establecido ya sus aduaneros en el camino de esta [Vic] a Barcelona, y punto llamado del Congost y a cada uno de los ómnibus que hacen esta carretera le han impuesto 3.000 reales de contribución mensual, y por cada asiento 6 rs. El ómnibus que no pague será quemado, y fusilado el viagero que no abone los 6 rs». Dies després: «Ayer por la tarde llegó el relevo del destacamento de caballeria que hay en esta, escoltado por la compañía de cazadores de este batallón del Principe, que con el segundo comandante don José Estremera fué el día antes a encontrarla en Granollers, desde donde salieron por la mañana sin saber nada de la facción

de 400 hombres, mandada por el cabecilla Castell, que la noche precedente cruzó la carretera por Aguafreda, de modo que ha sido una casualidad el que en el paso fatal del Congost no haya sido incomodada nuestra tropa, pues aunque nuestro comandante general temiéndoselo sin duda saltó ayer mañana en aquella dirección, cuando llegó a Aguafreda ya se encontró con la compañía y el destacamento de caballería».

Aquesta gent vivia de robar i de segrestar. Hi ha molts episodis de violència que no coneixem, però en sabem d'un, que parla d'en «Pedro Baqué, vecino de la Garriga, partido de Granollers, que treinta años hace que sirve de mozo de labranza a D. Tomás Bosch. Durante la última guerra civil, una cuadrilla de malhechores arrancó de la casa paterna a D. Francisco Bosch, hijo primogénito de D. Tomás. El mozo Pedro Baqué, sobreponiéndose a los temores que naturalmente le infundían aquellos malvados, siguió decidido a la partida que se llevaba al hijo de su amo, y se unió a ella con el propósito generoso é irrevocable o de salvarle o de lograr su misma suerte. Durante seis dias sufrió Baqué sin intimidarse ni abatirse los golpes, las heridas y las amenazas de muerte que le causaron aquellos foragidos, que pedían 13.000 libras para el rescate. Empero Pedro Baqué, sereno siempre é imperturbable, observador constante de todos los movimientos y de todas las acciones de los criminales, logró por fin evadirse y llevarse consigo a su joven amo, salvándole de la muerte segura y cruel a que estaba destinado».

Del mes d'agost del 1848 coneixem una acció: «eran las siete de la tarde de ayer cuando entró en este pueblo [Cen-

telles] la columna del comandante general de Vich, no mandada por Ravell, pues sus ocupaciones le detuvieron en aquella ciudad, sino por Estremera que es su segundo. Empezaba a alojarse la tropa cuando se tuvo noticia que Marsal, con una fuerza ignorada, que algunos hacían ascender a quinientos hombres se había alojado en Aiguafreda. Sin consultar el número dudoso del enemigo, siguiendo solo el impulso de su valor, salió Estremera ya puesto el sol, con cuatro compañías y diez caballos de que constaba su columna. Era de presumir por la distancia de una hora larga que se cuenta desde Centellas a Aiguafreda, que llegase de noche a aquel pueblo como asi sucedió, al tiempo que iba a ser fusilado un corneta de Marsal, por el delito de insubordinación, con cuyo motivo se hallaba toda la fuerza casi reunida en la plaza del pueblo de l'Abella que era de unos trescientos hombres. Esperaron sin embargo, sus avanzadas en el puente de dicho pueblo, haciendo una descarga a la vanguardia de la columna, pero la bravura de Estremera no se contuvo, y mandando penetrar a la bayoneta, se posesionó del pueblo, matándoles dos hombres, y dispersando el resto que no pudo ser perseguido por la oscuridad de la noche. Los enemigos en su precipitada fuga han abandonado varias carabinas, sables, cananas, gorros, mantas y otros objetos de guerra, sin que por parte de la columna, hubiese habido ni un herido». I el mes de novembre, els carlins del capitost Marçal, «en el día 12 de los corrientes dieron, en la plaza mayor del presente pueblo, de 15 a 25 palos fuertes a Francisco Garriga, bagagero de Montmany».

El desembre arriba al Congost el principal cap carlista, el general Ramon Cabrera, que dirigia les accions de guerrilla a les muntanyes catalanes amb la idea d'atacar la capital de la plana d'Osona: «El bloqueo de Vich empezó el día 2, y sigue con más rigor que al principio: nadie se atreve a entrar ni salir, por miedo de ser pasado por las armas, con cuya pena están amenazados los infractores del bando que al efecto ha publicado el gefe de las fuerzas sitiadoras. El general Concha permanece desde hace cuatro días en las inmediaciones de Granollers, a donde ha llamado también a las columnas de los coroneles Ore y Ruiz, sin duda son debidas estas determinaciones a la circunstancia de haber tomado Cabrera las posiciones del Congost, y en este caso la población de Vich no tendrá mas remedio que aprontar los 10.000 duros que el gefe tortosino la exige, y por los cuales ya parece hubo tremolina dentro de la villa entre el alcalde, que gastó los fondos y no quiere pagar, y los propietarios, que desean no escitar las iras de Cabrera. Entretanto estamos aguardando que Concha ataque a Cabrera en sus posiciones de Congost, para socorrer a los sitiados, aunque, por las lecciones anteriores, tenemos motivo para no estar tranquilos sobre el éxito de esta empresa, que a ser favorable a los montemolinistas, haria indudablemente que todo un ejército de 60.000 hombres se dejara dominar por el desaliento y fuera víctima de una fuerza incomparablemente menor, cual es la de los facciosos».

El gener de 1849 continuava l'estada del capitost carlí: «Ayer por la mañana se oyeron algunos tiros hacia la parte del Congost, luego se supo que Cabrera con unos 600

infantes y 80 caballos se dirigía de la parte del Figaró hacia Ayguafreda, y tal vez a esta fecha estará ya en Alpens, pueblo rodeado de montes, distante unas 4 leguas de Vich. El resultado del tiroteo referido fué haber quedado muerto un carlista, y otros dos que había por allí que huyendo recibieron la muerte a causa del fuego referido». I el mes de febrer encara hi ha una acció, tot i que la guerra era al final: «Ayer por la mañana en la parte del Congost fué acometida bruscamente una columna procedente de Vich que iba hacia Granollers por una emboscada facciosa que a la descarga que le dirigió mató un ginete é hirió a otro».

Notem que la importància militar de la zona va dur a la construcció d'una xarxa de telegrafia òptica per enllaçar Barcelona i Vic i precisament el mes de gener de 1849 consta que: «Quedan hoy totalmente concluidos los trabajos de la torre telegráfica de Puig-grasiós y asegurada por consiguiente una comunicación de tanta importancia sobre el porvenir de las operaciones militares. Los que conocen la topografía de este país, comprenderán fácilmente esta verdad, y conocerán que dominando dicha altura el Vallés, el Panadés, Cardona, Hostalrich y parte del Monseny quedarán a descubierto en una dilatada zona, los menores movimientos de las facciones, mientras que los de nuestras columnas, serán al contrario asegurados y aprovechados con grande economía de las fuerzas del soldado».

La guerra s'acaba el mes de maig del 1849, però les violències continuen perquè grups de desmobilitzats es dediquen al bandolerisme, a vegades mantenint la flama carlista, però més sovint es tracta de delinqüència, que els pobles del Congost varen patir. La premsa informe sovint

de segrestos, assalts a masies, assassinats d'hostatges i moltes accions desesperades amb l'única intenció de fer diners. Josep Jubany és un d'aquests mig carlista mig bandoler a qui seguia una colla de quaranta homes pel Montseny, que treu el cap a la història i l'any 1848 s'estava a les muntanyes comanant un escamot de cavalleria.

Sobre el poble del Montseny, al lloc de Vilaseca, hi ha un conjunt notable de coses antigues: les pedres del castell de Miravalls, l'ermita de Santa Anastàsia i les masies de Can Cervera i Can Juvany. D'aquest mas medieval de porta adovellada i finestres sòlides de pedra, alè gòtic i mirada oberta a muntanyes i boscos, en Josep n'era l'hereu. Però amb les feines del camp no en va tenir prou i es va apuntar a donar un cop de mà als que volien acabar amb l'Espanya liberal. Ell era dels *montemolinistas*, com eren coneguts tots els partidaris de substituir Isabel Segona per Carles Lluís de Borbó i de Bragança, que era comte de Montemolín.

És el mes de maig de l'any 1849 que la guerra es va acabar, quan les forces carlines abandonen Espanya. Però per en Josep Juvany i d'altres esverats no n'hi havia prou, i conspira amb diversos capitostos que no havien abandonat ni el país ni les ganes de batalla. Un dia, les forces del govern detenen una persona compromesa i el fan cantar de valent, «confirma en su declaración los pormenores anteriormente espresados, y añade que con Borges iban otros tres o cuatro cabecillas; esta circunstancia, y la de existir ocultos en la provincia de Gerona Marsal, Estartús, Juvany y algún otro caudillo del carlismo, demuestran que lejos de abandonar sus proyectos de encender de nuevo la

guerra civil, trabajan con mas ahínco en promoverla, aprovechando las ocasiones que el fanatismo por una parte, y por otra la necesidad de atender a sucesos de otra especie que distraen las fuerzas con que el gobierno cuenta [l'atur i crisi obrera], les presentan como propicias a la realización de sus proyectos».

Diverses partides recorren les muntanyes de Catalunya en una guerra no declarada robant pobles, segrestant i assassinant. Un maldecap per les forces del govern que se la havien de veure amb grups irregulars grans coneixedors de l'entorn i d'acció ràpida en llocs apartats. I un dels més atrevits era el tal Juvany, que el mes de juliol de l'any 1855 donava voltes pel Montseny amb una colla de 25 homes. Però amb tant poca gent no s'acabaven de decidir a fer accions obertes i només robaven a masies. Als diaris llegim que aquests grups de llops ferotges: «no se atreven a salir de sus madrigueras porque saben que su destrucción es segura».

El mes d'agost semblava ser decisiu pels conspiradors: «El 9 se cogió a un individuo que pertenecía a la facción de Juvany, el cual ha hecho importantes revelaciones; entre otras cosas ha dicho que su jefe esperaba un movimiento en Barcelona, donde se trabajaba sin descanso para crear un conflicto, a favor del cual levantarían los montemolinistas su bandera». Però a la capital no passa res i tot s'ajorna; mentrestant, l'escamot per precaució anava de lloc en lloc sense deixar-se veure massa. Ara a Canet d'Adri, i després: «Parece que ayer al anochecer se presentó en Tona, cerca de Vich, el cabecilla Juvany con 60 hombres, saliendo de dicho punto a las once de la noche».

L'aventura d'aquest home ferotge s'acabava. Abans, però, va tenir temps de fer-ne una de grossa, l'última, assaltar el poble de la Garriga el 14 de setembre, ell i el capitost Isidre, de Marata, junt amb 46 homes.

«Serian las cinco y cuarto de la mañana del 14 cuando aprovechando la ocasión del relevo de la torre ó campanario, cuya guardia se compone de noche de diez hombres y un oficial y de día de dos vigilantes, una fuerza facciosa salió precipitadamente del horno de ladrillería de un tal Humet, y penetró en el pueblo de la Garriga. La hueste facciosa iba dividida en tres facciones, una de las cuales se dirigió a la torre, de la cual acababa de salir casi toda la fuerza de nacionales, la otra se encaminó a casa del comandante de nacionales Sr. Cisternas y la tercera en fin a casa del sargento primero de la cuarta compañia que tenia en su casa algunos fusiles.

La primera facción se apoderó del subteniente Juan Dalmau, el cual debe la vida a no haber salido el tiro de uno de los rebeldes. La segunda se apoderó del Sr. Cisternas, en la forma y modo que le esplique a V. en mi anterior, [escalaron la casa del liberal secretario del ayuntamiento y segundo comandante de milicia señor Cisternas, quien no les quiso abrir la puerta y estaba dispuesto a defenderse desde una ventana é iba a hacerles fuego con un fusil que tenía, pero no lo efectuó a causa de haberse interpuesto su mujer y otros de su familia.] llevándoselo a la plaza atado codo con codo y encontrando alli al subteniente y sargento atados también. En seguida pasaron a las casas de los nacionales a recoger los fusiles, adquiriendo solo treinta y cuatro, la mayor parte de los cuales les

fueron entregados en virtud del bando que hizo publicar Juvany amenazando fusilar a los tres prisioneros y pegar fuego al pueblo si no se le entregaban las armas. Permanecieron en la población cosa de una hora y partieron llevándose atado a Cisternas, soltando a sus dos compañeros, y verificándolo luego con él a distancia de unos cinco cuartos de hora de la villa, gracias a la intercesión ó influjo de D. José Dachs, propietario, el cual siguió a la facción con este objeto.

Inmediatamente que la facción estuvo fuera de la Garriga se tocó a somaten, saliendo los nacionales armados con los fusiles que se salvaron y con las escopetas de uso particular, a las órdenes del comandante de esta villa. D. Mariano Borrell que se hallaba en la quinta de Villalta, a la primera noticia se puso al frente de los nacionales de Cardedeu y no tardaron en unirsele los de otros puntos, reuniendo el número de unos 400 hombres armados, y habiendo podido juntar 1.500 si no hubiese despedido a todos los que se presentaban sin armas, enviándolos a sus casas después de haber tomado nota.

Activa fué la persecución que con arrojo sin igual emprendió el señor Borrell al frente de sus cuatrocientos hombres. A las once de la mañana avistó a los facciosos en el Pla de la Calma de donde les desalojó sin perderles ya de vista, y tiroteándolos siempre. Incansable el señor Borrell se dirigió hacia Viladrau de donde les obligó a salir a las ocho y media de la noche. Al salir la facción de dicho pueblo, acosada y perseguida con el celo y afán que llevo indicado, se dividió en dos secciones de 20 ó 30 hombres cada una, mandada la primera por Juvany y la segunda

por Isidro de Marata y tomando cada una distinta dirección. Siguió Borrell tras de la una mientras que los mozos de la escuadra emprendian tras la de Juvany al que sorprendieron en el manso Pujol.

Juvany, al verse perdido y después de sostener dos horas de fuego con los mozos, intentó salir de la casa al frente de los suyos y disparó un trabucazo al mozo Juan Burnany, pero afortunadamente no le salió el tiro. El mozo se arrojó entonces al cabecilla y empezaron a luchar a brazo partido, consiguiendo atontarle de un culatazo que le dio en la cabeza con su carabina y matándole en seguida de un pistoletazo en las sienes. Los facciosos que murieron en el acto fueron siete, pero es de advertir que muchos de los que huyeron fueron mas ó menos gravemente heridos, como lo prueba el haberse encontrado mas allá de la casa el cadáver de otro faccioso y luego a hora y media de distancia entre unas matas a un herido que murió a los pocos instantes. La muerte de este cabecilla es de mucha importancia, por la astucia y osadía de que estaba dotado, y el particular conocimiento que tenia del pais, figurando en todas las épocas que el partido carlista ha promovido la guerra civil. Parece que los cadáveres estaban ayer espuestos en la plaza de Viladrau».

«El manso Pujol [situat sota el turó Gros del Pujol hi ha el Pujol de la Muntanya, mas resistent i de bella factura, potser a les pedres encara hi ha les senyals d'aquestes escopetades], fué reconocido por los mozos de escuadra y encontraron nueve mantas, cinco fusiles, tres escopetas y varios otros efectos. En poder de Juvany se encontró una cartera con papeles tan curiosos como interesantes. Es

muy de elogiar el comportamiento de los valientes mozos asi como la bizarría y actividad desplegada por el señor don Mariano Borrell.

A las noticias que nos da la anterior carta acerca de la batida de la facción de Juvany, podemos añadir los siguientes pormenores. La sección de mozos de la escuadra que obraba en combinación con la columna que formaba el batallón de Jaén, movida sin duda de su arrojo precipitóse en dar la primera carga; pues la fuerza del citado regimiento de Jaén que venia dividida en mitades por los lados dirigiéndose al manso Pujol no habia llegado aun a los puntos que tenia designados; de modo que a todo correr, saltando y despeñándose por aquellos riscos, logró llegar a la casa, sosteniendo con la facción mas de una hora de vivisimo fuego.

En el interin, los mozos registraban la casa, las compañías del citado batallón seguían la persecución de los carlistas, a quienes causaron dos muertos y algunos heridos. Los heridos según supo después el jefe dé la columna por un pastor, van muy mal parados, y los pocos que se han salvado ilesos andan también muy abatidos y son unos chiquillos la mayor parte de ellos. La columna citada llevó aquel dia mas de nueve horas de marcha y no comió sino hasta la noche. La columna antes de retirarse a Granollers, donde se encuentra hoy, dio una batida por Monseny, recogiendo en la casa del propio Juvany una magnífica silla de montar y unas boinas, y en la iglesia, tras de un altar, una buena espada. Cuatro fueron los presos que hizo con este motivo el activo jefe de aquella columna, los cuales ha dejado en Granollers».

«Después de la sorpresa que los mozos de la escuadra hicieron a Juvany el sábado último en el manso Pujol de Viladrau, se han encontrado por aquellos bosques dos facciosos muertos. Hoy se han presentado a indulto tres de la dispersa partida, y parece lo harán los demás porque van errantes y perdidos, sufriendo una continua persecución. Muchos de los que formaban parte de esta cuadrilla son jóvenes inespertos de quince y diez y ocho años. Juvany hacia cuatro meses que habia contraido matrimonio con una muchacha del manso Rovira de Terrasola.

La muerte del cabecilla Juvany es de mucho interés, sobre todo para los pueblos de la falda del Monseny y del Vallés, país muy conocido del citado cabecilla, y en el cual contaba este bastantes amigos y muchos que le temían. Juvany era persona bastante acomodada, muy firme en sus ideas, de un valor a toda prueba y de una naturaleza fuerte para toda clase de padecimientos [y que en 1848 mandaba una partida de caballería carlista, con la cual prestó grandes servicios a su infantería, especialmente en las sorpresas, pues era hombre de gran serenidad]. Era de escasa capacidad, pero la suplía con ese instinto y astucia que distingue a nuestros guerrilleros, y ademas con el conocimiento que tenía del país y el favor de gran parte de sus habitantes. A estas circunstancias se debe el que, desde la conclusión de la guerra llamada de los matinés, no haya salido del Monseny, a pesar de lo mucho que se ha trabajado en su persecución, particularmente por los mozos de la escuadra».

La darrera carlinada

Abans de tornar a esclatar la batalla dinàstica, la inseguretat dels temps era gran, i de lladres de camiral n'hi havia a cada cantonada. A l'empara de les muntanyes, colles de trabucaires assaltaven la gent quan anava al mercat, aturaven diligències. Als poblets de muntanya, sense cap mena de seguretat, hi entraven i es feien els amos. La Catalunya interior era un territori inestable i perillós.

Una notícia del març de 1870: «En el sitio denominado el Congost, cerca de Vich y de Ayguafreda se cometió una serie de robos a mano armada y en cuadrilla que han sembrado el terror y el escándalo entre aquel pacifico vecindario. Los ladrones en número de 15 a 20, estaban en acecho en una de las gargantas del valle del Congost, en la carretera de Barcelona, y acometían a cuantos carreteros y transeúntes tenían la desgracia de pasar por el indicado sitio, robándoles cuanto llevaban encima y dejando a algunos atados a los árboles. Al amanecer ha sorprendido a los vecinos de Ayguafreda el triste espectáculo de aquellos desgraciados que han permanecido algunas horas en la mas espantosa ansiedad, víctimas de tales caribes. De uno, se añade, que ha querido resistirse, ha salido de tan desigual combate con varias cicatrices y algunas contusiones mas que regulares, habiendo podido escapar con vida, gracias a la agilidad de sus piernas. Una partida de la guardia civil ha salido en persecución de los malhechores». No paraven: «El día 25 del corriente, entre seis y siete del anochecer, aparecieron doce o trece ladrones bien armados de escopetas y trabucos, muy cerca del pueblo de Ay-

guafreda, en la carretera de Barcelona, y siguiendo en dirección hacia la Garriga robaron a cuantos carreteros encontraron, siendo las victimas 24 o 23, que fueron mas o menos maltratados, según opusieron o no alguna resistencia».

L'abril de l'any 1872 els seguidors de Carlos VII tornen a intentar trobar feina al seu candidat al tro d'Espanya. I de seguida al Congost hi ha notícies, que el mes de juliol: «El cabecilla Guiu recorre el Congost, Ayguafreda y el Pla de la Garga, según anuncian hoy noticias de carácter oficial». Crònica del dia 28 d'un corresponsal del Figaró: «Hoy, bastante de mañana, pasó por esta carretera una partida carlista, que fué a situarse y descansar bajo el punto llamado: 'Pedra dreta', en el 'Grau castellá'. Al poco rato pasó una columna como de 300 hombres y reconoció las casas que se hallan debajo de dicho punto; tan pronto como los carlistas supieron que dicha columna habia estado allí, y sin duda enterados de que tenían que volver a pasar por allí de regreso a la Garriga, bajó a la carretera, detuvo los coches, y sin maltratar a nadie recogió algunos periódicos, respetando toda la correspondencia. Luego, según nos cuenta un viajero del coche, los jefes facciosos dieron órdenes oportunas y pasaron en presencia suya a tomar algunas posiciones que hay a los lados de la carretera, con objeto, según dijeron, de esperar y presentar acción a dicha cólumna a su regreso, ya que según sus noticias no tardaría una hora. En efecto, todo el pueblo les vio posesionarse y estar allí esperando por más de tres horas a la columna, sin que ésta viniera, en vista de lo que el jefe de la partida, que es Guiu, tocó a reunirse, y entonces con-

tinuaron su dirección con la mayor tranquilidad, sin que la columna se dejase ver por allí hasta después de bien pasadas dos horas. Esta partida va bien armada, todos llevan cananas nuevas, sus armas son muy iguales, y aunque nosotros no vimos más que unos 100 hombres, suponemos que deben tener algunos más; van todos bien vestidos y muy contentos. En el momento de ir a cerrar esta, me dicen que siete hombres de los de esta partida han estado algunas horas en este pueblo y llevándose algunas armas».

Hi ha algunes notícies de guerra de l'any 1873, el mes de gener: «A las ocho de la mañana del 8 del actual, la facción Gina, fuerte de 300 hombres, atacó en el Congost, entre Figaró y Aiguafreda (Cataluña), a la columna que manda el comandante D. Francisco Perera, con el fin de apoderarse de un armamento que esta conducía a Centellas, pero sin que los facciosos consiguieran su intento, a pesar de haberse batido por espacio de una hora».

El mes d'abril: «Vich, Roda y Centellas continúan bloquedas. Todo el Congost, des de la Garriga a Centellas, un trozo de carretera de 15 a 20 kilómetros, principal arteria de la industria de la cuenca del Ter, está dominado por una pequeña é insignificante partida carlista, que dicta la ley a su antojo, prohibe cuando quiere el tránsito o impone contribuciones enormísimas a los carreteros, que no pudiendo pagarlas se resignan a dejar detenidos los carros. Las fábricas, faltas de medios de recepción de las primeras materias y de expedición de las materias elaboradas, no pueden subsistir, y tendrán que cerrarse, dejando sin trabajo a 4 o 5.000 obreros».

El mes de maig tropes del govern s'atreveixen a passar pel Congost, però no són ben rebudes: «la columna del tercer batallón de francos, que salió el dia 1º para Vich, había tenido fuego en toda la linea desde la Garriga hasta cerca de Tona. En el Congost la columna recibió varias descargas, y los voluntarios, con un arrojo admirable, cargaron al enemigo, causándole algunos heridos». I també, el dia: «6 de noviembre se presentó la facción Saballs, fuerte de unos 2.500 hombres, y ocupó los pueblos de la Garriga, Llerona y Figaró, amenazando a la vez Caldas, Granollers, Cardedeu y San Celoni». Poc abans, el mes d'agost, el rei carlí passa pel Congost amb l'estat major.

Hem arribat a l'any 1875, i la carlinada era a les darreres espurnes, però costava acabar amb les colles de gent que coneixien tots els recons: «Barcelona 12 de agosto. Es necesario conocer prácticamente el terreno de Cataluña para darse una esplicación del porqué las facciones del Centro han podido eludir hasta ahora la persecución de casi todas las columnas del ejército que van sobre ella. En un país en que tanto abundan los caminos y veredas desconocidos hasta de muchos naturales; en donde las más de las veces un sendero queda cortado por un precipicio insuperable; y se hacen vias de comunicación de los torrentes mas accidentados y de las montañas más ásperas y más cubiertas, y de los valles mas cubiertos de maleza; en un país en que el fanatismo más exajerado convierte en auxiliares y confidentes de las facciones a los incautos que creen ganar la gloria con sus confidencias; en un país de tales condiciones, es siempre difícil cosa la tarea de apagar la hoguera de la guerra civil. Por esta razón los generales en

jefe y los de división, los jefes de brigada y todos los jefes y oficiales de las columnas, han de aguzar su ingenio para corresponder como deben a ese sistema de bandolerismo a que se han dado los carlistas, y los pobres soldados han de ir siempre con el hígado en la boca, sin descansar apenas y comiendo sobriamente, sin el consuelo, que también llega a serlo para ellos, de poder medir sus armas en penosa lid, sin amaños, ni recursos indignos por parte del enemigo a quien combate, que huye cobardemente y se esconde o se fracciona, y le espera para batirle a mansalva desde donde no puede ser alcanzado, como ha hecho repetidas voces desde las alturas del Congost y del Grau de Olot y desde otros sitios semejantes». Havia passat que: «Una ronda carlista que se situó el miércoles en la altura del Figaró, en el Congost, se entretuvo en hostilizar a la columna que al mando del brigadier Chacón iba de Centellas a Granollers; pero hubo de declararse pronto en retirada y tomar la dirección de Canet y Calella».

El mes de setembre, era el mateix Savalls que: «se hallaba este en Ayguafreda guardando el paso del Congost, el cual debían atravesar unos trescientos hombres de los ordenados entre las brigadas Nicolau y Sáenz de Tejada para ir a Cuba. Acompañábanlos ademas ciento y tantos cangeados últimamente, escoltados por el batallón de Borbón. Habían salido de Vich a la una de la madrugada, dirigiéndose a Granollers, cuando al llegar a Centellas, o sea a la mitad del camino, han sabido que aquel batallón faccioso les aguardaba en los temibles desfiladeros que forman el Congost. No era prudente aventurar el paso en condiciones muy desventajosas y han retrocedido a Vich, de donde

saldrán en breve, ocupados préviamente los puntos necesarios».

Vet aquí l'acció dels dies 4 i 5 d'octubre del 1875 a les altures del Congost, una de les darreres de la guerra: «la columna de Vich al mando del coronel Vargas, al hacer un reconocimiento en el Congost se encontró en el Pla de la Garga con el cabecilla Muxí, que ocupaba posiciones a ambos lados; pero la vanguardia le desalojó de ella sin grandes esfuerzos».

Consta el detall oficial de tot el que va passar: «Cumpliendo las órdenes que recibí de V.E. en el día de ayer para que a las once de la mañana de hoy me hallase con la brigada en el Pla de la Garga, a fin de proteger el paso del convoy que debía conducir el Brigadier Acellana por el Congost, salí a las seis de la mañana de Moyá, y pasando por Collsuspina llegué a las nueve y media a las alturas de Rubiza [Rovira] del Cerdans. En este punto tuve noticia de que el batallón Muxí estaba alojado en los caserios situados a dos kilómetros de distancia, y que los de Vila de Prats y Clemens acababan de pasar en dirección a Aiguafreda, con ánimo de impedir aquel y estos el paso del referido convoy. Me dirigí a las referidas casas con sigilo, logrando sorprender la primera, llamada casa de Fabregas de San Quirse, en donde hice algunos prisioneros. Los que se hallaban en las de Barnils, Serra, Carabasa [Serracarbassa] y otras, situadas en los bosques de de San Quirse y Latorra, apercibidos de nuestra presencia salieron de ellas, cayendo prisioneros algunos en el momento de huir y al tratar de formar para defenderse, así como durante el trayecto de cinco kilómetros que se recorrió a la carrera

en su persecución hasta llegar a los boques de Coll de Posas y Coll Asas, que se dispersaron por completo (...). El resultado de este hecho de armas ha sido coger 32 prisioneros, entre los que hay un sargento, un cabo, un mozo de escuadra y 11 músicos, procedentes de los batallones de Vila de Prat y Muxí, 36 armas de fuego y varios efectos. El mencionado batallón de cazadores de Segorbe al dirigirse al citado pueblo de Centellas se encontró con la caballería enemiga, que atacó su primer Jefe, ordenando desplegarse en guerrilla la escuadra de gastadores y una compañía, dejando otra en reserva y el resto de la fuerza custodiando la impedimenta. En esta disposición combatió con denuedo, logrando poner en completa dispersión al enemigo, haciéndole tres muertos; tres heridos, de los que falleció uno después; seis prisioneros, de los que uno es oficial; tres caballos muertos, y 19 aprehendidos con monturas, equipo y armamento; de manera que forman un total de 30 prisioneros, cuatro muertos, dos heridos, 55 armas de fuego y blancas. La fuerza situada en el Pla de la Garga para proteger el paso del convoy hizo fuego de cañón para apagar, cual logró, el que el enemigo empezo a hacer a dicho convoy desde las opuestas alturas. Vich 6 de octubre de 1875. El general comandante general, José Chacón». I acaba la darrera guerra dels carlistes.

En Bet de l'Abella

Encara ressona als penyasegats la veu d'en Bet de l'Abella, el carlí esverat. He trobat algunes notícies del *rústico pa-*

leto, que deien els seus enemics i com que és un home del Congost, que aquí va néixer, i aquí va exercir el seu ofici de bandoler polític, el seguirem.

L'abril del 1873: «Por la tarde llegaron algunas compañías de republicanos al mando del brigadier Sr. Padial, 216 soldados a caballo, dos cañones rodados y poca tropa, un total de 600 hombres. Con ellos vino la charanga de Arapiles, que quisiéramos se quedara aquí, así como la caballería, pudiendo ser más útil que no en la alta montaña. A su paso por el Congost cambió esta partida algunos tiros con los facciosos, capitaneados por Bet, o sea el vigilante de este paso, el que cuida de recoger los periódicos y las cartas de las autoridades y de los militares y hasta las fotografías; en cambio respeta la correspondencia particular, y me consta que abrió una carta que contenía valores y por un expreso los mandó al interesado».

Josep Pla al llibre *Un senyor de Barcelona* explica una escena certa que va passar aquest any 1873: «A Granollers agafí la tartana del Merlino de Vic. A la tartana s'assabenta que, entre la Garriga i el Figaró, havia aparegut un cabecilla que actuava pel seu compte, anomenat en Bet de l'Abella, el qual havia considerat una provocació el fet que hagués passat una determinada quantitat de cotó cap al Ter sense pagar el peatge que ell havia establert. En un moment de furor dels seus, en Bet havia donat ordres als seus homes que, en el cas que fos detingut un tal Puget de Manlleu, fos lligat a la cua d'un cavall i arrossegat al galop. El pare decidí prendre les coses frontalment i, revestint-se de valor, es presentà davant del bandit. —Qui sou vos? —li demanà Bet. —Sóc Puget de Manlleu. Davant de tanta se-

renitat, Bet es descompongué. Es produí una llarga i complicada explicació. Al final s'arreglà l'afer del cotó i del retorn del pare a casa».

Altres notícies del mateix any 1873. El mes de setembre: «Acaba de llegar batallón Béjar con la fuerza, ganado y material de la remonta de Conanglell. Dicho batallón ha tenido en el Congost fuego con la partida de Bet, a la que le han causado algunas bajas». Del mes d'octubre: «Por confidencia recibida supe que la facción Bet se hallaba en la Garriga. Dispuse la salida del batallón hacia dicho pueblo, del cual ya había salido, continuando su persecución, encontrándole en las alturas de Samalús, en donde le ataqué, causándole algunas bajas y dispersándole y cojiéndole un prisionero con armas y varios efectos». I també: «Los carlistas establecieron el 18 el bloqueo de Vich. La partida que lo ha verificado es la que mandaba Bet, y detiene todas las mercancías que quieren entrar en la población».

Notícies de 1875. El mes de març: «Según parece, ha sido destituido por los suyos el cabecilla Duñó del mando de una ronda carlista que suele vagar por el Congost y sus inmediaciones; en su reemplazo ha sido nombrado el cabecilla Bet de la Abella, que de rústico paleto se ha visto convertido en poco tiempo en flamante comandante faccioso». El mes d'abril: «En la noche del 27 del pasado la ronda de Reus sorprendió en una casa de campo de las inmediaciones aun teniente carlista, quien, confiando en la ligereza de sus piernas, no quiso detenerse a la insinuación que le hicieron de darse preso, cayendo muerto a la descarga que le hicieron cuatro voluntarios. Pertenecía este oficial a la fuerza del cabecilla Bet, y se supone que es el que mató a

un capitan y un soldado de la columna del general Montenegro, cuando tiempo atrás atravesó el Congost viniendo a Reus, y era uno de los que molestaban continuamente a las tropas que tenían que atravesar este temible desfiladero».

El mes de setembre: «Catorce o quince carlistas de una ronda, que se cree iba mandada por Bet de la Abella, entraron hace pocos dias en Caldas de Montbuy y penetraron precipitadamente en el café llamado de Calsoné, donde se hallaban 16 o 20 hombres entregados al pernicioso vicio del juego, que otra vez ha tomado gran vuelo en aquella villa. Los jugadores, al apercibirse de la presencia de los carlistas, escaparon por las ventanas que dan a calle, quedando únicamente uno de ellos y el dueño del café, a los cuales detuvieron y se llevaron los carlistas, obligándoles después al pago de mil reales cada uno».

El mes d'octubre: «la sorpresa que la columna Cobián, compuesta de la guarnición, dio anoche en el Figaró a la partida del facineroso Bet de la Beya. Se hallaba la columna recorriendo los distritos de San Martín de Centellas y San Quirico de Safaja, cuando supo que Bet estaba en el Figaró. Dividió la columna en dos fracciones, y penetrando en el pueblo después de una breve resistencia, hizo cinco prisioneros con armas. Bet ha abandonado hoy a los suyos, y decía que se presentaría sí fuese admitido, pero teme que los delitos comunes que ha cometido le excluyan del indulto. De resultas de los pocos disparos que hicieron los carlistas en el Figaró ha muerto un niño que se hallaba en la calle». L'acció continua poc després: «El teniente coronel jefe de la fuerza de operaciones de Vich, batió el 10 a

las rondas de Bet y Guitó en el Pla de la Garga: el fuego duró desde las diez y media de la mañana hasta las dos de la tarde, arrojando al enemigo de las posiciones que había tomado y dispersándolo completamente. A consecuencia de ello se presentaron a dicho jefe, acogiéndose a indulto, un titulado teniente coronel, un comandante, dos oficiales y dos individuos, el primero era comandante militar de Cardedeu. Todos anunciaban la presentación de Bet».

Derrotats, els carlins perden tota esperança quan les tropes del govern ocupen la Seu d'Urgell; a mitjan novembre de 1875 la guerra acaba a Catalunya. Però en Bet anava a la seva i de rendir-se res de res, i quan tot està dat i beneït hi torna.

Algunes notícies de l'any 1876, el darrer de les seves aventures. El mes de febrer: «En Granollers se ha descubierto una conspiración facciosa, en la que figuraba en primer término el cabecilla Salas, sugeto que unido a otros varios trataba de secundar la ridicula intentona del Bet de la Abella. El 6 por la noche cuatro individuos de los que forman la vagilla del titulado Bep de l'Abella cortaron los hilos del telégrafo entre Figaró y Aiguafreda. Salieron inmediatamente fuerzas en su persecucion con órdenes de aplicar inmediatamente la pena de fusilamiento a los que puedan capturar con las armas en la mano, conforme al bando de la capitanía general de 16 de diciembre último. Créese que el Bet de la Abella y los suyos se internaron en las escabrosidades del Monseny, y que hubieron de ocultarse en alguna de las madrigueras que allí existen. Desde las primeras horas de la madrugada de hoy [dia 7] cundia por Caldas la noticia de que una insignificante partida car-

lista al mando de Bet de l'Abella y acompañado del célebre Cazarrainas, había destruido la linea férrea de algún punto de la vía de Granollers. Estos rumores tomaban incremento, cuándo más tarde han sido confirmados por un expreso enviado de Granollers llevando una orden del subinspector de Rondas al señor alcalde de ésta, para que al toque de somaten se organizaran todos los hombres útiles para las armas y salieran en distintas direcciones». Corria la veu que: «la partida del Bet de la Abella, compuesta de doce hombres a quien se ha agregado el cabecilla Miralles, habia pasado el 7 por el pueblo de Pla de la Calma, huyendo de la persecución incesante de las fuerzas del ejército, rondas, voluntarios y somatenes. Anteayer por la mañana circuló en Barcelona la noticia de que la ronda de San Hilario habia logrado capturar al cabecilla Bet de la Abella. El comandante militar de Granollers telegrafió a los pocos momentos de haberse esparcido aquel rumor, manifestando ignoraba su certeza, pudiendo solo decir que aquel criminal habia estado el dia anterior, 11, en una casa de campo de Vallfornés, término de las Garrigas. La referida autoridad ha detenido a tres hombres y una mujer que se hallaban en la casa mencionada, disponiendo que quedara esta tapiada, como asi se ha verificado. Un periódico de Barcelona supone que el Bet de la Abella está escondido en alguna alquería de las Guillerias».

El joc s'ha acabat, el rei carlista abandona Espanya el 28 de febrer de 1876. La resistència era inútil i en Bet era un home acorralat. El mes de març: «El somaten levantado el viernes último en San Quirico-Safaja y otras poblaciones cercanas a Reus, tenia por objeto la persecución de una

partida latrofacciosa, de la cual se supone formaba parte el celebérrimo Bet, bien que nadie asegura haberle visto. De este cabecilla se dice que la última vez que apareció en las inmediaciones Monseny obligó a algunor payeses a darle fuertes cantidades». El mes d'abril: «Los pueblos del llano de Vich se han levantado en somatén para perseguir al ex cabecilla Bet de la Abella, que con algunos carlistas se presentó hace pocos dias en Vilajeliu, amenazando con fusilar a las personas con quienes habló si daban conocimiento a las autoridades de haberlo visto». I el mes de maig: «Se han presentado a indulto al comandante militar de Granollers algunos individuos de los que formaron la pequeña partida facciosa del Bet de la Abella, levantada en la alta montaña de Cataluña poco tiempo después de la conclusión de la guerra civil».

S'abaixa el teló; el mes d'agost llegim als diaris: «Ha fallecido el cabecilla Bet de la Abella, encargado que fué de la cobranza de contribuciones carlistas en el Vallés», i com que no donen detalls, sembla que les bales no el varen tocar el darrer dia.

Enllà històries de violència, que de guerres en varen venir més.

El segle dinou arriba

Que s'havia de fer alguna cosa per passar el Congost de bona manera era moneda corrent, que tothom es queixa, i de propòsits no en manquen: «En el plan general de carreteras del principado del año 1799», la de Vich era una

preocupació refer-la. Diuen que «las poblaciones de la montaña más distantes; a saber, Camprodon, Olot, S. Juan las Abadesas, Ripoll, etc., son las más industriosas de la provincia, en las cuales y en las del llano de Vich se trabajan todos los tejidos bastos de lana, esto es, mantas, bayetas, sargas, ratinas, barraganes etc.; que las herrerías de Ripoll y su construcción de armas de fuego son de mucha importancia, y antes de la guerra lo empezaban a ser ya los tejidos bastos de algodón que venían en blanco a pintarse en Barcelona; que las medias y gorros de Olot, las Presas y otros pueblos van a toda España y a las Américas, así como las tenerías de Vich y Olot se surten de los cueros al pelo de América y de los mataderos de toda Cataluña; que el trasporte del vino (que no hay en la Montaña) es muy considerable; habiendo de hacerse a lomo toda conducción con tanto dispendio que parece imposible puedan sostenerse aquellas manufacturas».

Tocava, doncs, endreçar el lloc amb una carretera de veritat per travessar el Congost i arribar amb salut a Vic. Però no era una cosa senzilla, i els anys i les guerres van passant, i un dia rere l'altre. I quan es vol posar fil a l'agulla resulta que hi ha dues maneres d'entendre la jugada, que si pel costat del riu o dalt les muntanyes. I la polèmica va fer història, llibres es varen escriure i debats a la premsa, acusant-se cada sector de defensar interessos propis.

Un traçat, que va ser la primera proposta, feta per l'enginyer Pelayo Correa, sortia de Can Draper a l'Ametlla del Vallès i fent voltes pujava cap a Puig-graciós i fent més voltes cap a Centelles. Els crítics assenyalen que anava: «siempre por terrenos despoblados, cuanto por carecer de

vistas amenas, en razón a cruzar continuamente terrenos escabrosos, barrancos en extremo profundos, derrumbaderos casi inaccesibles, perfectamente dispuestos los más para servir de segura guarida de malechores».

En canvi el segon projecte que es va conèixer aprofitava la ruta històrica pel mig del Congost, tot bastint una carretera nova i ampla. L'any 1842, un defensor d'aquesta solució diu que: «el último plan está trazado por un país llano, fértil, abundante en aguas, que tiene un pueblo casi en el trecho de cada hora y gran copia de casas en los puntos intermedios, y que ofrece a la tropa y a los viageros en general todas las comodidades apetecibles». També vessa una llagrimeta pels afectats en cas que es faci la carretera per dalt dels cingles: «el primitivo plan arrebata de un golpe todas las ventajas a once pueblos, cuyos moradores y sus antepasados han envejecido en la posesión de la carretera que abrieron espontáneamente reducidos a sus escasos medios impulsados por la convicción de la utilidad».

L'any 1842 es va aprovar l'obra 1842 que anava vora el riu, de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca, però, després d'algunes controvèrsies pel traçat, enginyers civils varen modificar diversos punts del trajecte, reforma aprovada el gener de 1846, i malgrat algunes crítiques, asseguraven que amb els seus canvis es garantia: «que las riadas jamás alcancen a cegar el paso».

S'assabenten a Vic el març del mateix any, que la cosa arrenca: «En esta desde que se ha recibido noticia de que a principios del próximo abril va a ponerse en ejecución los interesantes trabajos de la carretera por la parte del Congost, se nota entre sus habitantes un inexplicable gozo

y alegría por las incalculables ventajas que reportará, no solo a esta ciudad, sí que también todos los pueblos limítrofes y demás de la comarca, con el considerable aumento que experimentará en el tráfico y comercio con la capital, rebajándose los gastos de transporte de géneros, artefactos y manufacturas, y proporcionando más comodidades a los viajeros con la desaparición de la actual que con dificultad pasan las caballerías de carga por lo intransitable en que se halla aquel largo trozo de la llamada carretera».

Manuel Galadies dóna una interessant explicació: «Los seis trozos son: el 1º desde Tona a la llanura de Hostalets; el 2º continua hasta pasado el cerro o loma de S. Antonio; el 3º hasta el torrente del Abancó, frente a la Abella, donde se construye un puente lateral; el 4º hasta el Figaró, utilizándose para el paso del torrente el mismo puente que ya de antiguo existe, el cual es algo oblicuo y bien construido; el 5º hasta la Garriga recorriendo su calle prolongada, y por fin el 6º hasta la villa de Granollers. En ningún punto se atraviesa el rio Congost; pero para pasar los torrentes que dan en él, habrá unos ocho puentecitos colaterales nuevos a mas del citado del Abancó. Por lo que hace a los trozos dichos; un empresario de las provincias vascongadas tomó el asiento de cuatro, e hizo venir cuadrillas de provincianos para trabajar, supuesto que se dice que son los mas dieztros en la labor de las carreteras, en particular por lo que toca a cantería. Esta no se halla por acá tan adelantada como la sillería, la que trabajan muy bien los catalanes, siendo además para el acarreo los más aptos y mejores».

Notem que la segona carlinada es va produir mentre les obres anaven endavant i que, en una ocasió, un capitost de la facció va convèncer «unos 12 o 13 vizcaínos de los que estaban trabajando en la carretera» per apuntar-se a la revolta, deixant les eines i pujant a les muntanyes. El mes d'abril de 1848 la carretera era útil però la fàbrica de tot el trajecte es va acabar el 1851. De seguida hi ha actiu un servei d'òmnibus cap a Vic, i com no podia ser d'altre manera, el trànsit es va intensificar per la zona i s'instal·len nous serveis per acollir noves necessitats. L'ordinari de la Garriga, atabalat, ho veia així:

«¡Oh y això qu' aquell Congost
té uns revols y unas pujadas! ..
mes ¿què hi fa? si jo tantost
los dich ¡Au! ja son passadas.
Só ordinari ... a la Garriga
y ... per tot dihuen que ho só;
per tot no: sino qu 'ho diga
la Xica del Figaró».

I un dia, més aviat un segle i mig després, la carretera va quedar petita i la varen fer més grossa, que de cotxes no parava. Una autovia serà. Contents els xofers, però els periòdics varen anar plens de queixes de gent del Figaró pels canvis: «ha anat desapareixent del seu entorn el tradicional i necessari equilibri entre civilització i naturalesa, en lloc de construir-se túnels que respectessin el paisatge del Congost, es partí el poble en dos, es cobrí el riu que en l'actualitat ofereix més aviat l'aspecte d'una claveguera,

s'arrassaren els gorgs i arbres que es podien respectar; han arrasat, per exemple, les belles roques del castell de Rubinat, durant la construcció del gran artefacte sobtava veure esclatar les barrinades i contemplar la destrucció innecessària del bonic conjunt de roques que adornaven les vores del riu».

El passat, però, és memòria: «Recordo amb enyorança quan pescàvem i ens banyàvem al seu riu Congost, quan fèiem una excursió diària a molts bosquets del seu entorn. Però l'augment del trànsit i la necessitat de prolongar l'autovia de l'Ametlla del Vallès fins a Vic va fer que es prengués un a decisió que ha resultat terrible per a aquest poble abans meravellós. L'esmentada autovia va travessar-lo per la meitat, va cobrir pràcticament aquell idíl·lic riu, va destruir, amb un impacte ecològic impensat a finals dels anys 80, la seguretat i la bellesa d'aquell indret». I també: «El riu Congost, on havíem pescat, on ens havíem banyat, ha quedat mal cobert per la carretera, el poble partit en dos, les zones d'esbarjo i industrials mal ubicades, mentre un soroll escandalós no deixa dormir molts residents de les zones més altes i no permet gaudir del silenci als que caminen per les seves muntanyes. Una mola de ciment ens ha robat l'encant i la pau de la vall».

Hi ha qui parla del «desconeixement tècnic de les circumstàncies del riu». I així el dia 10 octubre de l'any 1994 «el Figaró va patir les conseqüències d'un important desbordament del riu Congost, ja que la nova autovia ha encongit el llit del riu i ha creat ulls de pas massa estrets per permetre el normal pas d'arbres i deixalles que sempre baixen quan es produeix una riuada important. L'aigua no

va poder superar els obstacles que trobava, i d'una forma insòlita i sense precedents enfilà l'antiga carretera de Ribes, que ara és el carrer principal del poble, i arrasà una gestoria, un taller mecànic, les instal·lacions del ferrer i la sucursal de la Caixa d'Estalvis de Sabadell. Els cotxes aparcats a la mateixa carretera de Ribes varen ser arrossegats i molts altres establiments s'inundaren. Una família quedà sense llar i no van haver-hi desgràcies personals per pur miracle».

El tren de Sant Joan de les Abadesses

I ara un transport modern passarà pel Congost i obrirà aquesta vall magnífica a la gent de la capital. Pot sorprendre el nom oficial del tren que es va a construir ¿de Sant Joan de les Abadesses?, però és que el motiu principal d'obrir aquesta complicada línea per una orografia entrebancada era el carbó de les mines de Surroca i Ogassa, a les muntanyes del Ripollès. Tenir una via ràpida per alimentar les fàbriques a vapor de les grans poblacions manufactureres a Barcelona i el seu entorn: «una vía de comunicación cuya terminación tanto interesa a Cataluña, y de la que puede decirse depende, para un porvenir no lejano, el desarrollo o decadencia de su industria, ya que este ferrocarril está destinado especialmente a procurarnos a bajo precio los carbones que las minas de Surroca contiene en tanta abundancia, y al mismo tiempo los riquísimos hierros de que está lleno el valle de Ribas; productos ambos de primera necesidad en un país industrial,

pues, sin ellos, es imposible intentar salir de la especie de tutela en que nos tienen las naciones extranjeras». Era gran el volum de la importació de carbó: «consumiéndose en España por término medio un millón de toneladas de carbón de piedra, somos tributarios del estranjero por más de 140 millones de reales, que es mas de la mitad del desnivel entre las importaciones y las esportaciones». Consums forans que es volien limitar amb l'extracció local.

El senyor Francisco de Asís Aguilar en un parlament al Círculo Literario de Vic, el dia 2 de febrer de 1862, explica que: «Esta vía no debe parar en Vich: llámase de Barcelona a San Juan de las Abadesas y el objeto para que va a aquel pueblo no es necesario que lo manifieste. Si las minas de carbón son tan abundantes como juzgan los sabios que las han examinado, dentro poco tiempo se abrirá allí un taller inmenso y el trabajo entre San Juan y Barcelona será también grande y duradero; el carbón que baje, el dinero que suba, los trabajadores que vayan, los trabajadores que vengan, los altos dignatarios, los empleados, empresarios y estranjeros que visiten por afición o de oficio la cuenca, todo y todos pasaran por Vich que adquirirá así grande vida y movimiento. Las fábricas de Besora, Torelló, Manlleu y Roda que en tanto número y con tanta magnificencia hermosean las márgenes del próximo rio no se verán precisadas, como ahora, a suspender sus trabajos en invierno por los yelos y en verano por la sequía, pudiendo suplir el agua líquida con el agua en vapor que en menos cantidad producirá mas fuerza; la proximidad a las minas y la baratura relativa del terreno asi como la del carbón tanto mas barato cuanto mas corto el tras-

porte, hará probablemente que muchos fabricantes prefieran nuestra comarca para levantar otras fabricas soberbias».

Construir aquest trajecte no va ser una cosa fàcil, divuit anys varen passar enmig d'embolics legals. El 4 de juny de l'any 1857 és aprovat el ferrocarril de Granollers a Sant Joan de les Abadesses. El 16 d'abril del 1863 es produeix la transferència de la concessió d'Alejandro Bengoechea a la companyia dels senyors Brensing de Manchester. I el dia 12 d'agost passa a mans de la *Sociedad Anónima del Ferrocarril de Granollers a San Juan de las Abadesas*. I anem per feina: «Confirmando lo que decimos en otra sección de este periódico, nos escriben de Vich que el 23 del pasado [maig de 1863] principiaron en el pueblo de la Garriga los trabajos de desmonte de esta importante línea; de cuyo plausible acontecimiento levantó acta el escribano del pueblo Sr. Cisternas. El cura-párroco dio el primer golpe levantando con un instrumento un poco de tierra, hicieron lo mismo el alcalde y el representante de la Compañía concesionaria, y luego unos 30 operarios se pusieron a trabajar».

Però el trencaclosques continua i el dia 31 d'octubre de 1866 per real decret: «se anula la autorización en virtud de la cual existe la compañía del ferrocarril de Granollers a San Juan de las Abadesas, y se dispone que se proceda a su disolución». Després d'entrebancs, nous empresaris es fan càrrec de l'obra i sabem dels treballs «nuevamente empezados desde el día 23 de julio de 1870», però uns mesos després tot era aturat i els obrers no cobren: «Ayer hubo una especie de manifestación, si tal puede llamarse

el acto de acudir al gobierno de la provincia unos doscientos trabajadores, venidos espresamente de la parte de la Garriga, en demanda de que interpusiera dicha autoridad sus buenos oficios a fin de que se les satisfaga una deuda verdaderamente sagrada. Tal es la de sobre un mes de jornales que han dejado de pagarles algunos contratistas de las obras del ferrocarril de San Juan de las Abadesas. La mayor parte de aquellos infelices han tenido que acudir a la caridad pública para alimentarse, y se encuentran todos en la miseria».

Nous canvis de propietat; ara el 1871 es la «Compañía del ferrocarril del Norte de Cataluña, nueva denominación que recientemente ha tomado la linea de San Juan de las Abadesas, hoy a cargo del Barón Loissy de Ville». Però el mes d'octubre de 1872 el periòdic belga *Monitor des interest materiels* informe d'un altre desastre: «Una mala noticia tenemos que dar a los obligacionistas de Granollers: los periodicos judiciales de Paris publican la declaración de quiebra de la Compañía del Norte de Cataluña, y la del barón de Lossy de Ville personalmente. A su vez, uno de los juzgados de primera instancia de Barcelona ha pronunciado también la quiebra de la misma Compañía del Norte de Cataluña, que el gobierno español había rehusado reconocer. Los Sres. Busanya y Llusá han sido nombrados respectivamente juez comisario y depositario del concurso». I es traspassa la concessió i els drets als socis Fèlix Macià Bonaplata i Eugenio Brocca Sagnier.

Ara ja es posa fil a l'agulla, i superades «las causas que durante tantos años han imposibilitado la terminación de este ferrocarril», amb empenta comencen a foradar ro-

ques, bastir ponts, desmuntar muntanyes, tot amb la tecnologia punta del moment, la que subministrava la Maquinista Terrestre i Marítima, la gran fàbrica barcelonina especialitzada en construcció: «Los grandes talleres de esta magnífica fábrica, que son visitados constantemente por las personas inteligentes y extranjeros que van a Barcelona, ofrecen actualmente una prueba del adelanto que ha tenido en esta industriosa ciudad el ramo de construcción. En ellos se están terminando las grandes máquinas de vapor de 120 caballos para la fábrica de D. José Puig y Llagostera. En los patios se está trabajando con grande actividad en la construcción de los puentes de hierro para el ferrocarril de Granollers a San Juan de las Abadesas [obra de l'enginyer industrial Josep M. Cornet]; el grandioso viaducto del Congost está ya terminado en el taller, y su colocación sobre la línea está bastante adelantada. Los 30 puentes que comprende la sección hasta Vich están ejecutados conforme a los proyectos formados por el señor ingeniero de la Maquinista, habiendo merecido todos ellos la aprobación del gobierno de S. M».

L'enginyer Arturo Guasch ens explica coses tècniques de la fàbrica del ferrocarril: «El trazado de la sección que nos ocupa comprende un desarrollo de 40 kilómetros entre las estaciones de Granollers a Vich, pasando la divisoria de los ríos Ter y Congost en el punto denominado *Aguas partidas* distante 30 kilómetros del origen, donde se ha situado la estación de Balenyá (Seva y Tona), habiéndose salvado la mencionada divisoria con un desmonte de poca elevación, y sorteado los accidentes del terreno de modo que sólo hay en toda la línea dos túneles de cortas

dimensiones. Con el indicado desarrollo de 30 kilómetros se salva el desnivel de 435 metros entre Granollers y la estación de Balenyá, resaltando por consiguiente una rampa media de 14 1/2 milímetros por metro: tan sólo se encuentra dos rampas de 20 milímetros en una longitud total de 4.400 metros, alcanzando las horizontales reunidas una extensión de 2.400 metros y variando las restantes entre 10 y 18 milímetros; no habiendo ninguna pendiente al objeto de no perder altura. Entre Balenyá y Vich, e sea en los 10 kilómetros restantes, el desnivel es de 92 metros, repartido entre tres pendientes de 15 milímetros que juntas suman 3.430 metros, y el resto, deducidos 2.500 metros en horizontal y 600 metros en rampa de 7 milímetros, lo forman pendientes que varían entre 6 y 12 milímetros. De lo dicho se deduce que el objeto principal, a que ha obedecido el proyecto, ha sido evitar el empleo de pendientes superiores a 15 milímetros, forzando las rampas hasta 20 milímetros en atención a que según todas las probabilidades imaginables, el tráfico ha de ser mucho mayor desde San Juan a Granollers que de este punto a aquel; y por consiguiente que las locomotoras que en el descenso arrastren los convoyes por rampas de 15 milímetros, remolcarán todo el tráfico de subida aunque hayan de vencer rampas de 20 milímetros.

Las estaciones, lo propio que los puentes con tramos metálicos, están situadas todas en horizontal y distantes del origen. La Garriga 9 kilómetros; San Martín (Abella y Ayguafreda) 19 kilómetros; Centellas, 24; Balenyá, (Seva y Tona) 30, y Vich 40 kilómetros. En los nueve primeros kilómetros, o sea entre Granollers y la Garrriga, el trazado

es fácil; y si bien atraviesa algunos barrancos que exigen obras de bastante elevación, la mayor parte de ellos llevan poca agua, aun en épocas de aguaceros. El trayecto comprendido entre la Garriga y Centellas es el que ha ofrecido verdaderas dificultades, en él se cuentan, además de un número muy crecido de obras de grande elevación, considerables remociones de tierra y dos curvas de 300 metros de radio, para unirse lo más posible a la ladera del Congost. En el kilómetro 11 se atraviesa por primera vez el rio Congost y al mismo tiempo la carretera de Barcelona a Vich y Ribas por medio del magnífico puente-viaducto llamado de Can Palau, y formando por cuatro tramos metálicos, dos centrales de 38'80 y dos estremos de 32'10 de luz cada uno hasta el kilómetro 12, donde está el segundo paso del Congost, o sea el puente-viaducto de Can Mas, se compone de dos estribos con muros vueltos y un tramo metálico de 32'40 de luz, viene luego el segundo paso de la carretera, donde se ha construido un pontón oblicuo de 6'00 de luz recta con muros vueltos y tramo metálico; y a continuación el túnel del Figueró de 90 metros largo; saliendo del mismo para atravesar la carretera por tercera vez con un tramo metálico de 16'83 de luz, al que siguen cuatro arcos de 5'712 luz para venir a continuación un tramo metálico de 38'50, y a pasar el tercer paso del Congost o sea el puente de Gall-hi-can, a una altura de 17'88 del fondo del rio; alcanzamos en el kilómetro 17 el túnel de Fontmolsa de 150 metros largo, para entrar, precedido y seguido por un gran terraplén, en el viaducto de Fontmolsa, compuesto de 11 arcos de 10 metros de luz cada uno y 22 metros de cota hasta la rasante. Desde Ayguafreda has-

ta el kilómetro 12, hay varios desmontes de 10,12 y 20 metros, de altura que llenan otros tantos terraplenes; y en este punto, atraviesa el torrente Rosell con un tramo metálico de 30 metros de luz y 19'13 de cota, para alcanzar con otros desmontes insignificantes la estación de Centellas».

El mes de maig de 1874 una màquina fa per primera vegada el trajecte de proves. La inauguració del tren de Granollers fins a Vic va ser el 8 de juliol del 1875. I llavors en pocs mesos es va produir una circumstància que ningú no havia previst. Acabem de llegir a un enginyer dir que: «según todas las probabilidades imaginables, el tráfico ha de ser mucho mayor desde San Juan a Granollers que de este punto a aquel», per l'interès industrial que motivava l'obra. Però no va ser així, i tot i que: «jamás se pensó en que el ferrocarril de Granollers a San Juan de las Abadesas pudiera considerarse como un camino de viajeros y ha resultado sin embargo que lo es».

Només el mes d'abril del 1876, en plena primavera, varen ser 12.839 els viatgers que compren bitllets, un gran èxit. I això revoluciona els poblets mínims de pagesos perquè amb el tren arriben els turistes de la capital i tot va canviar. El que no va canviar va ser la tradicional activitat dels lladres del Congost, que es va adaptar als nous temps: «El robo se perpetró entre las estaciones de la Garriga y Aiguafreda, estando el tren en marcha, los autores del robo de las 2.000 pesetas eran los carteristas apodados Chayal y Lecherín».

Ara anem a trobar un bon amic, en Santiago Rusiñol i Prats, que té vint anys acabats de fer i encara ningú no sap – i ell tampoc–, que serà un homenot amb els pinzells. Li

agradava conèixer el país i visitar recons amagats, i un dia de l'any 1882, amb els de la colla de *l'Associació d'Excursions Catalana*, es dirigeix a visitar *Lo castell de Centellas* i ho explicarà en el butlletí de l'entitat. Però és que hi va amb tren. Paraules romàntiques escriu: «Lo tren comensa a pujar en aquest indret, y passat un pont molt alt, entrém en lo Congost. Aquest es lo nom de una estreta fondalada que, tancada per una part per lo Tagamanent y per l'altra per una continuació de montanyas de formació original, talladas com ab regle en llur cim, deixan pas a una riera que donant continuas voltas a que l'obliga lo desnivell, forma variats paissatges que s'enmirallen en l'aygua que corre sobre un llit d'arena finíssima y colorits palets. La máquina, suhant fum y trayent foch per la boca, atravessa desmonts, passa terraplens, y, pujant sempre, nos deixa temps sols de gosar del país, pero no de véure 'l, puig al anar a fer algun comentari sobre la boniquesa del lloch, una montanya tallada s' introduheix en nostra conversa tapantnos la vista ab sa feixuga esquena. Atravessem un pont al compás d'un traqueteig de ferro y ab los ulls oberts quedem a las foscas. ¡Passem un túnel! Al sortir a la llum, lo primer que veyem es lo poblet del Figaró ab sas hortas y casas escalonadas en la montanya. Aixís entre paissatges grandiosos arribem a Ayguafreda y rodejats de punts de vista de divina entonació nos acostem a Centellas. Efectivament, prompte, sortint lo tren dels altíssims desmonts, que la má del home ha obert en lo cor meteix de las rocas que ab forma com de inmensos prismes de diamants s'aixecan a abdós costats, aixampla las alas y esbategant se llensa coronat de blanca fumareda en l'ample es-

pay que li presenta la planúria; nostres pulmons respiran l'ayre suau de la montanya y nostras miradas ab goig contemplan al lluny lo Matagalls, lo Canigó y lo Puigmal, las tres grans metas dels catalans excursionistas. Una llarga filera de montanyas, formada d'espadadas y cendrosas rocas, rodeja una planúria ab forma de amfiteatre; al bell cim de la més inexpugnable penya s'aguanta un castell feudal ab artísticas ruinas y assentada en las gradas se veu una vila a quals portas arribem en menos temps del de despendres un sospir. És Centellas .... ».

I ara un altre viatge vuitcentista: «Del trajecte vàrem quedarne sumament admirats. Indubtablement durant lo camí de la Garriga fins a Centellas no s' ofereixen al viatger mes que verdaderas bellesas de la naturalesa: ho son, aquellas colossals montanyas que al lluny se vehuen de Tagamanent y Pla de la Calma; los mes proper y espadats cims de Bertí, Montmany y Puig-graciós, ab sas ramificacions, per cuals talladas rocas atravessa corrents lo tren com si fos mal esperit inventat pel geni modern per anar a destruir la antiga y dolsa soletat de sas bellas afraus y torrenteras; l' encantador poble del Figaró assentat sobre 'l rocam tot formant capritxosa escalinata, digne de figurar en lo llens del mes inspirat de nostres pessebristas; lo riu Congost, petit encara en aquellas encontradas, pero sempre poetich, serpentejant per las voras de la via, acaba de donar hermosa varietat al quadro».

Turistes al Congost

A les portes del Congost hi ha l'antic poble de la Garriga, medieval història d'aigües termals i objecte de l'interès de forasters malaltissos. Activitat que pren força el 1840 amb el balneari Blancafort, recinte modern i adequat a les expectatives dels que cercaven el confort que no tenien. I no para d'anar-hi gent a la Garriga, i l'any 1874 són els banys Martí que inicien l'activitat, comptant que el tren portaria més persones tronades, clients esperançats, refugi i consol.

I amb el tren que comença a treure fum l'any següent s'engega a ple rendiment l'època dels turistes. Els que ho podien pagar venen a fer-se delicats tractaments termals, però és que també hi venen a passar l'estiu. I necessiten sostre. De lloguer, els menestrals anaven, però els senyors no. Als que no els venia d'aquí es fan construir cases, i que siguin grosses, per fer-se notar. Les dues primeres dècades del segle vint unes setanta mansions més o menys modernistes edifica l'enginyós arquitecte Manuel Raspall. El seu pare era un *indiano* que havia fet els diners amb el cacau i la xocolata, i ho dic perquè l'obra del seu fill té un cert aire de pastisseria, que feia posar contents als que pagaven.

I tots ben avinguts, festes boniques a l'empara de les cingleres: «En les dances de l'envelat, dances, en les que prengueren part en amable democracia, les filles de distingides families barcelonines, les filles de la Garriga, senyores y menestrales, y les pagesetes de aquelles rodalies, que havian acudit d'arreu: de l'Atmella, del Figaró, Ayguafreda y los sots feréstechs, dels plans de Les Franqueses y Gra-

nollers, de tot el verdejant Vallés, dels cims de la Garga, fins a les grisors de Centelles y Balenyá y donaven bo de veurey'ls vestits clars, com rihentes paletes, se maridaven en gasses y satins, com les sedes y les batistes y'ls percals y'ls texits fins, de colors vius, qui tots vestian escayentes jovenetes. Car la vida d'estiu, té aquestes aproximacions que no resulten may molestoses ni son causa d'enveges. Finalment, la Garriga, enguany, ha sigut niu de festes alegres y de divertiments de bon gust als quins han fet un march escayent la verdor de les montanyes entre les que reposa la bonica poblacioneta del Vallès, a la entrada del poétich Congost remorejant d'aygues y coronat de boscos, y les hermoses y variades construccions que de día en día van embellint la Garriga, fentne un lloch d'estiuheig predilecte dels barcelonins».

Però amb l'empenta del tren el neguit dels forasters no s'atura a la Garriga, arriba més amunt, al Congost, que volen tots descobrir paratges inèdits. Al Figaró, és el mil nou-cents que els de la capital troben el racó de quatre cases, ple d'horts i amb aigües feréstegues, d'allò més recomanable per fer salut. I si l'estiu de l'any 1904 eren trenta les famílies que hi pasturen, el 1912 ja en són vuitanta. I és un neguit de noves edificacions i boniques torres que fa també fa l'arquitecte Raspall.

Consolidada la situació turística l'any 1921 obra l'hotel Congost, per endreçar tanta gent que venia. I pugen els preus dels solars i edificis, en una petita bombolla immobiliària que alimenten la gent de ciutat amb duros a la butxaca. I els pagesos a cobrar, que feien més diners amb la venda del tros que no treballant durant dècades. Els se-

nyors, per fer-se companyia, enceten un casino l'any 1917, és una tertúlia tocada de «romanticismo ochocentista», que diu un que s'hi acosta. I és que en aquells paratges del Figaró, com escriu un foraster: «todo se desenvolvía aún en medio de costumbres casi podríamos decir patriarcales».

El turisme al lloc del Tagamanent era d'una altre manera. Dalt les muntanyes hi ha la gran masia de la Figuera, del segle dotze. Tot i que els amos eren pagesos i vivien de les feixes, tenen a la casa una mena de refugi i hostal per aixoplugar els capricis dels forasters. I a finals del segle dinou hi varen començar a pujar senyors de Barcelona a fer salut, com solia dir la gent de la casa. Alguns hi anaven a caçar i d'altres hi feien estades sanitàries o d'esbarjo. Entre ells gent de molt de renom, com Lluís Millet, Amadeu Vives, Santiago Rusiñol, Ramon Casas, Lluís Via, Josep Pijoan i Joan Maragall, que pujaven amb matxos el desmesurat desnivell des del Congost. I segur que s'acostaven a la capella de Sant Isidre de l'any 1623, mínima i bonica, a penedir-se dels pecats.

A l'Abella també aprofiten l'avinentesa, la música dels temps, i els amos del gran casal de l'Oller varen veure pessetes en tota aquella gent que baixava del tren. Arrenquen els tomàquets i els enciams i venen trossos a forasters que volen fer cases a soleia del Bertí. I va creixent la colònia a inicis del segle vint, amb edificis de tots colors, i molts de teulada punxeguda, que encara adornen amb bon estil la contrada.

Aiguafreda no queda enrere en la cosa turística, per fer contents els senyors de ciutat. Una iniciativa és l'obra de la

colònia d'estiueig de la Llobeta, vora la masia del mateix nom, a la sortida cap a Vic, i formada: «per una desena d'edificis destinats a segona residència amb trets d'estil modernista, eclèctic i noucentista, un casino, diversos jardins i llocs d'esbarjo i una capella d'estil modernista dedicada al Sagrat Cor de Jesús, de la que es va posar la primera pedra el 1904 amb la presència del bisbe de Vic, Josep Torras i Bages. La Colònia també disposava d'una tartana amb la que es feien els desplaçaments fins a l'estació de tren. L'any 1906 es va construir una vivenda senyorial d'estil modernista, projectada possiblement per Manuel Joaquim Raspall, i que portava el nom de Villa Francisca. La seva façana principal, amb el capcer de perfil sinuós, i la torre adossada són una de les més característiques de la Llobeta i estan decorades amb motius florals i animals». També s'edifiquen torres al poble i sobre la carretera de Vic. Molta vida que donava la gernació alegre de canalla i senyorasses de marits que es queden a la capital, que el negoci s'ha de vigilar.

Vet aquí un simpàtic viatge d'una colla d'amics. Catalans romàntics i l'alegria de viure: «Acomodats dalt de la tartana de'n Joan del Hostal (l'ordinari més trempat del Vallès), tirada pe'l caball que guanyà lo premi en las carreras de nostre poble lo dia de Sant Antoni, 'ns dirigirem a mitja tarde à la terra de las noyas macas; a Ayguafreda; a la festa major.

Carretera de Vich amunt, la tartana no tocaba de rodas a terra, y això mateix feya que corres l'ayre suficient pera contrarrestar la cremor de l'estufa del Cel. Passat l'atrevit pont de ca'n Palau, qu'es lo pont més important de la via

fèrrea de Sant Joan, guanyàrem a galop del caball sempre la recolzada que forma la carretera entrant en lo Congost: dit pont es la línea divisòria del Congost y lo Vallés. Vàrem passar de llarch per la Passola, crusàrem altre cop la via del ferrocarril prop de la Foradada, deixàrem Callicant y seguint las esses del terreno tornàrem a trovar l'altre pont del carril poch antes de passar devant del Gorch bullidor de la riera que segueix sempre paralela a la carretera, y férem parada en lo pintoresch poblet de Figaró, mitj quartet escàs pera fer lo cigaló y beure l'aygua més regalada d'aquests encontorns.

Reprenguérem la marxa envers a Ayguafreda, y després d'haver deixat endarrera a Pareras del Pla, Santa Eugènia, lo Torn, lo Fulló, la Pedralba, la Torre, Font Molsa y altras casas solitarias que's trovan a dreta y esquerra de la carretera, arrivàrem a La Abella y déu minuts més tart a Ayguafreda: un viajet curt y deliciós.

De tothom es admirada la feréstega comarca que dóna títol a eix periòdich. Contemplant desde la carretera las vessants de las montanyas que la enmurallan, ab aquells imponents singles de formas fan fantàsticas que serviren de castells inexpugnables als fanàtics soldats de Carlos VII, sigui qui sigui queda ab la boca overta, meravellat y confós, casi tant per aquella, inmortal obra de la Naturalesa, com per las obras gegantinas dutas a felís terme per la empresa constructora del ferrocarril de Sant Joan de las Abadesas; la qual logrà extendre los rails en paratjes que sembla impossible siguéssin practicables. Los ponts, terraplens y desmonts del Congost pregonan en véu molt alta lo incalculable progrés de la inginyería moderna.

Aiguafreda. La Abella. La primera cosa que va acudirnos al magí al arribar a Ayguafreda fou un bon brenar: a ca'n Calixto (una de las millors casas per menjar bé y barato) encarregàrem dos pollastres ab xamfayna y tres de rostits, ademés d'un conill ab salsa. Mentre preparaban la teca vàrem recorre'l poble, que, per cert, no té rés de particular: vàrem fer la bola en la eixida del cafè de'n Farrés, movent molta gatzara, y després d'haber donat una volta per l'envelat y d'escoltar una espècie de sinfonia tocada per la Banda municipal (varen dir) de Vich, que va fer venirnos mal de ventre, y acabat un parell de balls, com la gana apretaba, resolguérem donar pressa a la casa de menjar, perquè paressin taula ben aviat, puig teniam intenció d' entornarnos a entrada de fosch.

Dessota d'un emparrat y ben servits per la dona de'n Calixto, que, dit apart, es una bona mossa,'ns assentarem al voltant de la taula presidida pe'l més gueto de la colla, qu'era 'l senyor Francisco, un senyor de Barcelona que cau de bondat. Eram nou tranquils contant lo tartané, distingintse tant per la casusssa com per la tranquilitat 'n Mariano del Bach, forné del poble, y 'n Milio, l'esparter, qu'es un gat dels frares. Tant 'n Peret de la Catarina, com 'n Jaumet de ca'l Xich, 'n Pepet de ca'l Feliu, 'n Ramon de ca'l Cabo y un servidor, secundàrem als companys fent brometa y ganeixant de debò. Una mica de fruyta y quatra ametllas torradas, acompanyanthi un glop del dols y una copeta de la fluixa foren 'ls postres del brenar, que va ser de primera.

Passats comptes antes d'alsarnos de taula, 'ns despedírem de la festa major d'Ayguafreda, ben tips; y a la fresca,

entre dos llustres, la tartana ab nosaltres a dins desaparagué com un llamp carretera avall, mentres cantàvam y reyem com uns ximples, fent l'estació de costum en lo Figaró. Entre vuit y nou del vespre y cantant lo 'Jant petit com balla', vàrem entrar a la Garriga, disposats a tornar a brenar a Ayguafreda qualsevol altre dia».

Nous temps. Carreteres, estacions, hostals i *menjar bé y barato*.

Dos camins a Vic

Hem sortit del *paso fatal* del Congost i trobem les cases del veïnat de Sant Antoni, al costat del camí real: l'ermita del sant, patró de traginers, que ara han canviat de lloc per les carreteres modernes; l'hospital que la caritat del baró de Centelles hi havia establert, un molí, un hostal i molta pols, sota el sol d'agost que algunes fotografies antigues encara fan sentir. Després, la poc estimada pujada de Sant Antoni, que de fet no era gran cosa i et pujava en quatre gambades on s'obre la plana de Vic, de turons rossegats, boira malaltissa, camps grocs el mes d'abril.

Un viatger vuitcentista ho veu així: «la llanura conocida en Cataluña con el nombre de Plana de Vich, extensa plaza encerrada por el perímetro casi oval que forma una cordillera de modestos cerros, detrás de los cuales levantan otros más orgullosos la cabeza formando la pintoresca escalinata que termina al S. en las altas crestas de Monseny, al N. en las más altas todavía del Pirineo, al E. en las de Collsacabra y del Grau y al O. en las de Gurb, Montanyola y Collsuspina. A veces los vientos salvando las montañas que forman el alto muro de esta llanura o viniendo encauzados por las estrechas bocas abiertas como expresamente para darles paso, llegan a la llanura, y cogen la tierra, y la arremolinan, y la arrojan lejos o al aire formando una nube de polvo que parece llenar lodo el ho-

rizonte. Mas esta superficie no es enteramente plana: divierten la vista del observador una multitud de cerros de variada altura, ya cubiertos de menuda yerba, ya de toda vegetación desnudos, y varias lomas que la cortan en direcciones diferentes».

L'any 1787, Zamora ha arribat al veïnat de Sant Antoni, es queixa de «la pesada suvida» i explica que «todo este camino está sobre mármoles negros y algunos otros colores». Anem, doncs, a trobar la pujada amb ulls del segle, però no hi és, que l'han escapçada per fer ampla la carretera. Una pista ens puja dalt del turó, que conserva restes notables del camí medieval, uns centenars de metres de recorregut. Hi ha fragments de paviment enllosat i algunes pedres fora de lloc, escampades pels marges del camí. Notables els murs de contenció i els guarda-rodes; una troballa de l'obra dels enginyers antics.

La part alta, després de la pujada, es deia el Pla de les Forques, perquè era lloc molt apropiat per executar-hi malfactors, i deixar-los a la vista dels que passaven pel camí. A només quatre passes, al lloc de la Casanova, es trobava una cruïlla: a l'esquerra pel camí real que anava a Vic tot passant per Tona; a la dreta, un altre camí real, més antic, que també duia a Vic, i que a vegades en diuen camí d'Aiguespartides, de Torrellebreta, de l'hostal dels Frares o de Taradell.

Això dels dos camins per anar al mateix lloc es deu a la voluntat del rei Jaume I, que l'any 1274 mana canviar la direcció d'entrada a Vic. De sempre es feia pel carrer de Sant Francesc i el pont de Queralt, però ara vol que es faci pel carrer de Sant Pere. I un nou camí es va obrir pels de-

sitjos del monarca. I això perquè els lladres no deixaven viure els viatgers, de tants malfactors a l'aguait, i es creia que, amb el nou trajecte, la cosa havia de millorar, però tampoc.

El camí real antic

De fet, estem trepitjant la ruta romana d'Ausona, tal com ho demostra el mil·liari trobat a la teuleria Albanell, al costat del camí, vora Vic. Un llarg trajecte traçat en línea recta fa segles. I arribem als Hostalets de Balenyà, que es diu així perquè hi havia un servei de tanta necessitat per als qui anaven de pas. Amb el temps, el nucli va créixer quan obra botiga el ferrer i el fuster, i altres. Poques cases a l'indret, que ara ha crescut, però tot és modern i anònim. Només hi ha l'ànima pretèrita al carrer Serrat, estret i ple de cases modestes del segle divuit, anys de feina per tothom. De fet, el Balenyà medieval és lluny d'aquí, als voltants del santuari de la Mare de Déu de l'Ajuda, però els hostals es van situar al llarg del camí públic, que amb el anys van acabar donant nom a l'indret. El primer és de mitjan segle setze; més endavant n'hi haurà d'altres, com el d'en Pujol o el d'en Muntanyà.

El baró de Maldà hi passa el setembre del 1808, mentre fuig dels francesos que entren a Barcelona: «Lo Francesc féu sirgar les tres mules en lo birlotxe, i nosaltres continuant sobre les cavalcadures fins als Hostalets de Balenyà, aon anàvem a fer alto per dinar, i allí descansar fins a

dos quarts de quatre de la tarda per la sortida a la ciutat de Vic».

Entre camps, anar a trobar el veïnat de pagès de la Cogullada, també situat a tocar del camí real, de poca consideració, però hi ha una casa del segle divuit. Camps a llevant i a ponent: natura generosa treballada per la mà de l'home; i avui que hi passo, tot és verd i espera que el sol ho deixi apunt per a la sega. Trobo a l'esquerra el mas de l'Hospital, prova definitiva que som en un camí amb segles al darrere. En aquell temps, un hospital de pelegrins era un recinte que no només acollia malalts, sinó els que anaven de pas; tota mena de gent hi trobaven un llit i alguna cosa de menjar. Antiga propietat medieval del monestir de Sant Llorenç del Munt. Camps i més camps amb l'horitzó llunyà, que a peu fa goig, sota el cel blau.

Travesso l'imperceptible rec de la font Tordera, però vells mapes diuen que és la riera del Gorg Negre, i per passar-la hi ha un pont de fusta. Ara arribaràs a les cases de Sant Miquel de Balenyà, que abans no hi eren; són de fa quatre dies, edificades en arribar-hi el tren el 1874.

Seguir el camí, que és la carretera. Una volta ens acostar al mas d'Aigüespartides, però ja no hi és; i cal trobar un camí per trepitjar el trajecte històric. Cal seguir-lo, sempre al nord, i a tocar del mas de Torrellebreta. No em canso de les planes sembrades, camps i més camps, perquè d'esperit soc de pagès; que a les costes d'Argimon, al Fluvià, fa cinc segles els meus treballaven la terra. Amunt i sempre pla, però de sobte hi ha un tros mig perdut i la via del tren el parteix. El camí hi és –més o menys– però no és recomanable tocar-lo. Convé fer una volta per la plana de

la Coromina, després de Torrellebreta, i anar a trobar la vellúria prop del mas Blanquers, a l'altre costat de la via. Segueix un bon camí que no deixarem fins a Vic.

A poques passes, trobo un lloc sòlid: l'Hostal dels Frares, que ara és una casa particular, però durant segles va fer la vida més fàcil als qui anaven amunt i avall per força, perquè això d'anar a veure mon per curiositat no era conegut, encara. Hi ha notícies del segle disset, quan eren els amos frares dominicans. Aquí, en l'època dels vehicles de transport, era lloc de parada de les diligències. Camps harmònics, aviat les cases del Gurri, un espai d'habitatges lluents i polits, acabats de fer. Continuo per un entorn agradable, un viarany fa poc endreçat i assenyalat amb el rètol d'honor que explica la seva antigor: *Camiral*.

Cal passar el pont de la riera de Tona, que quan plou no és poca cosa. I aviat, a la dreta, el mas Albanell. Per la zona, mapes vuitcentistes assenyalen algunes teuleries, activitat molt útil en temps de negocis, que tothom construïa cases. De mica en mica s'acosta la gran ciutat, i les urbanitzacions de casetes clòniques ho anuncien. Mig amagada, en fa aturar una petita creu de terme, de pedra, discreta, potser gòtica. No deixarem les cases, tot buscant l'antic torrent de Sant Jaume, que tots els papers antics diuen que és aquí, però no hi és, amagat sota carrers. I encastades en un edifici, lamentables, les restes de l'ermita de Sant Jaume. Un arc medieval de mig punt és consol per al caminant que remena la història, aquí s'hi hauria de posar mà.

El trajecte que trepitjo és exacte i precís, que hi caminaven en temps de guerra i pau fa segles, però ara són ca-

rrers de Vic on viu la gent. Una capella poc antiga, l'església de la Guia. I hem arribat al carrer de Sant Francesc, l'entrada medieval. Es estret, llarg, que no s'acaba mai. De cases que gairebé es toquen, alguna llinda del set-cents de pedra picada, i una de fusta; poca cosa per la memòria. Tot sembla de fa quatre dies, o cinquanta anys, o cent. Només l'estretor i el traçat recorden els segles foscos. Massa cases tancades i deixades, i un aire d'aquí no-hi-vull-viure. Territori oblidat, menystingut. De nit, ha de fer angúnia passar-hi.

Trobaràs una font que ajuda el vianant, la teulada que m'agrada, detalls de colors. Una església també massa moderna, i és la del Roser. Arribem al pont de Queralt, del segle onze, i això és una altra cosa, pedra sòlida i noble, gastada, rosegada. Ressò de pagesos, cavallers, soldats, i el bisbe que vetlla per tots. Al davant, les adoberies desordenades, imatge trista de vida antiga i esforçada.

Francisco Zamora, l'any 1787, explica que: «hay una calle que se comunica por medio de una puente antigua sobre el Merder, y allí está el hospital de peregrinos». Aquest hospital es va fer al segle tretze, juntament amb la capella de Sant Bartomeu. Un pergamí, que es guarda a la catedral de Vic, ja ho diu ben clar l'any 1146: «a meridie in aqua de riu Merder» —o bé «rivo merdario», com citen papers encara més antics—, i així és com ho devien veure. A la vora del riu hi havia l'hospital, no només per als pelegrins, sinó també per guarir els malalts de lepra o per enterrar-los. Quan l'epidèmia posa la vida o la mort a debat, les muralles serveixen per tancar la por. Amb tantes coses vistes, ja podem entrar a Vic, ciutat.

El camí real per Tona

El camí real cap a Tona sortia de la Casanova i travessava els Hostalets pel carrer Major. Poca cosa ho recorda: una casa amb porxos a la part alta, la llinda que assegura que en Josep Verdaguer el 1781 va aixecar el domicili, i una altra del 1789 signada per en Jaume Prat. De les llindes, en parlo ara mateix. Ara, en deixar el poble, el camí s'ha perdut. Passava a ponent de la masia que queda a l'esquerra, a tocar de la porta de Torremirona, i després pel mig dels camps. Les particions dels cultius, visibles a les imatges aèries– encara recorden el traçat antic del camí. Més enllà, en un teixit de carreteres, i a pocs metres abans de la pista que passa per Can Moianès, hi ha restes ben conservats del camí medieval, ara cobert d'herba. Hi passo incert, però és que vull seguir les petjades dels reis i de tants que varen marcar d'història la ruta ausetana.

Després d'aquesta masia, entre camps trepitgem la vellúria fins a Tona. Colors grocs a la primavera i records d'una guerra en aquesta plana que mai no s'acaba, veïna del cel blau i sota els cingles que conec pam a pam. Perquè, quan plou, vaig a veure un salt que pocs saben i el panorama de Vilageliu, trencat de verds, amb l'ombra llunyana del Pirineu.

Can Tarabau a la dreta, una masia que encara podem tocar i que a vegades servia d'hostal, i és el baró de Maldà que explica què li va passar el dia 12 de novembre de l'any 1808: «entràrem a casa Taravau a descansar allí dintre d'anar eixarrancats sobre de les cavalles i jo sentint ja lo pes dels seixantados anys que porto sobre. Vegérem molt

bé de Déu, allí dalt en los aposentos, bons llits i acomodats que ens prometien, per abrigarnos bé del fred al jàurernos hi per dormir, bon foc per escalfarnos en la cuina al mig de la llar, ab son escó per seure i àdhuc jaure. Amigos, quin sopar nos donà la filla del Valentí de Vilalta, que casi fou sopar de bodes ab tan bona vianda, no sé si después de l'enciam; colomins o perdius ab suc, camp de batalla; cassola de peus ab crosta d'ou dolça, menjar blanc; bon pa i vi i bon profit a tots los de la taula i als demés en la segona cuina, immediata a l'escó i al foc, al mig que penjava la caldera, haventnosenhi anat a escalfar antes d'escalfarnos millor en los llits». L'endemà, tasten les alegries de la boira: «A set hores hem eixit d'aquella casa en Tona, tan emboirats llavores que així vèiem lo camí que començàvem: per perdre'ns, i a tropessar i caure de l'animal algú, trencars'hi la nou del coll, casi no divisant los arbres, sentnos cel i terra tot una espessa boira».

Caminar al costat del mas dels Ginebres, parets de terra que ensenyen el pas gastat, i et trobes com en una de les carreteres dels anys cinquanta amb plàtans generosos, que la primavera es transformen en un túnel vegetal. Seguir endavant, i a quatre passes s'arriba Tona, que es travessa pel mig, pel carrer Nou, el de Barcelona i el Major, la ruta antiga, ara plena d'edificis i gent. Entorn medieval, format de masies esparses i un castell que vigila dalt del turó, i a sota, com en tants altres indrets, es va anar configurant un nucli actiu, de cases veïnes crescudes al pas del camí real vigatà, i va ser cap el segle setze, amb el ferrer i el forner, i tantes persones treballant. Ara és ruta moderna de cases anònimes que potser miraran curiosos

d'aquí mil anys si les parets aguanten, però he vingut avui diumenge de sol estantís i la tarda plourà, a veure què es conserva del passat. I he quedat amb la boca oberta, gent de Tona, amb el tresor potent i oblidat en la ruta real.

Tot just entrar a, mà dreta, hi ha un bell conjunt de cases setcentistes, amb llindes que van del 1786 al 1800. I una porta adovellada de l'any 1558; més endavant en trobarem algunes més d'aquestes portes medievals de punt rodó: del 1562, del 1635 –que es va fer construir en Pere Blanc– i Can Codina, del 1646, que ara hi reposen els avis. Fixem-nos que aquestes portes tant boniques es deixen de fer, més o menys, a inicis del segle divuit, quan es passa a construir les portes amb llinda horitzontal. D'aquestes, a Tona, n'hi ha moltes, i fins i tot una del 1682, que ja anuncia el nou estil.

Un patrimoni important, el que tenen aquesta gent: cases d'un alt, amagades entre mostres contemporànies que oblido. Llindes del 1753,1765, 1773, 1779 i 1801. I això vol dir que la segona meitat del segle divuit, sota la mirada patriarcal dels borbons, va ser un bon temps pels de Tona i per tota Catalunya, pacificada i treballadora: pagesos als horts i a la vinya, comerciants que no paren, artesans enfeinats amb les eines i els barcos que s'enduen mar enllà tantes mercaderies.

Entrant al nucli de la ciutat, sempre trepitjant el pas del camí real, hi ha cases de gent que va fer diners el segle dinou, amb detalls modernistes. Però he vingut a buscar cosa més antiga i passo de llarg. Tona. De sobte, la descoberta d'aigües medicinals l'any 1874 que tot ho regira. I de seguida obren la porta lluïts balnearis, molta gent s'acosta

i els més rics aixequen torres de fantasia, que encara toquem. Alguna casa als carrers també fa pensar amb els diners que varen caure a les butxaques vilatanes.

Anem deixant enrere la població i passem a tocar del bell edifici de la Ferreria, enmig de florida generosa de verds i olors. Corriol feraç que em porta a Can Xic de la Font, masia derrotada amb les costelles a l'aire. De fet, una classe d'arquitectura del fang, que va aixecar tantes habitacions arreu. Més camps, amb la vista als turons decorats de pedra, i passar per Comions de la Creu. Aquí hi ha un tram de la carretera antiga que duia a Vic i, al costat, un camí acabat de fer al costat per vianants i ciclistes. Hi passo, però després d'una cruïlla que mena a un edifici industrial; a la dreta podem observar i fer quatre passes pel camí medieval, però la vegetació no et deixa saber més coses. Mentre avances pel camí nou, tens al costat, a dos metres, la ruta històrica. La veus, perquè està ensotada per l'erosió, però aquí no hi entra ningú.

Passo pel darrera d'una formatgeria i cap el mas Garet, decidit, endavant. Però una colla de gossos feudals m'indiquen que no he tingut una bona idea, i desfaig el camí. Toca seguir les indicacions de la cartografia més antiga, que em diu que el camí real passava, i que encara en queden restes al costat del mas Garet, a llevant de Can Pancheta i uns cent metres davant de Can Rotlla. Aquí el podem identificar sota un llarg talús que s'acosta a la carretera principal d'anar a Vic.

El camí passava per l'hostal d'en Valls, que és aquí mateix, a l'altre cantó de l'asfalt, i el seguim a tocar d'unes edificacions agrícoles fins a un indret d'història antiga i te-

rrible. És l'hostal del Bulló, de passavolants desde el segle setze. El 1787 Francisco Zamora s'hi atura i no en queda content: «el mesón del Bollo muy malo, pero famoso por la prisión que se hizo en el después de un terrible choque de la quadrilla del famoso Sarrallé con sus onze compañeros de los quales se ahorcaron la mayor parte a poca distancia». Després el camí és ple de vegetació, i un munt de carreteres i cruïlles l'han desfet. El tornem a trobar a la plana de Malla, que passa davant un altre racó de menjar: l'hostal de Can Paella, que és només de fa dos segles. I és que no donaven l'abast els cuiners amb la clientela que volia menjar i a vegades reposar una mica.

La plana de Malla és potent i l'església un rovelló. Per aquestes latituds, l'any 1600 assassinen pel camí l'ardiaca Pau Fabra. Un criat ho explica: «Quant forem a Tona lo sol se pongue y axi nos ne veniem tots dos de companyia y dit señor Ardiacha mon amo anava a la ma dreta y jo li anava quasi al costat a la ma esquerra un poquet de darrera, y quant forem mes enlla del Coll de Malla y mes ensa un poquet de un coll que y ha jo vegi tres homens que lo hu era un home petito y los dos eren un poquet majors y me aparegue que lo hu aportava una capa de pastor roja y lo hu de dits tres homens aportava uns calsons verts y dits tres homens aportavan capas de pastor abrigadas y no se ni puc dir de que anaven vestits u de que no, y dits tres homens anavan de devant nosaltres un poquet y venían assi a la volta de Vic y anaven poc a poc y lo hu de dits tres homens se gira un poquet de rahull pera mirarnos y se capfica lo sombrero en lo cap y lo hu de dits tres homens aportava un pedrinyal al coll que no se ni puc dir de quina

mida era ni de quina no, y se posa a la una banda de cami y los dos se posaren a la altra part de cami, y axi dit señor Ardiacha y jo passarem per lo mig de dits tres homens, y mentre que passavam lo dit señor Ardiacha los saluda, y jo no se si li tornaren la salut o no, y a mi me aparague que los cabells se me alsaran en lo cap y en ser passats encontinent sentí dos colps de pedrinyal y que casi lo un tret aconsegui lo altre, y en haver tirats dits dos colps de pedrinyal dits tres homens se posaren a fugir per uns blats enlla y dit señor Ardiacha digue: mare de deu nom desempareu, mort som, confessio, confessio, y axi los dos corrent ab les mules arribarem a una caseta quey ha prop lo cami real, que no se com se diu». I aviat va morir .[6]

Llarga ruta de cereals i colors variats. La terra, crua, quan no hi ha res; les tiges i les roselles, quan la primavera s'obra; el groc del dia abans de la sega, quan el sol mana. Anem entre els masos Pla d'en Malla i Cirera, i cap a la Torre d'en Bru, de safareig setcentista, llinda més antiga i una torre de vigilància medieval, que els que passen no són de confiança. Després, el camí passa per sota l'autovia i enfilem Vic, per carrers plenament integrats en la trama urbana. Però el carrer del Remei va créixer al costat de la ruta medieval: serveis d'hostal i ferrers, i encara hi ha cases del segle divuit –quin segle–, amb elements de pedra: finestres i portals, i un que diu 1789 –quin any!–.

Quan el rei Jaume I modifica la ruta del camí real per entrar a la ciutat pel carrer de Sant Pere, el riu Merder

[6] Luís B. Nadal. *Episcopoligio de Vich*. Tomo III (Vic, 1904).

s'havia de travessar mullant-se. Van passar cinquanta anys abans que el pont del Remei allunyés la gent del perill quan l'aigua fa por, i va ser el 1325. Gòtic, de set ulls i ara només de cinc, fa bonic, i abans tenia un pou a cada banda, una creu de terme i un oratori dedicat a la Mare de Déu del Remei, especialista en aturar la pesta, que patia el continent. L'any 1787, Francisco Zamora diu: «hay sobre el río Merder un puente de cinco ojos inútil para carros pues pasan por debajo y está bien malo».

Durant el procés de reforma de les comunicacions a mitjan segle dinou, fan una carretera nova per anar a Vic, que l'any 1848 era acabada. A l'altura de les cases de Sant Antoni, el nou traçat passava sota el turó de les Forques i a ponent de les cases dels Hostalets de Balenyà. Es dirigia a Tona i passava a llevant, per on ara hi ha els carrers Antoni Figueras i Doctor Bayés. Més endavant, es sobreposava a un tram del camí medieval, per seguir-lo en paral·lel fins a Vic. En la recte final van obrir dos hostals, perquè els antics quedaven apartats. Es conserva l'edifici de l'Hostal Nou, i en una barana del balcó la data de l'any 1847 explica que es tracta d'una obra feta amb motiu de l'obertura del nou vial. També hi ha, enmig de les carreteres, l'edifici de l'Hostal de la Torre. I per passar el riu Merder un pont nou amb vistes al gòtic. I hem tornat a arribar a Vic.

Apèndix
El camí històric de Mataró a Vic

Una guia de viatges de l'any 1814 escrita per Pedro Serra diu que hi ha un camí que va de Mataró a Vic i que, a peu, eren catorze hores. També ho indica l'*Itinerario de Cataluña* de l'any 1823. I el 1847, Bertran Soler parla del *Camino de herradura de Vich a Mataró*. Més antic és un manuscrit de cap el 1790, que anota el camí: *De Vique a Mataró por el Pla de la Calma y Vilamayó.* També hi ha notícies medievals que expliquen que el feien servir els ramaders i els nevaters del Montseny, que tenien pous de glaç al cim de la muntanya. Pels viaranys de la Calma, on hi viu el fred, baixaven amb les mules carregades de gel i feien parada a l'hostal de Sant Antoni de Vilamajor. Mengen alguna cosa i fan cap a Mataró, en un viatge que dura tota la nit, perquè el sol no era amic d'aquesta indústria fràgil. A la Marina, els peixaters esperaven el gel per conservar les sardines els mesos de calor. Els carnissers i els que feien gelats també en feien servir, i a la taula dels senyors sempre hi era. Ben antiga, la ruta que travessava el Montseny per dalt, i aquestes llargues distàncies es feien a peu, dormint a les masies, i no passava res, només el temps.

L'any 1814 el *Prontuario* diu que el camí surt de Mataró va cap a Argentona, passa per la riera de Dosrius, per la

masia de Can Bordoi, arriba a Llinars i després a Vilamajor. Que el camí continua cap el pla de la Calma fins a la masia de Collformic, passa pel Brull, per Seva, per la Posada dels Frares i té com a final Vic. Un document de 1866 és més detallat: «Arranca, a la derecha de la carretera de Mataró a Granollers, a 0,5 k. de Argentona. Tiene trozos de camino carretero, de carretera de segundo órden y de herradura. En el arranque se marcha por un camino carretero natural hasta Dosrius, que sigue la riera de Argentona, de curso inconstante y dominada por alturas cubiertas de bosque hasta 1 k. de Dosrius, en que aquella se separa por la derecha, y se entra en la carretera de segundo órden de Granollers a Dosrius, por la que se sigue con las mismas condiciones hasta Llinás; en esta villa se cruza el camino de Granollers a Gerona, y se abandona la carretera, tomando un camino de carros de suelo gredoso, que desciende por terreno cultivado, para vadear a 2 k. la riera de Vilamajor [riu Mogent]. Antes de entrar en Llinás se cruza el ferro-carril a Gerona por el interior. En Vilanova [Sant Antoni de Vilamajor] concluye el camino carretero, y sigue uno de herradura, que atraviesa un terreno cultivado; a 2 k. se vuelve a vadear la riera de Vilamajor, y se asciende, por terreno cubierto de bosque y dominado por los flancos, para ganar el Coll de las tortas de Molá , que a 10 k. da entrada a una meseta ondulada, llamada Pla de la Calma, por la que sigue hasta los 17, en que por el Coll Formich desciende con regular pendiente hasta los 20 k., en que se encuentran dos casas de campo, y continúa por terreno ondulado a Seva. De este pueblo a Vich el camino es transitable a carros, y sigue por terreno de la misma

clase, vadeándose a 2,5 y 2,7 k. el torrente de la Costa, de escaso y constante curso; y a 6,5 la riera de Tona, desde la que sigue próximo por la derecha al rio Gurri. En Vich empalma con la carretera de Barcelona a Puigcerdá».

Amb els llocs de pas que citen els papers, mirant mapes antics i trepitjant a peu el país, que és el que s'ha de fer, puc dir algunes coses del recorregut. Es sortia de Mataró i cap a Argentona, i per la riera cap a Dosrius, que no hi ha carretera fins a finals del segle dinou. Toca pujar pel camí real que ens porta a Can Bordoi i baixar cap a Llinars. Cal passar el riu Mogent sense pont i amb compte que baixa molta aigua, i per la plana de camps generosos cap als dos Vilamajor. Per pujar al Pla de la Calma hi ha dos camins històrics que a més són ramaders. Un s'enfila per la dreta de la riera de Canyes i l'altre per l'esquerra. El primer, de de Sant Pere de Vilamajor cap al turó de Sant Elies, el camí de la Moixa i cap el coll del Pi Novell. L'altre, de Sant Pere cap al corral d'en Parera i amunt als colls d'Uixola, de Palestrins i del Pi Novell, on el camí s'ajunta amb l'altre.

Segueix la cresta de les muntanyes, el coll del Roure Gros, el Sui i Roca Roja. S'entra al pla de la Calma i cap a Collformic. Abans, les ruïnes de la casa del Cafè, recorden que aquí s'hi aturava la gent que passava a menjar alguna cosa. Notem que a finals del segle dinou ja era a terra.

Toca baixar cap el Brull per un camí que passa per l'ermita de Santa Maria Mitjancera i la de la Trinitat. Arribem a Seva i per la plana d'horts magnífics fins a tocar el mas de Torrellebreta. Aquí trobava el camí real del Congost. Les guies diuen que passava per l'Hostal dels Frares, una

vella masia que encara podem ullar, a tocar del camí. Una mica més i hem arribat a Vic.